

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนกับชุมชนชาวมาเลย์มุสลิมในปัตตานี: ภาพสะท้อนจากสุสานลี้มกอเหนี่ยว

จากประวัติความเป็นมาของการตั้งชุมชนชาวมาเลย์มุสลิมและชุมชนชาวจีนในปัตตานี แสดงให้เห็นว่า ชาวจีนกับชาวมาเลย์มุสลิมได้อยู่ร่วมกันมาในปัตตานีเป็นระยะเวลานานแล้ว โดยชุมชนชาวจีนเป็นชนกลุ่มน้อยและชุมชนมาเลย์มุสลิมเป็นชนกลุ่มใหญ่ ชุมชนชาวจีนได้สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนมาเลย์มุสลิมผ่านเรื่องราวของสุสานลี้มกอเหนี่ยว ซึ่งเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์ของสองชุมชนจากสายตาของชุมชนชาวจีนในปัตตานี โดยมีรัฐไทยเป็นปัจจัยภายนอกที่เข้ามามีผลกระทบสำคัญต่อภาพสะท้อนและความสัมพันธ์ระหว่างสองชุมชน

ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนกับชุมชนชาวมาเลย์มุสลิม สามารถพิจารณาได้จากสุสานลี้มกอเหนี่ยว ซึ่งโยงถึงตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวด้วย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสุสานลี้มกอเหนี่ยวเป็นตัวแทนของชาวจีนโพ้นทะเล ที่ได้เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลเข้ามาอาศัยอยู่ในปัตตานี โดยมีตำนานเรื่องราวที่เป็นโศกนาฏกรรมประกอบความเป็นมาของสถานที่ที่กล่าวถึง คุณธรรมเรื่องความกตัญญูอันเป็นคุณธรรมที่ชาวจีนให้ความสำคัญ จึงทำให้ชาวจีนโพ้นทะเลในปัตตานีและในภูมิภาคยึดถือตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวเป็นแบบอย่างของความเป็นจีน และยอมรับนับถือลี้มกอเหนี่ยวเปรียบประดุจเป็นบรรพบุรุษของชาวจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่เป็นชนกลุ่มน้อยในดินแดนที่ชนกลุ่มใหญ่เป็นมาเลย์มุสลิม

สุสานและตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว แสดงภาพตัวแทนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทางสัญลักษณ์ระหว่างชุมชนชาวจีนกับชุมชนชาวมาเลย์มุสลิม โดยเป็นภาพตัวแทนจากสายตาของชุมชนชาวจีนที่เห็นว่าเป็นตำนานเกี่ยวกับหญิงชาวจีนผู้เสียสละเอาความตายเพื่อประท้วงการละทิ้งอัตลักษณ์ชาวจีนของพี่ชายซึ่งเปลี่ยนศาสนาและไม่ยอมเดินทางกลับไปยังแผ่นดินเกิด เรื่องราวในตำนานของลี้มกอเหนี่ยวจึงเป็นสัญลักษณ์ความเป็นจีนโพ้นทะเลที่รักษาอัตลักษณ์ของชาวจีนไว้ เมื่อต้องเป็นชนกลุ่มน้อยในสภาพแวดล้อมที่ชนกลุ่มใหญ่เป็นชาวมาเลย์มุสลิม การรักษาอัตลักษณ์ชาวจีนไว้ได้ตามตำนานเป็นการให้อำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงความเหนือกว่าอัตลักษณ์ของความเป็นชาวมาเลย์มุสลิมในปัตตานีสำหรับความคิดของชาวจีน ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

นอกจากนี้ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวยังมีกิตติศัพท์ในด้านความศักดิ์สิทธิ์ ให้ความช่วยเหลือกับผู้ที่ได้เดือดร้อน ทำให้เกิดความเคารพนับถือศรัทธาในหมู่ชาวจีนจนทำให้มีประเพณีการสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวขึ้นเป็นประจำทุกปี อันเท่ากับเป็นการตอกย้ำตำนานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวให้แพร่กระจายไปอยู่ในความเชื่อของผู้คน และทำให้สุสานและศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นศูนย์รวมในความศรัทธาเชื่อมั่นของคนจีนทั้งในปัตตานีและในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สุสานและตำนานของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจึงแสดงภาพตัวแทนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยกับชุมชนชาวมุสลิมซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ในปัตตานี เป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจจากมุมมองของชุมชนชาวจีนที่มีเหนือชุมชนชาวมุสลิม ด้วยกิตติศัพท์ความศักดิ์สิทธิ์ การส่งเสริมและการคุ้มครองจากรัฐไทย รวมทั้งการนับถืออย่างกว้างขวางจากชาวจีนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

ความหมายของสุสานกับภาพตัวแทนความเป็นจีน

ในสังคมจีน ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความตายจะเกี่ยวข้องกับปรัชญาในการดำรงชีวิตของชาวจีน ดังนั้นในการศึกษาจึงไม่อาจละเลยนักปรัชญาที่สำคัญของจีน เช่น ขงจื้อ ชุนจื้อ เป็นต้น นักปรัชญาเหล่านี้ได้วางรากฐานความคิดความเชื่อในสังคมจีน และพัฒนาต่อมาเป็นวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมายาวนาน รวมทั้งการปฏิบัติตามพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายตามวัฒนธรรมจีนอันถือได้ว่าเป็นพิธีกรรมสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิตของชาวจีน โดยเฉพาะเป็นการให้ความสำคัญต่อบรรพบุรุษซึ่งเป็นคุณธรรมสูงสุดของชาวจีน ดังนั้นพิธีกรรมในเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงอัตลักษณ์ความเป็นจีนได้

ขงจื้อ เป็นนักปรัชญาที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ โดยเห็นว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ หากรู้จักเรียนรู้และหาคำตอบด้วยตนเอง มีการฝึกฝนโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และขงจื้อยังปฏิเสธอำนาจเด็ดขาดของสวรรค์ และไม่ยอมรับว่าภูติผีวิญญาณต่างๆ มีอำนาจอันทรงพลัง

สิทธิขาดในการควบคุมชะตากรรมของมนุษย์ แต่ไม่ได้หมายความว่าอำนาจต่างๆ เหล่านี้จะไม่ได้อยู่จริง เพียงแต่ว่าไม่มีอำนาจเด็ดขาดในการควบคุมมนุษย์เท่านั้น¹

ขงจื้อมีแนวคิดแบบมนุษยนิยม เพราะให้ความสำคัญแก่มนุษย์ แต่มนุษยนิยมแบบขงจื้อเป็นมนุษยนิยมเชิงปฏิบัติ เน้นการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ภายในระบบความสัมพันธ์ทั้งห้าคือ ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง บิดากับบุตร สามีกับภรรยา พี่กับน้อง เพื่อนกับเพื่อน โดยที่ในความสัมพันธ์ต่อกันนี้จะมีนามเป็นตัวบ่งบอกถึงความเหมาะสมและสิ่งที่ควรปฏิบัติระหว่างกัน รวมทั้งมนุษย์ควรปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ขงจื้อจะเน้นจารีตประเพณี การสืบต่อทางจารีตที่มีมาในอดีต เพราะเห็นว่าจารีตจะกำหนดแบบแผนการปฏิบัติและกำหนดความรู้สึกในการปฏิบัติ²

จากคำสอนของขงจื้อ ความคิดเกี่ยวกับความตายปรากฏขึ้นในแง่ของการให้ความสำคัญต่อทำที่และการปฏิบัติต่อความตายมากกว่าการให้ความสำคัญต่อความตายและชีวิตหลังความตาย เพราะขงจื้อเห็นว่า ถ้ายังไม่รู้เรื่องชีวิตจะรู้เรื่องความตายได้อย่างไร³ การปฏิบัติต่อความตายจึงไม่อาจจะแยกออกจากคุณธรรมของผู้มีชีวิตได้ และเมื่อนำความสัมพันธ์ทั้งห้ามาเชื่อมโยงกับความคิดเรื่องความตาย โดยเฉพาะบิดามารดากับบุตร ที่ใช้คุณธรรมคือความกตัญญูของบุตรต่อบิดามารดาของตนที่ตายไป โดยมีการกำหนดไว้ว่าต้องไว้ทุกข์นานถึง 3 ปีให้แก่บิดามารดา เพื่อให้เห็นแบบแผนในการปฏิบัติที่เป็นหนึ่งเดียว

ความคิดเกี่ยวกับความตายของขงจื้อเน้นการแสดงออกและการปฏิบัติต่อผู้ตายอย่างเหมาะสมตามจารีตที่ได้กำหนดไว้ มีการจัดพิธีศพ การเซ่นบวงสรวงผู้ตาย การไว้ทุกข์ตามรูปแบบที่กำหนด การแสดงความเศร้าโศก เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูคู่ควรกับนาม (เป็นคำที่ใช้เรียกสิ่งต่างๆ และมีความหมายกับหน้าที่ของนามนั้นๆ)⁴ เป็นการจัดระเบียบสังคมผ่านจารีตพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย แต่การทำพิธีกรรมต่างๆ เช่นพิธีศพ ถ้าเน้นรายละเอียดของพิธีกรรมมาก

¹ สุวรรณ สถาอานันท์, มนุษย์ทัศน์ในปรัชญาตะวันออก (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 12.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

³ กิติ ยิ่งยงใจสุข, "มโนทัศน์เรื่องความตายในคัมภีร์ขงจื้อ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 5.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

กว่าความรู้สึกลึกซึ้งก็แสดงถึงความไม่มีมนุษยธรรม ควรจะประหยัดและมีความรู้สึกที่เหมาะสมกับโอกาสอันเป็นหัวใจสำคัญของพิธีกรรม และการประกอบพิธีกรรมที่สง่างามต้องทำด้วยจิตใจอันเคารพไม่ว่าจะเป็นผู้ล่วงลับหรือเหล่าวิญญาณทั้งปวง ต้องประกอบด้วยความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีจึงเกิดขึ้น⁵

ขุนจ้อเป็นศิษย์ของขงจื้อ ซึ่งได้ขยายคำสอนของขงจื้อไปในแนวทางของตน แต่ยังให้ความสำคัญต่อจารีต โดยมีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ขุนจ้อเห็นว่ามนุษย์นั้นเลวมาตั้งแต่เกิด ความดีของมนุษย์นั้นเกิดจากการเรียนรู้ ธรรมชาติของมนุษย์มีความใคร่อยาก หากไม่มีขีดจำกัดก็ต้องวิวาทกับผู้อื่น กษัตริย์ในอดีตจึงได้สร้างกฎแห่งจารีตขึ้นเพื่อควบคุมขัดเกลาความอยากและทำให้มนุษย์พึงพอใจ⁶ ดังนั้นจารีตจึงเป็นวิถีสู่ความพึงพอใจ ส่วนภาระหน้าที่ในการปฏิบัติตามจารีตถูกกำหนดให้แตกต่างกันไปตามสถานภาพของมนุษย์ ขุนจ้อคิดว่า ขณะที่การเกิดเป็นการเริ่มต้น การตายคือจุดจบ⁷ โดยที่ชีวิตมนุษย์จะเป็นเหมือนเส้นตรง ที่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด ความตายที่จุดสิ้นสุดจึงเป็นโอกาสสูงสุดที่จะทำให้มีการแสดงความกตัญญู ซึ่งในความคิดของขุนจ้อไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะบิดามารดากับบุตรเท่านั้น แต่ยังขยายความหมายไปในความสัมพันธ์รูปแบบอื่นๆ ตามคำสอนของขงจื้ออีกด้วย ขุนจ้อให้ความสำคัญอย่างมากต่อพิธีศพและพิธีบูชาบรรพบุรุษรวมไปถึงการไว้ทุกข์ ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงออกขั้นสูงของความกตัญญู พิธีกรรมเกี่ยวกับความตายถูกขุนจ้อนำมาใช้เป็นบทลงโทษทางสังคม⁸ โดยกล่าวถึงความตายของฆาตกรว่าจะไม่มีคนมาร่วมพิธีศพยกเว้นแต่บุตรภรรยา และจะไม่มีการไว้ทุกข์ให้แก่ผู้ตาย ซึ่งแตกต่างไปจากพิธีศพสามัญชนที่ครอบครัวและเพื่อนบ้านจะมาชุมนุมกันและมีการส่งข่าวไปทั่ว ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าขุนจ้อได้ใช้จารีตพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายในเชิงลบ คือเป็นการลงโทษด้วย ในกรณีที่ผู้ตายประพฤติตนทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ซึ่งต่างจากขงจื้อที่ใช้จารีตพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายเชิงบวก คือเป็นการแสดงความกตัญญูและกตัญญูโดยไม่คำนึงถึงว่าผู้ตายเป็นใครและประพฤติตนอย่างไร

⁵ สุวรรณ สถาอานันท์, กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจ และจารีต (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 22-24.

⁶ กิติ ยิงยงใจสุข, "มโนทัศน์เรื่องความตายในคัมภีร์จวงจ้อ", หน้า 19.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

ความคิดเกี่ยวกับความตายเหล่านี้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ซึ่งจื้อทำให้เกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายซึ่งอยู่บนฐานของนามหรือความสัมพันธ์ทั้งห้า ส่วนชุนจื้อทำให้พิธีกรรมเข้มข้นขึ้น มีการยอมรับและกระจายไปสู่คนทุกชนชั้น นักคิดคนอื่นๆ อาทิ เหลาจื้อและจวงจื้อ แม้ว่าไม่ได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม แต่ความคิดเกี่ยวกับความตายที่สอดคล้องกับธรรมชาติได้ถูกนำมาใช้เกี่ยวกับการดูดวงจี้เพื่อสร้างสุสานสำหรับใช้เป็นที่ฝังศพชาวจีน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ความเป็นคนจีน เมื่อคนจีนอพยพไปอยู่ที่ไหนก็นำเอาประเพณีเกี่ยวกับความตายไปด้วย โดยในช่วงแรกจะยึดถือการประกอบพิธีกรรมตามแบบฉบับของชาวจีน ดังนั้นเมื่อมีการตายก็จะมีพิธีศพกลับไปฝังในสุสานที่บ้านเกิดของตนในประเทศจีน เพราะชาวจีนพื้นทะเลเชื่อว่า เมื่อตายแล้วควรกลับไปยังบ้านเกิด ต่อมาในระยะหลังจึงมีการสร้างสุสานทำพิธีศพและฝังศพที่ดินแดนที่ตนไปตั้งถิ่นฐานอยู่เช่นในดินแดนสยามจึงไม่มีการส่งศพกลับไปยังประเทศจีนอีก⁹

นอกจากนี้ประเด็นสำคัญที่น่าสนใจคือ คนจีนได้ให้ความสำคัญและความหมายกับพื้นที่เป็นอย่างยิ่ง ชาวจีนจะให้ความสำคัญต่อพื้นที่โดยใช้หลักฮวงจุ้ย ลมและน้ำ ดังนั้นการสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย รวมไปถึงสุสานจะใช้หลักฮวงจุ้ยเป็นสำคัญ ตำราโบราณว่าด้วยเรื่องฮวงจุ้ยจะกล่าวถึงส่วนประกอบของการเลือกฮวงจุ้ยตามอุดมคติคือ เมื่อจะเลือกที่สักแปลง เจ้าของที่จะต้องแน่ใจว่ามีภูเขาอยู่ด้านเหนือเพื่อป้องกันวิญญาณอันชั่วร้าย ด้านหน้าของที่ตั้งหันไปทางทิศใต้ ต้นไม้จะต้องปลูกทางทิศเหนือควรจะมีลำธารล้อมรอบที่ และควรจะมีที่ราบทอดลงมาทางด้านใต้ที่ราบแห่งนี้ควรกว้างขนาด "จุ่มน้ำได้หมื่นตัว" และลำน้ำควรใหญ่ขนาดที่จะลอยเรือขนาดยาวได้ และเมื่อมองมาจากยอดของภูเขาควรจะมีทิวทัศน์กว้างไกลสุดสายตา และแม่น้ำจะต้องเปี่ยมล้นด้วยความเชื่อที่ว่าลักษณะของที่ตั้งดังกล่าวจะให้กำเนิดลูกหลานมากมาย อันเป็นนิมิตที่ดีตามความเชื่อของชาวจีน¹⁰ การสร้างสุสานหรือฮวงจุ้ยก็ใช้หลักฮวงจุ้ยเหมือนกับการสร้างบ้าน แต่มีการให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่ใช้เป็นสุสานและให้ความหมายของสุสานโดยการเชื่อมโยงกับบรรพบุรุษ เพราะเชื่อว่าการเลือกสุสานที่ดีให้กับบรรพบุรุษนั้นทำให้บรรพบุรุษมีความสุข และช่วยเหลืออำนวยความสะดวกความเจริญแก่ลูกหลานที่ยังอยู่ กล่าวกันว่า หากวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วได้อยู่ในสภาพที่ไม่ดี อยู่ในที่ชื้นแฉะ หรือบริเวณที่อับอากาศถ่ายเทไม่สะดวก หรือบริเวณที่ไม่มีพลังธรรมชาติไหลผ่าน มักทำให้ผู้อยู่อาศัยในปัจจุบันได้รับความลำบาก ได้รับความเจ็บป่วย

⁹ หจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล เรื่องขออนุญาตเคลื่อนย้ายศพ.

¹⁰ ฟริน่า บรมพิลดี, ความเชื่อชาวจีน. หน้า 19.

สุขภาพทรุดโทรม หรือมักจะประสบความโชคร้ายเสมอ บางคนจึงสรุปว่า “สุสานจึงมีหน้าที่ของตน ซึ่งเท่าเทียมกับความสำคัญของบ้านและที่อยู่อาศัยตามความเชื่อของชาวจีน”¹¹

ภายในสุสานก็มีการจัดระเบียบการใช้พื้นที่อย่างชัดเจน คือมีการแบ่งการใช้พื้นที่และการวางแผนผังแบ่งซอยหลุมศพโดยหันหน้าไปตามทิศต่างๆ 24 ทิศ สุสานใดมีที่จำกัดก็อาจแบ่งได้แค่ 12 ทิศ เพราะการเลือกทิศของหลุมศพจะเกี่ยวกับการตั้งป้ายหินจารึกชื่อผู้ตาย เนื่องจากจะต้องหันไปในทิศที่ถูกต้องกับดวงของผู้ตายอีกด้วย¹² และขนาดของพื้นที่ในการสร้างหลุมศพก็มีความสำคัญ เพราะเชื่อกันว่าหลุมศพขนาดใหญ่ ลานหน้าหลุมกว้างจะทำให้ลูกหลานได้เป็นใหญ่เป็นโต กว้างขวางและเป็นผู้มีชื่อเสียง

การสร้างสุสานจึงเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ที่ถูกความหมายตามความเชื่อของสังคมจีน ทำให้พื้นที่ของสุสานมีหน้าที่พิเศษต่อจารีตและพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย (ซึ่งต้องรวมไปถึงประเพณีการไหว้บรรพบุรุษ พิธีเซ็งเม้ง พิธีกงเด็กเป็นต้น) ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์/ตัวตนของความเป็นคนจีนที่ชาวจีนโพ้นทะเลต้องการรักษาและสืบทอดจารีตอันนี้เอาไว้เพื่อยืนยันความเป็นคนจีนของตัวเองในสถานภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมืองต่างๆ ที่อยู่นอกบริบทของสังคมและวัฒนธรรมจีนในประเทศจีนเอง ทำให้สุสานเป็นภาพตัวแทนอันหนึ่งของความเป็นคนจีนที่สำคัญ และน่าสนใจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการที่มีคนเคยวิเคราะห์ความหมายทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในบริบททางการเมืองของหางเป่ย์ในการแสดงออกถึงความเป็นจีนในสังคมไทย¹³ สุสานจีนรวมทั้งพิธีกรรมที่ห้อมล้อมเกี่ยวกับความคิดความเชื่อในเรื่องความตาย นอกจากจะเป็นภาพตัวแทนของความเป็นจีนแล้ว ยังเป็นเหมือนสัญลักษณ์ที่สร้างความรู้สึกมั่นคงและความรู้สึกการเป็นพวกเดียวกันของชุมชนชาวจีนที่ต้องระหกระเหินข้ามน้ำข้ามทะเลมาอยู่ในดินแดนที่แปลกถิ่น พิธีกรรมเหล่านี้จึงช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับสำนักของการเป็นกลุ่มชนเชื้อสายจีน และถึงแม้ว่าหลักปฏิบัติของชาวจีนโพ้นทะเลในแต่ละแห่งที่อาจจะผิดแผกแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่

¹¹ อีฟลิน ลิป, พลิกตำนานความเชื่อและไสยศาสตร์จีน (กรุงเทพฯ: บริษัท พี. วาทิน พับลิคเคชั่น จำกัด, 2532), หน้า 46.

¹² จิตรรา กอนันท์เกียรติ, ธรรมเนียมนี่คือคำพร: เฮง-เฮง-ฮง-ชก (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2541), หน้า 26-27.

¹³ ดู เกษียร เตชะพีระ, “หางเป่ย์: บุพประวัตินี้ของความเป็นจีนในสยาม” รัฐศาสตร์สาร 16 (มกราคม-สิงหาคม 2533): 69-112.

ขนบธรรมเนียมพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวจีนก็ยังคงสืบทอดกันอยู่ในหมู่ชนชาวจีนโพ้นทะเลรุ่นต่อรุ่นอย่างไม่ขาดสายผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย และการผลิตข้อความหมายทางวัฒนธรรมและภาพตัวแทนของความเป็นจีนได้ถูกทำขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าในประเพณีเหล่านี้หลายครั้งของรอบปี นอกจากนี้การที่ชาวจีนเห็นว่าพิธีกรรมเหล่านี้จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความเป็นจีนและการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเอาไว้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง พิธีกรรมเหล่านี้โดยตัวของมันเองได้สร้างความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชาวจีนกับวัฒนธรรมอื่นๆ ในแต่ละพื้นที่ ชาวจีนโพ้นทะเลอพยพไปอยู่อาศัย

การที่ใช้สุสานลี้มกอเหนี่ยวโยงไปถึงตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวเพื่อเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนกับชุมชนชาวมลายูมุสลิมในปัตตานีนั้น เพราะนอกจากสุสานและตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวจะเป็นภาพตัวแทนของความเป็นจีน รวมทั้งการที่สุสานลี้มกอเหนี่ยวจะเป็นพื้นที่ในเชิงวัฒนธรรมที่คอยผลิตข้อความหมายจีนให้แก่บรรดาชาวจีนโพ้นทะเลในปัตตานีและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว สุสานและตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวยังได้เปิดพื้นที่ให้แก่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทางวาทกรรมของสองชุมชนนี้ขึ้น โดยมีชาวจีนเป็นผู้สร้างวาทกรรมเกี่ยวกับตำนานความเป็นจีนโพ้นทะเลของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว ซึ่งเป็นวาทกรรมเชิงอำนาจที่กดทับเอาอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนชาวมลายูมุสลิมในปัตตานีเอาไว้ด้วย นั่นคือ มัสยิดกรือเซะ ซึ่งถือกันว่าเป็นมัสยิดที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย เนื่องจากในวาทกรรมของความเป็นจีนได้ถูกทำให้ชาวจีนโพ้นทะเลเป็นผู้สร้างและผู้ทำลายมัสยิดในเวลาเดียวกัน

ก่อนที่จะไปสู่การพิจารณาอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวนั้น มีข้อที่น่าสังเกต 2 ประเด็น คือ

1) เวลาพูดถึงความเป็นชาวปัตตานีนั้นมีความหมายใน 2 ระดับ คือ ชาวปัตตานีในความหมายของการเป็นเขตปกครองระดับจังหวัดที่เกิดขึ้นหลังการปฏิรูปการปกครองประเทศหลังรัชกาลที่ 5 กับความเป็นชาวปัตตานีที่เคยเป็นรัฐอิสระแห่งตนก่อนที่จะถูกรัฐไทยแยกออกเป็น 7 หัวเมืองแยกภายหลังการเกิดขบถเจ้าเจ็ดหัวเมืองแยกในช่วงของการปฏิรูป ดังนั้นเวลาพูดถึงความเป็นชาวปัตตานีจึงมีความหมายหลายระดับ ขึ้นอยู่กับมุมมองที่ซับซ้อนของผู้พูด กล่าวคือ ถ้าหากผู้พูดเป็นเจ้าของรัฐก็อาจจะกล่าวถึงคนในเขตจังหวัดอื่น อาทิ ยะลา ว่าไม่ใช่เป็นชาวปัตตานี ทั้งๆ ที่ในเชิงสำนักทางประวัติศาสตร์แล้วคนเหล่านั้นก็ยังมีสำนึกแห่งตนในฐานะที่เป็น

ชาวปัตตานีอยู่ และแน่นอนว่าในหมู่ชาวมุสลิมเองก็ได้ให้การยอมรับกับแนวคิดเช่นนี้ของรัฐไทยที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ในขณะที่คนนอกเขตจังหวัดปัตตานีประกาศความเป็นชาวปัตตานีและอยากจะเข้ามามีส่วนร่วมกับการเคลื่อนไหวต่อสู้ในเชิงอำนาจเชิงสัญลักษณ์ความเป็นจีนโพ้นทะเลที่รัฐไทยหยิบขึ้นมาฉวยใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในด้านกลับกันก็มีคนที่อยู่ในพื้นที่เขตจังหวัดปัตตานี รวมทั้งชาวมุสลิมบางกลุ่มที่อยู่ในปัตตานีที่รู้สึกว่าการเคลื่อนไหวเหล่านั้นเป็นการเคลื่อนไหวของคนนอก ไม่ใช่เป็นความรู้สึกนึกคิดและการเคลื่อนไหวของชาวปัตตานีโดยแท้จริง ทำให้เกิดคำถามคือ ความเป็นชาวปัตตานีที่ว่ำนั้นจำกัดขอบเขตด้วยอะไร และชาวมุสลิมจะสามารถบอกได้หรือไม่ว่าใครคนใดควรหรือไม่ควรได้รับสิทธิของการเป็นชาวปัตตานีและด้วยพื้นฐานของอะไร ในขณะที่เดียวกัน การสร้างคำอธิบายเรื่องคนนอกกับคนในเขตจังหวัดปัตตานีก็อาจจะเป็นการใช้คำอธิบายของรัฐไทยที่อาศัยช่องว่างในพื้นที่ของคำอธิบายว่าอำนาจรัฐควรแยกคนนอกกับคนในพื้นที่ออกให้ชัดเจน เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่เกิดจากคนภายนอก

2) ชาวมุสลิมเองก็ยังแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่ต้องเผชิญกับการกดทับของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ความเป็นจีนโพ้นทะเลจากการที่รัฐไทย โดยกรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนมัสยิดกรือเซะให้เป็นโบราณสถาน และต่อมาขยายเขตโบราณสถานออกไปครอบคลุมพื้นที่บริเวณสุสานลิ้มกอเหนี่ยวด้วย ซึ่งเปิดให้นักท่องเที่ยวเข้าเยี่ยมชมได้ ในขณะที่เดียวกันก็มีชาวมุสลิมอีกกลุ่มที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากการทำการค้ากับบรรดานักท่องเที่ยวชาวจีนโพ้นทะเลทั้งหลายที่เดินทางเข้ามาเพิ่มเติมความเป็นจีนให้กับตัวเองด้วยการเดินทางมาดูสุสานที่เกิดจากตำนานแห่งคุณธรรมของความเป็นจีน โดยพร้อมกันนั้นก็ได้รับการรับรองความยิ่งใหญ่ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวและความยิ่งใหญ่ของความเป็นจีนที่ได้รับการยืนยันจากซากปรักหักพังของมัสยิดกรือเซะว่าแสดงให้เห็นถึงอำนาจของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่มีเหนือสถานที่อันเป็นดินแดนของพระเป็นเจ้า แน่แน่นอนเหลือเกินว่า ชาวมุสลิม 2 กลุ่มนี้ย่อมมีวิธีการมองโลกที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงและการพิจารณาการให้ข้อมูลของชาวมุสลิมทั้ง 2 กลุ่มก็ต้องพิจารณาแตกต่างกันออกไป

ตำนานและสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว: ประวัติศาสตร์ หรืออำนาจเชิงสัญลักษณ์

เรื่องราวของตำนานและสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวนั้นมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าที่มีความแพร่หลายในปัตตานี ทั้งนี้เนื่องจากทั้งชุมชนชาวจีนและมาเลย์มุสลิมในบริเวณสุสานลิ้มกอเหนี่ยวนั้นเป็นผู้อ้างอิงสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องอยู่ในตำนานเรื่องนี้ได้หลายแห่ง แต่สำหรับการศึกษาในทางประวัติศาสตร์นั้น พี่ชายของลิ้มกอเหนี่ยวตามตำนานที่ชื่อว่าลิ้มโต๊ะเคี่ยมนั้น มีการสันนิษฐานว่าเป็นบุคคลเดียวกับโจรสลัดจีนผู้หนึ่งในสมัยราชวงศ์หมิงที่หลบหนีมาอยู่ที่ปัตตานี¹⁴ สำหรับเรื่องราวของลิ้มกอเหนี่ยวผู้เป็นน้องสาวนั้นปรากฏเป็นตำนานเรื่องเล่าที่แพร่หลายควบคู่กับเรื่องราวของลิ้มโต๊ะเคี่ยม อย่างไรก็ตามสิ่งที่สำคัญคือ ตำนานที่แพร่หลายในปัตตานีของสุสานลิ้มกอเหนี่ยว แสดงให้เห็นภาพตัวแทนอำนาจเชิงสัญลักษณ์ระหว่างชุมชนชาวจีนและชุมชนมาเลย์มุสลิมในปัตตานีจากมุมมองของชุมชนชาวจีน

เรื่องราวของสุสานลิ้มกอเหนี่ยวเป็นตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาปรากฏในเอกสารต่างๆ เช่น ภูมิประวัติเมืองแต่จีว จดหมายเหตุราชวงศ์หมิง สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ ตำนานเมืองตานี และตำนานฉบับที่ตีพิมพ์เผยแพร่โดยคณะกรรมการศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้¹⁵

ในรัชสมัยพระเจ้าจื้อจงฮ่องเต้แห่งราชวงศ์หมิง (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2065-2109) มีครอบครัวตระกูลลิ้มอยู่ครอบครัวหนึ่ง มีบุตร 2 คน คือ ลิ้มโต๊ะเคี่ยมและลิ้มกอเหนี่ยว เมื่อครั้งยังอยู่ในวัยเยาว์ทั้งสองพี่น้องได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการแขนงต่างๆ จนเชี่ยวชาญ ลิ้มโต๊ะเคี่ยมนั้นมีลักษณะท่าทางที่ทรนง องอาจ นิสัยใจคอกล้าหาญ มีสมัครพรรคพวกติดตามมากมาย ส่วนลิ้มกอเหนี่ยวเป็นผู้มีอัธยาศัยอันดีงาม มีความกตัญญูต่อบิดามารดา แต่ขณะเดียวกันก็มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว เมื่อลิ้มโต๊ะเคี่ยมเจริญเติบโตขึ้น และเล่าเรียนวิชาการต่างๆ จน

¹⁴ สกินเนอร์, จอร์จ, วิลเลียม, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2529), หน้า 3-4.

¹⁵ ศาลเจ้าเล่งจูเกียง, ที่ระลึกงานสมโภชศาลเจ้าเล่งจูเกียง จ. ปัตตานี (ยะลา: หจก.ยะลาการพิมพ์, 2542), หน้า 29-37. นอกจากนี้ เรื่องเล่านี้ได้ถูกผลิตซ้ำอย่างแพร่หลายในเอกสารต่าง ๆ เช่น เคี่ยม สังคีตสิทธิ์, "ตำนานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว" ใน ลุ่มน้ำตานี, หน้า 52-59; พระศรีบูรุษ, ตำนานเมืองตานี, หน้า 22-23; และ อิบรอฮิม ชุกรี, ประวัติราชอาณาจักกรมลายูปัตตานี, หน้า 22.

สำเร็จแล้ว จึงตอบแทนพระคุณบิดามารดาด้วยการสมัครเข้าเป็นข้าราชการประจำอำเภอ หลังจากบิดาเสียชีวิตลง ลี้มโตะเคี่ยมก็จากบ้านเกิดไปรับราชการอยู่ที่เมืองจัวจิว แขวงมณฑลฮกเกี้ยน ทางบ้านจึงมีแต่ลี้มกอเหนี่ยวคอยเฝ้าปรนนิบัติดูแลมารดา ตลอดเวลาที่ลี้มโตะเคี่ยมรับราชการอยู่นั้น เป็นผู้มีความยุติธรรม น้ำใจโอบอ้อมอารีเป็นที่รักใคร่นับถือของชาวบ้านโดยทั่วไป จนเป็นสาเหตุก่อให้เกิดความอิจฉาริษยาขึ้นในเหล่าบรรดาขุนนางผู้มีจิตใจชั่วร้าย ในช่วงที่ลี้มโตะเคี่ยมรับราชการอยู่นั้น ปรากฏมีโจรสลัดเป็นจำนวนมากออกปล้นบ้านเรือนราษฎรตามชายฝั่งทะเลอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มโจรสลัดชาวญี่ปุ่นซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรเป็นอันมาก ครั้นโจรสลัดชาวญี่ปุ่นกำเริบเสิบสานหนักขึ้นโดยระดมพลเข้าโจมตีเมืองตามชายฝั่งทะเลอย่างรุนแรง ทางเมืองหลวงทราบเรื่องจึงได้แต่งตั้งขุนพลคุมทัพเรือไปทำการปราบปรามโจรสลัดชาวญี่ปุ่นอย่างเด็ดขาด ระหว่างนี้ลี้มโตะเคี่ยมได้ถูกขุนนางผู้พยาบาทมาดร้ายถือโอกาสใส่ความว่าลี้มโตะเคี่ยมสมคบกับโจรสลัดชาวญี่ปุ่น มีการชงสมุ้กำลังคนและอาวุธ คิดทำการกบฏก่อความวุ่นวาย ลี้มโตะเคี่ยมจึงถูกทางการประกาศจับตัว ต้องหลบหนีออกนอกประเทศโดยชักชวนสมัครพรรคพวกที่มีอยู่หน้าเรือ 30 ลำ ออกทะเล มุ่งหน้าไปยังเกาะไต้หวัน

เอกสารดังกล่าวโดยเฉพาะภูมิประวัติเมืองไต้หวัน เล่มที่ 38 เรื่อง “ชีวประวัติลี้มเต้าเคียน” ชี้ให้เห็นหลักฐานสนับสนุนคือ สุสานของบรรพบุรุษตระกูลลี้ม ที่ยังปรากฏอยู่ที่หมู่บ้านเตี้ยเพ็งอำเภอฮุยไต้ แขวงเมืองไต้หวันทุกวันนี้

นอกจากนี้จดหมายเหตุราชวงศ์หมิง เล่มที่ 323 เรื่อง “ประวัติเมืองกิลู่” (ไต้หวันในปัจจุบัน) กล่าวว่า เมื่อปลายปีเกียเจ็ง ตรงปี พ.ศ. 2109 แม่ทัพเซ็กกิกวงได้ทำการปราบปรามพวกโจรสลัดญี่ปุ่นจนราบคาบแล้ว ลี้มโตะเคี่ยมกับพวกได้หลบหนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะไต้หวันแต่ไม่กล้าตั้งมั่นอยู่ที่นั่นตลอดไป เพราะกลัวว่าทัพหลวงจะติดตามไปโจมตี และยังถูกโจรสลัดรังควานอยู่เสมอ ลี้มโตะเคี่ยมจึงนำพรรคพวกเดินทางฝ่าคลื่นผจญภัยต่อไปจนถึงเกาะลูซอน (ฟิลิปปินส์ในปัจจุบัน ขณะถูกสเปนยึดครอง) เกิดปะทะกับกองเรือของสเปนที่นอกฝั่งเกาะลูซอน ลี้มโตะเคี่ยมได้ทำลายเรือรบของสเปนเสียหายย่อยยับหลายลำ แต่ภายหลังขาดเสบียงอาหารและไม่มีกำลังหนุนจึงต้องล่าถอย

ในจดหมายเหตุราชวงศ์หมิง เรื่อง “ประวัติเมืองลูซอน” ยังบันทึกต่อไปว่า เมื่อปีบวนและที่ 4 ตรงปี พ.ศ. 2119 ชาวเมืองลูซอนได้ฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับจีน เนื่องจากได้ช่วยเหลือทางราชการ

จีนปราบพวกลี้มโตะเคียม หลังจากนั้นแล้วลี้มโตะเคียมก็เดินทางผ่านเวียดนาม บางตำนานว่าลี้มโตะเคียมเคยอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาจึงได้มาตั้งรากฐานอยู่ที่เมืองปัตตานี ในจดหมายเหตุราชวงศ์หมิง เล่มที่ 323 บันทึกว่า ลี้มโตะเคียมได้หลบหนีการจับกุมไปอาศัยอยู่ที่เมืองปัตตานี ภายหลังกลี้มโตะเคียมได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม และได้ภรรยาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองปัตตานี เป็นที่โปรดปรานของเจ้าเมืองมาก ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหัวหน้าด่านศุลกากรเก็บส่วยสาอากร

เมื่อลี้มโตะเคียมจากถิ่นฐานบ้านเดิมมาอาศัยอยู่ที่เมืองปัตตานีเป็นเวลาช้านาน ไม่ได้ส่งข่าวคราวไปให้มารดาและน้องสาวทราบ ทำให้มารดาผู้อยู่ในวัยชรามากแล้วมีความห่วงใย ไม่รู้ว่าบุตรชายเป็นตายร้ายดีอย่างไร แล้วนางก็มักลี้มป่วยอยู่เสมอๆ ลี้มกอเหนี่ยวเฝ้าปรนนิบัติมารดา จนอาการป่วยหายเป็นอาการปกติ ด้วยความที่เป็นคนกตัญญูกตเวที จึงขออนุญาตมารดาอาสาติดตามพี่ชายให้กลับบ้าน แต่มารดาไม่อนุญาตเพราะเกรงว่าจะได้รับความลำบากและเสี่ยงอันตราย แต่ในที่สุดทนต่อคำอ้อนวอนที่มีเหตุผลของลี้มกอเหนี่ยวไม่ได้จึงยินยอมให้ไป ลี้มกอเหนี่ยวจัดแจงสัมภาระเครื่องเดินทางเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชักชวนบรรดาญาติสนิทติดตามไปด้วยหลายคน ในวันออกเดินทางมารดาและญาติมิตรมาร่วมกันส่งนางกันอย่างมากมาย ทุกคนซาบซึ้งในความกตัญญูของลี้มกอเหนี่ยว ก่อนจากไปลี้มกอเหนี่ยวได้รำลึามารดาด้วยสัจจะวาจาว่า หากแม่พี่ชายไม่ยอมกลับมาหามารดาแล้ว จะไม่ขอมีชีวิตอยู่ต่อไป พร้อมกับอวยพรให้มารดาจะมีความสุข และสั่งเสียญาติพี่น้องให้ช่วยกันปรนนิบัติมารดาของตนอย่างดี

ลี้มกอเหนี่ยวและญาติสนิท นำเรือออกเดินทางรอนแรมนับเป็นเวลาหลายเดือน จนกระทั่งมาถึงเมืองปัตตานี ได้ทอดสมอจอดเรือไว้ที่ชายฝั่งทะเล พาญาติสนิทเดินทางเข้าไปในเมือง เทียวสอบถามชาวบ้านได้ความว่า ลี้มโตะเคียมยังมีชีวิตอยู่ อีกทั้งได้ดิบได้ดีเป็นใหญ่อยู่ที่นี้ ทุกคนต่างมีความพิศมัยดีอย่างยิ่ง ครั้นเมื่อพบกับพี่ชายแล้วลี้มกอเหนี่ยวจึงเล่าความประสงค์ที่ได้เดินทางติดตามมาในครั้งนี้ว่า พี่ชายได้ทอดทิ้งมารดาและน้องจากบ้านมาอยู่แดนไกลเช่นนี้เป็นการไม่สมควร หากพี่กลับไปจะได้อยู่ใกล้ชิดมารดาก่อนที่ท่านจะสิ้นบุญลง ทางด้านลี้มโตะเคียมนั้นคิดตรึกตรองแล้วว่า ถ้าต้องกลับไปในช่วงเวลานี้ก็เท่ากับเป็นการสร้างปัญหาความยุ่งยากลำบากให้เกิดขึ้น เนื่องจากทางการจีนยังไม่ประกาศอภัยโทษให้แก่ตน อีกทั้งฐานะความเป็นอยู่ที่ปัตตานีก็มีความสุขสบายไม่ต้องเดินทางเร่ร่อนพเนจรอีก จึงกล่าวแก่น้องสาวว่า พี่นั้นไม่เคยคิดจะเป็นผู้เนรคุณทอดทิ้งมารดาและน้องสาว แต่เพราะเหตุว่ายังถูกทางการจีนกล่าวโทษว่าเป็นโจรสลัด

จำเป็นต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองมาอาศัยอยู่ที่นี้ ไม่มีโอกาสกลับไปทดแทนบุญคุณมารดาได้ และยังมีหน้าที่ภารกิจต้องก่อสร้างมัสยิดให้สำเร็จ จึงไม่อาจกลับไปเมืองจีนได้ หลังจากนั้นลิ้มโต๊ะเคี่ยมก็จัดแจงสัมภาระและสิ่งของอันมีค่ามากมายเพื่อให้น้องสาวนำกลับไปฝากมารดาและญาติพี่น้อง ลิ้มกอเหนี่ยวจึงขอพักอยู่ที่ปัตตานีชั่วคราว เพื่อที่จะหาโอกาสอ้อนวอนพี่ชายให้กลับเมืองจีนอีกครั้ง

ขณะนั้นเจ้าเมืองปัตตานีสันพระชนม์ โดยไม่มีพระราชโอรสที่จะสืบราชบัลลังก์ต่อ ก่อนที่จะมีการแต่งตั้งผู้ใดขึ้นครองเมือง เหตุการณ์ร้ายแรงก็เกิดขึ้นคือ มีการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างพระราชวงศ์กลุ่มต่างๆ ของเจ้าเมือง ลิ้มโต๊ะเคี่ยมและบรรดาผู้ที่ภักดีต่อเจ้าเมืองได้เข้าต่อสู้กับพวกกบฏอย่างเต็มความสามารถ ลิ้มกอเหนี่ยวนั้นเกรงว่าพี่ชายจะได้รับอันตรายจึงเสี่ยงชีวิตเข้าช่วยเหลือพี่ชายอย่างหาหนทางจนพวกกบฏแตกพ่ายหนีไป ลิ้มกอเหนี่ยวเห็นว่าเมืองปัตตานีมีเหตุการณ์ยุ่งยากเกิดขึ้น จึงรบเร้าพี่ชายให้รีบกลับเมืองจีนโดยเร็ว ลิ้มโต๊ะเคี่ยมได้ปฏิเสธคำอ้อนวอนของน้องสาวทำให้ลิ้มกอเหนี่ยวมีความเสียใจเป็นยิ่งนัก จึงได้ทำอัตวินิบาตกรรมโดยการผูกคอตายใต้ต้นมะม่วงหิมพานต์ เมื่อลิ้มโต๊ะเคี่ยมทราบข่าวก็มีความเศร้าสลดใจเป็นยิ่งนัก และได้จัดงานศพตามประเพณี แล้วสร้างเป็นสุสานปรากฏมาตราบเท่าทุกวันนี้ ส่วนผู้ที่ติดตามลิ้มกอเหนี่ยวมาก็ไม่คิดจะกลับไปเมืองจีนอีก นายท้ายเรือของลิ้มกอเหนี่ยวชื่อ จุกัง ผู้ใจเด็ด ได้ตั้งปฏิญาณไว้ว่าตราบใดที่ลิ้มโต๊ะเคี่ยมไม่ยอมตามตนกลับไป ตนก็จะขอเฝ้ารอจนกว่าจะสิ้นชีวิต ภายหลังเรือจม จุกังก็ตายพร้อมกับเรือลำนั้นตามที่ได้ตั้งคำสัตย์ไว้ ปัจจุบันในศาลเจ้ายังมีแผ่นป้ายจารึกนามของจุกังไว้สักการะบูชา ตามตำนานกล่าวว่า เรือสำเภาก็ลิ้มกอเหนี่ยวมีอยู่ 9 ลำ เมื่อขาดการดูแลเรือได้จมน้ำทะเลหมด เหลือแต่เสากระโดงซึ่งทำด้วยสนเก้านั้น เลยเรียกสถานที่ตรงนั้นว่า "รูสมิแล" หรือสนเก้านั้น บางตำนานก็ว่า เหตุที่มีชื่อเช่นนั้นก็เพราะผู้ที่ติดตามมากับลิ้มกอเหนี่ยวในครั้งนั้นล้มป่วยตายไป 9 คน ผังศพไว้ที่นั่น โดยตัดต้นสนปักไว้เป็นเครื่องหมาย

ครั้นเมื่อทางฝ่ายเจ้าเมืองปัตตานีปราบกบฏราบคาบสงบลงแล้ว บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จึงประชุมเลือกผู้ครองเมืองต่อไป สุดท้ายตกลงพร้อมใจกันเลือกพระธิดาของเจ้าเมืองเป็นนางพญาครองเมืองสืบไป ในระหว่างที่นางพญาครองเมืองได้ทำนุบำรุงบ้านเมืองอาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุข นางพญาได้มอบหมายให้ลิ้มโต๊ะเคี่ยมเป็นนายช่างควบคุมการก่อสร้างมัสยิด โดยเป็นมัสยิดก่อด้วยอิฐมีจำนวน 3 ห้อง และมีเฉลียงรอบกว้าง 2 วา ยาว 5 วา ฝาผนังเฉลียงมีลักษณะโค้งทั้ง 4 ด้าน พื้นเฉลียงสูง 2 ศอก ขณะสร้างถึงคานบนและจะสร้างโดมก็ปรากฏ

ว่าที่มัสยิดได้ถูกอัสนีบาตทำลายเสียหายถึง 3 ครั้ง ทำให้ความประหลาดใจให้ลี้มโต๊ะเคียม จึงคิดว่าตนนอกตัญญูต่อมารดา และทำให้น้องสาวที่ติดตามมาต้องเสียชีวิต เทพดาฟ้าดินจึงลงโทษตน ลี้มโต๊ะเคียมเลิกล้มความคิดที่จะสร้างมัสยิดและปล่อยให้รกร้างมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ต่อมาลี้มโต๊ะเคียมหล่อปืนใหญ่ขึ้นถวายนางพญาไว้สำหรับป้องกันเมือง ปืนที่หล่อมี 3 กระบอก ชื่อปืนนางพญาตานี ยาว 3 วา 1 ศอก 1 คืบ 2 นิ้วกึ่ง กระสุน 11 นิ้ว ปืนศรีนครี และปืนมหาลาลอ เมื่อหล่อปืนเสร็จเรียบร้อยจึงบรรจุดินปืนทำการทำลองยิง มียู่กระบอกหนึ่งจุดชนวนแล้วไม่ลั่น แม้จะพยายามอยู่หลายครั้งก็ไม่สำเร็จ ลี้มโต๊ะเคียมจึงได้ลงมือจุดเอง ปรากฏว่าปืนแตกระเบิดถูก ลี้มโต๊ะเคียมลั่นชีวิต

คนจีนเห็นถึงความมตัญญู ซื่อสัตย์ รักษาคำพูดที่ให้ไว้กับมารดาของลี้มกอเหนี่ยว จึงได้นำกิ่งมะม่วงหิมพานต์ที่ลี้มกอเหนี่ยวผูกคอตายมาแกะสลักเป็นรูปลี้มกอเหนี่ยว แล้วสร้างศาลเล็กๆ ขึ้นที่หมู่บ้านกรือเซะ โดยทำพิธีอัญเชิญวิญญาณของลี้มกอเหนี่ยวมาสิงสถิตอยู่ในรูปจำลอง เรียกกันว่าเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว

นอกจากเรื่องราวกำเนิดของสุสานลี้มกอเหนี่ยวจะเกี่ยวกับการกระทำอัปวินิบัติกรรมของลี้มกอเหนี่ยวโดยการผูกคอตาย เนื่องจากเสียใจที่พี่ชายไม่ยอมกลับเมืองจีนดังกล่าวมาแล้ว เรื่องราวเกี่ยวกับการตายของลี้มกอเหนี่ยวได้มีการกล่าวถึงในอีกลักษณะหนึ่งคือ ได้เกิดกบฏแย่งชิงอำนาจในเมืองปัตตานี ลี้มกอเหนี่ยวจึงได้ช่วยลี้มโต๊ะเคียมพี่ชายต่อสู้กับพวกกบฏ แต่ตกอยู่ในวงล้อมของพวกกบฏ จึงตัดสินใจใช้ดาบทำอัปวินิบัติกรรม¹⁶

ในเรื่องราวของลี้มกอเหนี่ยวนี้ได้มีการกล่าวถึงการก่อสร้างมัสยิดของลี้มโต๊ะเคียม แต่สร้างไม่สำเร็จเพราะถูกอัสนีบาตทำลายเสียหายถึง 3 ครั้ง ลี้มโต๊ะเคียมคิดว่าตนนอกตัญญูต่อมารดาและทำให้น้องสาวที่ติดตามมาต้องเสียชีวิต เทพดาฟ้าดินจึงลงโทษ ทำให้ลี้มโต๊ะเคียมล้มเลิกการสร้างมัสยิดและปล่อยให้รกร้างไป แต่ได้มีเอกสารหลายชิ้นที่กล่าวถึงการที่ลี้มกอเหนี่ยวสาปแช่งไม่ให้พี่ชายสร้างมัสยิดสำเร็จ เมื่อจะสร้างโดมหลังคาก็เกิดฟ้าผ่าลงมาถึง 2 ครั้ง ลี้มโต๊ะเคียมจึงเลิกก่อสร้าง มัสยิดกรือเซะได้ถูกทิ้งร้างมาอีกนาน ภายหลังจากชาวบ้านที่กรือเซะได้ทำ

¹⁶ หลิมกอเหนี่ยว, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 17 (2542): 8487., เคียม สังสิทธิเสถียร, "ตำนานเจ้าแม่หลิมกอเหนี่ยว," ใน ลุ่มน้ำตานี, หน้า 56. และประพนธ์ เรื่องณรงค์, บუნงาปัตตานี: คติชนไทยมุสลิมชายแดนภาคใต้, หน้า 35.

การซ่อมแซมเพื่อสร้างให้เสร็จสมบูรณ์ แต่ก็ถูกฟ้าผ่าอีกเป็นครั้งที่ 3 จนไม่มีใครกล้าต่อเติมด้วย
เกรงคำสาปแช่งของลี้มกอเหนี่ยว จึงเกิดความเชื่อที่ว่าเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวมีความศักดิ์สิทธิ์ มีการ
มาบนบานเรื่องต่างๆ ยังสุสานเป็นจำนวนมากและได้รับผลตามความปรารถนา จึงได้มีการนำ
ข้าวของมาเซ่นไหว้ยังสุสานลี้มกอเหนี่ยวอยู่เป็นประจำ¹⁷

จากตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาถึงความเป็นมา ความศักดิ์สิทธิ์ และปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่
ลี้มกอเหนี่ยว ทำให้มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาทั้งในหมู่ของชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมบริเวณ
กรือเซะและหมู่บ้านใกล้เคียง ตามข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คนกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

ชาวจีน

พี่ชายเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวเป็นสถาปนิก ได้เดินทางมาที่กรือเซะและแต่งงานกับลูกสาว
เจ้าเมืองกรือเซะ เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวเดินทางมาตามพี่ชาย แต่พี่ชายไม่ยอมกลับบ้านเมืองจีน เจ้าแม่
ลี้มกอเหนี่ยวได้สัญญาไว้กับมารดาว่า ถ้าพี่ชายไม่ยอมกลับบ้าน เจ้าแม่จะไม่กลับไป ขอตายที่กรือเซะ
จึงผูกคอตาย ชาวจีนนับถือในความกตัญญูจึงนำต้นมะม่วงหิมพานต์ที่เจ้าแม่ผูกคอตายมาแกะ
สลักเป็นรูปเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวตั้งเป็นศาลเจ้า และย้ายมายังศาลเจ้าเล่งจูเกียง โดยพระจีน
คณาภิรักษ์ ในเรื่องเกี่ยวกับคำสาปที่มีต่อมัสยิดกรือเซะนั้นนั้นเป็นเพราะเจ้าแม่โกรธมากที่พี่ชายไม่
กลับบ้านเมืองจีน จึงสาปแช่งไม่ให้สร้างมัสยิดสำเร็จ สร้างต่อมาถูกฟ้าผ่า 3 ครั้ง จึงเลิกสร้างและทิ้ง
ร้างไว้¹⁸

ลี้มโตะเคียมลี้ภัยการเมืองจากประเทศจีน เดินทางมาทางเรือขึ้นฝั่งที่หมู่บ้านตันหยงลูโละ
เป็นช่างฝีมือมาทำการก่อสร้างมัสยิดกรือเซะ ระหว่างก่อสร้างได้แต่งงานกับลูกสาวเจ้าเมือง

¹⁷ กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ก เล่ม 1
(ฉบับแก้ไขปรับปรุง) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2540), หน้า 154-455., "กรือเซะ, มัสยิด", สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 1 (2529): 55. ปัตตานี งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พระนคร: โรงพิมพ์อุดม, 2500), หน้า 12.,
ปัตตานี (นราธิวาส: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคใต้เขต 3) (แผ่นพับ), ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ,
เรื่องเมืองไทย, หน้า 363-366. , สรสิริ งามเอก, พญาครุฑ, หน้า 32. และ สนแก้ตัน, Face, หน้า 137.

¹⁸ สัมภาษณ์ สมพร วัฒนายากร, ประธานมูลนิธิเทพูชนิยสถาน (เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว), วันที่ 29
สิงหาคม 2543.

เจ้าแม่ลี้มกอกเหนี่ยวได้มาตามเพราะแม่ป่วย พี่ชายไม่ยอมกลับ เจ้าแม่ลี้มกอกเหนี่ยวจึงผูกคอตายที่ ต้นมะม่วงหิมพานต์ และสาปแช่งไม่ให้สร้างมัสยิดสำเร็จ ถ้ามีการก่อสร้างจะมีฟ้าผ่าลงมาทุกครั้ง¹⁹

เจ้าแม่ลี้มกอกเหนี่ยวมาหาพี่ชาย คือ ลี้มโต๊ะเคี่ยม ซึ่งมาแต่งงานกับลูกสาวเจ้าเมืองซึ่งเป็นชาวมาเลย์มุสลิมจึงเปลี่ยนศาสนา มารดาของเจ้าแม่ลี้มกอกเหนี่ยวป่วยต้องการพบจึงให้เจ้าแม่มาตาม โดยสัญญากับมารดาไว้ว่า ถ้าพี่ชายไม่กลับจะยอมตาย พี่ชายไม่ยอมกลับผิดผ่อนให้สร้างมัสยิดสำเร็จก่อน เจ้าแม่จึงผูกคอตายที่กรือเซะโดยสาปแช่งไม่ให้สร้างมัสยิดสำเร็จ ให้ฟ้าผ่าสร้างไม่ได้²⁰

ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน

ลี้มโต๊ะเคี่ยมกับลี้มกอกเหนี่ยวมาค้าขายที่ปัตตานี พี่ชายได้แต่งงานกับคนกรือเซะ ทำให้ไม่อยากกลับเมืองจีน เป็นช่างฝีมือได้ทำการสร้างมัสยิดกรือเซะ เมื่อน้องสาวชวนให้กลับเมืองจีนจึงไม่ยอมกลับลี้มกอกเหนี่ยวโกรธ สาปแช่งให้สร้างมัสยิดไม่สำเร็จ และผูกคอตายที่ต้นมะม่วงหิมพานต์²¹

ชาวมาเลย์มุสลิม

เจ้าแม่ลี้มกอกเหนี่ยวเดินทางมาจากเมืองจีน พบพี่ชายที่ปัตตานี ซึ่งได้แต่งงานกับลูกสาวเจ้าเมือง ได้ทำการสร้างมัสยิดและหล่อปิ่นใหญ่ ลี้มโต๊ะเคี่ยมป่วยเบี่ยงที่จะกลับเมืองจีน โดยอ้างว่าต้องทำการสร้างมัสยิด หล่อปิ่น และออกรบ ลี้มกอกเหนี่ยวเสียใจจึงผูกคอตาย สาปแช่งไม่ให้สร้างมัสยิดสำเร็จ²²

¹⁹ สัมภาษณ์ พิทักษ์ ก่อเกียรติพิทักษ์, นายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองปัตตานี, วันที่ 18 กันยายน 2543.

²⁰ สัมภาษณ์ อัมพร แซ่ลิม, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

²¹ สัมภาษณ์ แวดอเลาะ หะยีสอเฮาะ, ผู้ใหญ่บ้าน, ประธานกรรมการมัสยิดกรือเซะ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

²² สัมภาษณ์ จันทริจรา แวแยนา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

ลี้มโต๊ะเคียมเดินทางมาค้าขาย แต่งงานกับชาวมุสลิมเปลี่ยนศาสนา เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว มาตามเพราะมารดาป่วย ลี้มโต๊ะเคียมได้บูรณะมัสยิดกรือเซะจึงไม่ยอมกลับไปเมืองจีน เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวน้อยใจ กล่าวว่าถ้าพี่ชายสร้างมัสยิดนี้จะให้ฟ้าผ่า²³

ชาวไทยพุทธ

เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวมาจากเมืองจีน พี่ชายมาปัตตานี แต่งงานกับผู้หญิงมุสลิม เจ้าแม่มาตามพี่ชาย แต่พี่ชายไม่ยอมกลับไปเมืองจีน ผูกคอตายที่ปัตตานี สบแช่งให้สร้างมัสยิดไม่สำเร็จ²⁴

พี่ชายเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวมาอยู่ที่ปัตตานี เจ้าแม่มาตามพี่ชาย เพราะแม่ป่วยอยากเจอลูกชายมาก แต่พี่ชายไม่ยอมกลับไปเมืองจีน เพราะเปลี่ยนศาสนาแล้ว อีกทั้งการเดินทางที่ยาวนานทำให้การกลับไปเมืองจีนยาก เจ้าแม่จึงผูกคอตาย สบแช่งไม่ให้สร้างมัสยิดสำเร็จ²⁵

จากคำสัมภาษณ์ของชาวจีน ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน ชาวมาเลย์มุสลิม และชาวไทยพุทธ เป็นไปในแนวทางเดียวกันที่ว่า เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวได้มาตามพี่ชายที่ปัตตานี แต่พี่ชายได้เปลี่ยนศาสนาเป็นศาสนาอิสลามและแต่งงานกับหญิงชาวมุสลิม อีกทั้งยังได้ทำการก่อสร้างมัสยิดกรือเซะ จึงทำให้พี่ชายไม่ยอมกลับไปเมืองจีน ทำให้ลี้มกอเหนี่ยวเสียใจจึงผูกคอตาย ก่อนตายนางได้สบแช่งไม่ให้พี่ชายสร้างมัสยิดสำเร็จ แสดงให้เห็นว่าตำนานเกี่ยวกับเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวได้รับ ความเชื่อถือและถ่ายทอดกันมาภายในท้องถิ่น โดยผ่านการบอกเล่าจากชุมชนกลุ่มต่างๆ ทั้งชาวจีน ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน ชาวมาเลย์มุสลิม และชาวไทยพุทธ แต่ต่อมาตำนานนี้ได้ถูกทำให้น่าเชื่อถือมากขึ้น เมื่อมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งใน *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้* ที่จัดทำโดยสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา ปัตตานี งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษซึ่งเป็นเอกสารของทางราชการที่กล่าวถึงปัตตานี และ *อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ก* ที่จัดทำโดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จึงทำให้เรื่องเล่าของ

²³ สัมภาษณ์ แวมุสตอปา ดอเลาะ, ประชาสัมพันธ์ อบต. ตำบลตันหยงลูโละ, วันที่ 1 กันยายน 2543.

²⁴ สัมภาษณ์ ส.ต.อ. ทองการ วิถีเทพ, วันที่ 1 กันยายน 2543.

²⁵ สัมภาษณ์ วรรณิศา สุทธิโพธิ์, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้รับการยอมรับและคัดลอกต่อๆ กันมา ดังนั้นกระบวนการผลิตซ้ำคำสาปของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจึงเกิดขึ้น

เรื่องราวคำสาปแช่งของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่ถูกนำมาบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอาจจะเกิดขึ้นหลังจากการขึ้นทะเบียนโบราณสถานของมัสยิดกรือเซะโดยกรมศิลปากร จึงทำให้กรมศิลปากรค้นหาประวัติของมัสยิดกรือเซะ โดยการสอบถามจากชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณนั้น ซึ่งได้รับการบอกเล่าถ่ายทอดเรื่องดังกล่าวกันมานำไปสู่การบันทึกของกรมศิลปากรดังนี้

“มัสยิดกรือเซะ ตั้งอยู่ที่บ้านกรือเซะ หมู่ที่ 2 ตำบลตันหยงลูโละ อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี อยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณ 6 กิโลเมตร มัสยิดกรือเซะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง 15.10 เมตร ยาว 29.60 เมตร และสูง 6.50 เมตร โดมและหลังคาที่ยังก่อสร้างไม่เสร็จ อิฐที่ใช้ก่อมีลักษณะเป็นอิฐสมัยอยุธยา แต่ตรงฐานมีอิฐรูปแบบคล้ายสมัยทวารวดีปะปนอยู่บ้าง

ประวัติการสร้างมัสยิดกรือเซะมีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่า ในยุคที่เมืองปัตตานีมีเจ้าผู้ครองนครเป็นนางพญา ชื่อ รាយาบี่รุ (พ.ศ. 2159-2167) ได้มีชาวจีนชื่อ หลิมโต๊ะเคี่ยม หนีภัยจากเมืองจีนมาอยู่เมืองปัตตานี ได้ธิดาเจ้าครองเมืองเป็นภรรยา และได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม ไม่ยอมกลับไปเมืองจีน ต่อมาหลิมกอเหนี่ยวน้องสาวเดินทางมาตามพี่ชายให้กลับเมืองจีนเพื่อดูแลมารดาที่ชรา แต่หลิมโต๊ะเคี่ยมไม่ยอมกลับไปเพราะได้รับมอบหมายจากเจ้าเมืองตานีให้เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างมัสยิดกรือเซะอยู่และยังสร้างไม่เสร็จ หลิมกอเหนี่ยวมีความน้อยใจจึงทำอัตวินิบาตกรรมประท้วงพี่ชาย แต่ก่อนที่นางจะผูกคอตาย นางได้อธิษฐานว่า แม้พี่ชายจะเป็นช่างที่เก่งเพียงใดก็ขอให้สร้างมัสยิดนี้ไม่สำเร็จ ด้วยแรงแห่งคำสาปแช่งของนาง ปรากฏว่าหลิมโต๊ะเคี่ยมสร้างไม่สำเร็จ ได้ทำการสร้างหลังคาและโดมถึง 3 ครั้ง เมื่อสร้างจวนจะเสร็จก็เกิดสายฟ้าฟาดโดมและหลังคาพังทลายลงมาทุกครั้ง

ทำให้หลิมโต๊ะเคี่ยมเกิดความหวาดกลัวจึงยอมทิ้งงานก่อสร้างให้ค้างอยู่จนกระทั่ง
ปัจจุบันนี้²⁶

การเสียชีวิตของลี้มกอเหนี่ยว ดังที่ได้กล่าวถึงสาเหตุ 2 ประการมาแล้วข้างต้นนั้น ในขณะที่ชาวจีนเชื่อว่า เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวฆ่าตัวตายและสาปแช่งมัสยิดกรือเซะ แต่ชาวมุสลิมบางคนอาจเชื่อในอีกตำนานหนึ่งที่ว่า เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวอุทิศชีวิตเพื่อปกป้องเมืองปัตตานี จึงทำให้ชาวมุสลิมสามารถยอมรับได้ว่า ลี้มกอเหนี่ยวเดินทางมายังปัตตานีและสิ้นชีวิตที่นี้ ดังที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้กล่าวไว้ว่า "ชาวจีนในปัตตานีอาจจะเลือกเชื่อในตำนานเกี่ยวกับการฆ่าตัวตายและคำสาปแช่งมัสยิด ขณะที่ชาวมุสลิมอาจจะเลือกที่จะเชื่อในอีกตำนานหนึ่งที่ลี้มกอเหนี่ยวเสียสละชีวิตเพื่อปกป้องดินแดนปัตตานี"²⁷

ความเชื่อถือเกี่ยวกับลี้มโต๊ะเคี่ยมและลี้มกอเหนี่ยวของประชาชนในปัตตานีน่าจะเกิดจากการที่ในตำบลตันหยงลูโละ มีกุโบร์ของลี้มโต๊ะเคี่ยม มีสถานที่หล่อปูนใหญ่ มีสุสานของลี้มกอเหนี่ยวอยู่ในชุมชนทำให้คนในชุมชนเชื่อว่าบุคคลทั้งสองมีตัวตนในประวัติศาสตร์และได้เดินทางมายังปัตตานีในอดีต เรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมาจึงน่าจะเป็นความจริง ลี้มโต๊ะเคี่ยมหรือลี้มเต้าเคี่ยมได้เดินทางออกจากเมืองจีน เพราะถูกขุนนางบางคนที่ไม่พอใจใส่ร้ายว่าเป็นพวกโจรสลัด ทำให้ถูกตามจับกุม จนกระทั่งได้มาอยู่ที่ปัตตานี และได้แต่งงานกับหญิงสาวเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองปัตตานี มีการเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม และตั้งรกรากอาศัยอยู่ในปัตตานี อีกทั้งยังได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าด่านศุลกากร เก็บส่วยสาอากรให้กับเจ้าเมือง²⁸ จะเห็นได้ว่าลี้มโต๊ะเคี่ยมได้ตั้งใจจะตั้งหลักแหล่ง ลงหลักปักฐาน ประกอบอาชีพและอยู่ในเมืองปัตตานีแล้วอย่างแน่นอน หลังจากที่ลี้มโต๊ะเคี่ยมได้จากมา น้องสาวคือลี้มกอเหนี่ยวได้มาตามให้กลับไปเมืองจีนเพื่อไปอยู่

²⁶ คำบรรยายประกอบนิทรรศการภาพเก่าเรื่อง "ปักชำได้ในอดีต" ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี วันที่ 21 มิถุนายน - 31 กรกฎาคม 2534 มูลนิธิสมเด็จพระบรมราชูปถัมภ์ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา และกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรจัดแสดงเนื่องในวันสมเด็จพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ 21 มิถุนายน 2534.

²⁷ Chaiwat Satha-anand, "Kru-ze: A Theatre for Renegotiating Muslim Identity," *Sojourn* 8: 204.

²⁸ ศาลเจ้าเล่งจูเกียง, *พิธีกรรมงานสมโภชศาลเจ้าเล่งจูเกียง จ. ปัตตานี*. หน้า 32.

ดูแลมารดา แต่ลิ้มโต๊ะเคี่ยมไม่ยอมกลับไป ทำให้ลิ้มกอดเหนี่ยวน้อยใจ จึงผูกคอตายที่ต้นมะม่วง
หิมพานต์ เพราะไม่สามารถทำตามที่สัญญาไว้กับมารดาว่าจะพาพี่ชายกลับไปให้ได้

การที่ลิ้มโต๊ะเคี่ยมไม่ยอมกลับไปเมืองจีนน่าจะเป็นเพราะว่าตนเองถูกใส่ร้ายว่าเป็นโจร
ทั้งๆ ที่ไม่มีความผิด แต่ลิ้มโต๊ะเคี่ยมก็ไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันความบริสุทธิ์ของตนเองได้
จึงต้องหลบหนีออกมาจากเมืองจีน การที่จะกลับไปเมืองจีนก็ต้องถูกลงโทษหรือกักขัง หรืออาจถึง
กับถูกเอาชีวิต จึงไม่อยากจะกลับไป อีกทั้งการที่ได้มาแต่งงานและอยู่ในปัตตานี อีกทั้งยังมีหน้าที่
การงานที่ดี จึงต้องการอยู่ที่นี้ ประกอบกับเจ้าเมืองเองก็ไว้ใจให้ควบคุมการก่อสร้างมัสยิดกรือเซะ
 อีกทั้งยังให้ทำการหล่อปืนใหญ่อีก นับว่าเป็นอนาคตที่ดีพอสมควรกับการใช้ชีวิตอยู่ที่ปัตตานี
จากการที่ลิ้มโต๊ะเคี่ยมได้เข้ารับราชการทำงานให้กับเจ้าเมือง จะเห็นได้ว่าในสมัยนั้นชาวมุสลิมเอง
ก็เปิดโอกาสให้กับผู้ที่มีความสามารถเข้าไปทำงานในตำแหน่งที่สำคัญๆ หลายตำแหน่ง ทำให้
ชาวจีนได้เข้าไปสู่ระบบราชการ²⁹ เช่นเดียวกับที่กรุงศรีอยุธยา คนจีนได้เข้ารับราชการในตำแหน่ง
ต่างๆ ในการเดินเรือค้าขาย ซึ่งปรากฏในกฎหมายพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนที่ระบุไว้เกี่ยว
กับเจ้าพนักงานในเรือสำเภาลงนั้น ชื่อตำแหน่งต่างๆ เป็นภาษาจีนทั้งสิ้นเช่น จุ้นจู้ (นาย
สำเภา) ต้นหน (คนดูทาง) ล้ำต้า (คนคุมบัญชีใหญ่) ปั้นจู้ (คนซ่อมแปลงเรือสำเภา)³⁰ จะเห็น
ได้ว่าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในวงราชการของไทย โดยที่ทางการไทยได้จ้างชาวจีนเข้ามา
ทำงานในกรมพระคลังสินค้าเพื่อประโยชน์ในการค้ากับประเทศจีน ในการดำเนินการค้าสำเภาให้
กับรัฐบาล นอกจากบทบาททางด้านการค้าแล้วชาวจีนยังมีบทบาทในการดูแลและควบคุมชาว
จีน ให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อยโดยให้หลวงโชฎ็กราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้าย และนายอำเภोजีนเป็น
ผู้ควบคุมดูแลชาวจีน ชาวจีนที่เดินทางมาพร้อมกับลิ้มโต๊ะเคี่ยมเองก็ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ปัตตานี
ด้วย และบางคนได้มีการแต่งงานแล้วอาศัยอยู่ในปัตตานี ดังที่มีผู้กล่าวว่า “ตามประวัติศาสตร์
แล้วถือว่า ลิ้มโต๊ะเคี่ยมกับบรรดาสมัครพรรคพวกเป็นชาวจีนกลุ่มแรกที่เดินทางเข้าสู่ปัตตานี ยอม

²⁹ สัมภาษณ์ ปิยะ กิจถาวร, อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
, วันที่ 23 กันยายน 2543. และสัมภาษณ์ อานาจ สมบัติยานุชิต, นักวิชาการศึกษา, วันที่ 12 กันยายน
2543.

³⁰ ศุภวรรณ ขวรัตน์วงศ์, “บทบาทของชาวจีนในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2172-2394” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 60. และสนั่น เมืองวงษ์, *ประวัติ
ศาสตร์ไทย* (สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2524), หน้า 179.

รับนับถือศาสนาอิสลาม ตั้งรกรากอยู่ ณ ดินแดนแห่งนี้ และได้มีบุตรหลานสืบเชื้อสายเรื่อยมา ชาวมุสลิมเชื้อสายจีนมีลักษณะที่แตกต่างไปจากชาวมาเลย์มุสลิมตรงที่ผิวพรรณขาว หน้าตาคมเข้ม³¹ จึงกล่าวได้ว่า ลัทธิเต๋อเคี่ยมเป็นบรรพบุรุษของชาวมุสลิมเชื้อสายจีนในปัตตานี

การเปลี่ยนศาสนาของลัทธิเต๋อเคี่ยมมานับถือศาสนาอิสลามนั้นเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวมาเลย์มุสลิมยอมรับในเรื่องราวของลัทธิเต๋อเคี่ยมทั้งในเรื่องของการเดินทางเข้ามาอยู่ในปัตตานี การหล่อปั้นใหญ่ การสร้างมัสยิดและการนับถือว่า ลัทธิเต๋อเคี่ยมเป็นบรรพบุรุษของชาวมุสลิมเชื้อสายจีน เพราะการเปลี่ยนศาสนาเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการผสมผสาน และอยู่ร่วมกันกับกลุ่มของชาวมาเลย์มุสลิม ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนกล่าวถึงการไม่ยอมกลับไปเมืองจีนของลัทธิเต๋อเคี่ยมว่า เป็นเพราะได้เปลี่ยนศาสนาและได้แต่งงานกับชาวมาเลย์มุสลิม ดังนั้นการเลือกเส้นทางของชีวิตตามแบบอย่างของชาวมาเลย์มุสลิมจึงเท่ากับเป็นการตัดขาดกับชีวิตที่ผูกพันกับวัฒนธรรมความเชื่อแบบชาวจีนของตัวเองที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น³²

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กล่าวถึงการที่ลัทธิเต๋อเคี่ยมสร้างมัสยิดหรือเซะ เพื่อต้องการให้เป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนศาสนาเป็นมุสลิม และการเปลี่ยนศาสนาของลัทธิเต๋อเคี่ยมเป็นการอุทิศตนให้กับอัลลอฮ์ อีกทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงความรักที่มีต่อหญิงมุสลิม (ลูกสาวเจ้าเมือง) นอกจากนั้นการที่ลัทธิเต๋อเคี่ยมเปลี่ยนศาสนาเป็นเพราะเจ้าเมืองปัตตานีต้องการผสมผสานชาวจีนให้เปลี่ยนศาสนาเข้าอิสลาม ต้องถือสัจจะ ปฏิญาณตนต่อหน้าเจ้าเมือง และลัทธิเต๋อเคี่ยมได้ชักชวนให้ลัทธิกอเหนี่ยวน้องสาวเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม³³ โดยเมื่อสอบถามผู้ให้สัมภาษณ์ชาวมาเลย์มุสลิมเกี่ยวกับการสร้างมัสยิดหรือเซะของลัทธิเต๋อเคี่ยม ก็ได้รับคำถามว่า ลัทธิเต๋อเคี่ยมนับถือศาสนาอิสลามหรือไม่ ถ้านับถือ ลัทธิเต๋อเคี่ยมอาจเป็นผู้สร้างมัสยิดหรือเซะได้³⁴ แสดงให้เห็นว่า

³¹ ชูตินธรา วัฒนกุล, "กรือเซะ: ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปรัมปรานิยาย และพิธีกรรม," หน้า 49.

³² สัมภาษณ์ วรณิศา สุทธิโพธิ์, วันที่ 30 สิงหาคม 2543, สัมภาษณ์ โมฮัมหมัด กูเตดาเก็ง, วันที่ 31 สิงหาคม 2543 และสัมภาษณ์, แวมุสตอปา ดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543

³³ สัมภาษณ์ อนุชา สุทธิมาศ, วันที่ 31 สิงหาคม 2543., สัมภาษณ์ จ.ส.ต. วรายุทธ เบ็ญฮาวัน, หัวหน้าจุดตรวจกรือเซะ, วันที่ 31 สิงหาคม 2543., สัมภาษณ์ แวมูมาร์ แวดอเลาะ, กำนันตำบลตันหยงลูโละ, ประธาน อบต. ที่ปรึกษาคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี, วันที่ 1 กันยายน 2543. และสัมภาษณ์เจ๊ะอุเซ็น เบญจมะ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

³⁴ สัมภาษณ์ แวดาโอะ แวดือแระ, ผู้อำนวยการโรงเรียนจงรักสัตยวิทยา, วันที่ 5 กันยายน 2543.

การเป็นมุสลิมของโต๊ะเคียมมีความสำคัญทำให้ได้รับการยอมรับในกลุ่มของชาวมุสลิมได้ เพราะเป็นคนในศาสนาเดียวกัน

การเชื่อว่าลี้มโต๊ะเคียมเป็นบรรพบุรุษของชาวมุสลิมเชื้อสายจีนนั้น เป็นเพราะลี้มโต๊ะเคียมได้เปลี่ยนศาสนาเป็นศาสนาอิสลามและได้แต่งงานกับหญิงชาวมุสลิมจนมีลูกหลานด้วยกันสืบต่อกันมา เพราะฉะนั้นลูกหลานของลี้มโต๊ะเคียมจึงได้กลายเป็นมุสลิมเชื้อสายจีนโดยยอมรับนับถือว่าลี้มโต๊ะเคียมเป็นบรรพบุรุษสายตรงของตัวเอง³⁵

จะเห็นได้ว่าชาวจีนในอดีตมีการแต่งงานกับชาวมาเลย์มุสลิม จึงเกิดชาวมุสลิมเชื้อสายจีนขึ้น บริเวณที่กรือเซะนั้น ปัจจุบันยังมีคนมุสลิมเชื้อสายจีนอยู่เป็นจำนวนมาก และยังมีการยอมรับกันว่าตนมีเชื้อสายจีน โดยเป็นเชื้อสายของลี้มโต๊ะเคียมซึ่งเป็นชาวจีนที่ได้แต่งงานกับชาวมาเลย์มุสลิม แล้วเปลี่ยนศาสนาเป็นศาสนาอิสลาม และได้ปฏิบัติตัวเช่นเดียวกับชาวมาเลย์มุสลิมทั่วไป นับถือพระเจ้าคือพระอัลลอฮ์ มีการทำละหมาดและปฏิบัติศาสนกิจเช่นเดียวกับอิสลามิกชนทั่วไป

เรื่องราวเกี่ยวกับการหล่อบินใหญ่ของลี้มโต๊ะเคียมซึ่งเล่าขานสืบต่อกันมา ได้รับการยืนยันจากคนในชุมชนถึงสถานที่หล่อบินใหญ่ที่ตั้งอยู่ใกล้มัสยิดกรือเซะเป็นบริเวณเตียนโล่งเป็นเนินสี่เหลี่ยมกว้างยาวประมาณ 4 เมตร ไม่มีต้นหญ้าต้นไม้ขึ้นเพราะดินบริเวณนั้นถูกเผาสุกกลายเป็นอิฐไปหมด เพราะการหล่อบินนั้น ต้องใช้ความร้อนสูงจึงจะละลายทองแดงกับดีบุกให้เข้ากันได้³⁶ ลี้มโต๊ะเคียมได้หล่อบินใหญ่แล้วถูกปืนแตกระเบิดใส่ ศพได้ถูกนำไปฝังที่กุโบร์ตันหยงลูโละ ชาวบ้านในหมู่บ้านกรือเซะหลายคน ได้ยืนยันในการมีกุโบร์ของ "โต๊ะอาโก" ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวบ้าน

³⁵ สัมภาษณ์ หะยีนิและ นิเต็ง, วันที่ 30 กันยายน 2543, สัมภาษณ์ แวดอเลาะ หะยีสอเฮาะ, วันที่ 4 กันยายน 2543, สัมภาษณ์ นิอารีน่า ยิงส์มาน, เจ้าหน้าที่บริหารงานประชาสัมพันธ์, วันที่ 21 กันยายน 2543, และสัมภาษณ์ อานาจ แก้วบริสุทธิ์, ปลัดอบต. ตำบลตันหยงลูโละ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

³⁶ ประพนธ์ เรื่องณรงค์, บუნาปัตตานี: คติชนไทยมุสลิมชายแดนภาคใต้, หน้า 37. และสัมภาษณ์ จันทรจิรา แวแยณา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543., สัมภาษณ์ แวอุมาร์ แวดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543. และสัมภาษณ์ แวดือราแม มะมิงจิ, ประธานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี, โต๊ะครู, โต๊ะอิหม่าม, วันที่ 6 กันยายน 2543.

เรียกลี้มโต๊ะเคี่ยม³⁷ แสดงให้เห็นว่าลี้มโต๊ะเคี่ยมได้เดินทางมาที่ปัตตานีและอยู่ในกรือเซะ จะเห็นได้จาก พ.ศ. 2489 หนังสือพิมพ์จีน Pai Ta Nien Shin ของ Hsu Yun Ta jao ตีพิมพ์ในสิงคโปร์ได้อ้าง Hikayat Pattani ของ Teeuw และ Wyatt ไว้ว่าทั้งสองเห็นว่าลี้มโต๊ะเคี่ยมเป็นบุคคลเดียวกับกับลี้มเตาเซียน โจรสลัดแต่จิวที่อาละวาดอยู่ในน่านน้ำจีนและทะเลจีนใต้ และถูกทางการจีนปราบปรามจนต้องหนีคดีเดินทางมาปัตตานี เมื่อ พ.ศ. 2121 ได้เข้ามาปัตตานีและแต่งงานกับสตรีมุสลิมในท้องถิ่นได้ถูกเรียกขานว่าโต๊ะอาโอะ (Tok Agok)³⁸

จากหลักฐานและคำบอกเล่าของชาวบ้านในหมู่บ้านกรือเซะ ทำให้ทราบว่าลี้มโต๊ะเคี่ยมได้เดินทางมาที่ปัตตานีและน้องสาวคือลี้มกอเหนี่ยวได้มาตามพี่ชาย เนื่องจากมารดาที่ป่วยต้องการพบพี่ชาย ด้วยความกตัญญูทำให้ลี้มกอเหนี่ยวเดินทางรอนแรมมาเป็นระยะเวลานานเพื่อตามหาตัวพี่ชาย เมื่อพบแล้วพี่ชายกลับไม่ยอมกลับไปเมืองจีนพร้อมกัน อีกทั้งยังได้เปลี่ยนศาสนาและแต่งงานกับชาวปัตตานีไปแล้ว ด้วยความผิดหวังที่ไม่สามารถปฏิบัติตามสัญญาที่ให้ไว้กับมารดาของตนได้ จึงตัดสินใจฆ่าตัวตาย พี่ชายจึงได้ทำการฝังศพให้ตามธรรมเนียมจีน และได้สร้างสุสานที่หมู่บ้านกรือเซะ ตำบลตันหยงลูโละ อำเภอเมืองปัตตานี³⁹

ประเด็นเกี่ยวกับสุสานหรือฮวงซุ้ยของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวประชาชนในปัตตานีเชื่อว่าสุสานเดิมอยู่ริมฝั่งอ่าวปัตตานี บริเวณบ้านตันหยงลูโละ อำเภอเมืองปัตตานี ต่อมาได้ย้ายสุสานมาข้างมัสยิดกรือเซะบริเวณปัจจุบัน สาเหตุของการย้ายสุสานนั้นเป็นเพราะถูกน้ำทะเลเซาะและความไม่สะดวกในการเดินทางเข้าไปเช่นไห้วของชาวจีนในชุมชนมาเลย์มุสลิม ดังคำสัมภาษณ์ดังนี้

หะยีนิและ นิเซ็ง กล่าวถึงสุสานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวว่า สุสานเดิมอยู่ริมทะเลแต่ได้ย้ายมาบริเวณข้างมัสยิดกรือเซะเป็นร้อยปีแล้ว แต่เดิมเป็นสุสานเล็ก ๆ เพิ่งมีการก่อสร้างใหม่ให้

³⁷ สัมภาษณ์ หะยีนิและ นิเซ็ง, วันที่ 23 กันยายน 2543.

³⁸ อัสหมัดสมบูรณ บัวหลวง, "ลำดับเหตุการณ์สำคัญ," หน้า 15.

³⁹ เคี่ยม สังสิทธิเสถียร, "ตำนานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว," ใน ลุ่มน้ำตานี, หน้า 52-59., ศาลเจ้าเล่งจูเกียง, ที่ระลึกงานสมโภชศาลเจ้าเล่งจูเกียง จ. ปัตตานี, หน้า 29-38., พระศรีบูรุษ, ตำนานเมืองตานี, หน้า 22-23., อับรอฮิม ชุกรี, ประวัติราชอาณาจักรมลายูปัตตานี, หน้า 22. และ"กรือเซะ, มัสยิด," สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 1: 55-56.

สวยงามใหญ่โตกว่าเดิม⁴⁰

จ.ส.ต.วราวุธ เบ็ญฮาวัน กล่าวว่า สุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวอุยริมทะเลตันหยงลูโละ ถูกน้ำท่วม ภายหลังจึงได้ย้ายมายังจุดที่เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวผูกคอตาย แต่ในระยะแรกมีขนาดเล็กไม่ใหญ่โตอย่างปัจจุบัน นอกจากนั้นบริเวณริมทะเลตันหยงลูโละ ก็มีที่ฝังศพชาวจีนอยู่ด้วย⁴¹

วิชัย ภูระหงส์ กล่าวว่า เดิมสุสานอยู่กลางทะเล ถูกน้ำเซาะจึงย้ายมาบริเวณปัจจุบัน⁴²

วรรณิศา สุทธิโพธิ์ กล่าวว่า การย้ายสุสานย้ายมาจากตันหยงลูโละ เพราะอยู่ในชุมชนมุสลิม การเดินทางไปประกอบพิธีต่างๆ ของชาวจีนไม่สะดวก⁴³

อนุชา สุทธิมาศ กล่าวว่า สุสานเจ้าแม่จะอุยริมทะเลตันหยงลูโละ เป็นเจดีย์ในทะเล ถูกน้ำทะเลเซาะและมีชาวจีนเอาหมูไปไหว้ในหมู่บ้านชาวมุสลิม จึงย้ายสุสานมาอยู่ที่ปัจจุบัน⁴⁴

สวนโมฮัมหมัด กูเดตาเก็ง กล่าวว่า สุสานอยู่ที่ตันหยงลูโละเป็นเจดีย์ มีป้ายเป็นหินและเป็นภาษาจีน ที่บ้านของเขาเป็นคนเจอหินชิ้นนั้น (ดาโต๊ะ ยีวันซู กูเดตาเก็ง เป็นผู้พบ) ปัจจุบันนำไปเก็บไว้ที่ศูนย์ทักษิณ มอ.ปัตตานี ตอนเด็กๆ ออกไปหาปลายังพบสุสานอยู่ ลึกในทะเลน้อยกว่าเมตร พื้นที่เป็นดินเลน แต่ได้ย้ายมาที่ปัจจุบัน พ.ศ. 2509 เป็นสุสานเล็กๆ สาเหตุที่ย้ายมาเพราะชาวจีนนำหม้อ กลองไปตีในหมู่บ้าน ทางเดินไม่สะดวกเป็นป่ารก ชาวบ้านรำคาญจึงต่อต้าน มีคนไปเอาป้ายวิญญาณออก จึงย้ายสุสานมาอยู่ที่นี้⁴⁵

⁴⁰ สัมภาษณ์ หะยีนิและ นิเซ็ง, วันที่ 23 กันยายน 2543.

⁴¹ สัมภาษณ์ จ.ส.ต.วราวุธ เบ็ญฮาวัน, วันที่ 31 สิงหาคม 2543

⁴² สัมภาษณ์ วิชัย ภูระหงส์, วันที่ 10 พฤศจิกายน 2542.

⁴³ สัมภาษณ์ วรรณิศา สุทธิโพธิ์, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

⁴⁴ สัมภาษณ์ อนุชา สุทธิมาศ, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

⁴⁵ สัมภาษณ์ โมฮัมหมัด กูเดตาเก็ง, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

แวมุสตอบปา ดอลละ กล่าวถึงสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวว่า อยู่บนบกที่ตันหยงลูโละ แต่ปัจจุบันถูกน้ำเซาะ น้ำท่วม จึงย้ายมาที่ปัจจุบัน คนแก่ๆ เล่าว่า เวลาชาวจีนไปไหว้เจ้าแม่ ก็จะเอาหัวหมูเดินผ่านหมู่บ้านมุสลิม ก็ถูกไล่ การเดินทางก็ไม่สะดวกเป็นปรารถนา จึงย้ายป้ายวิญญาณมาประมาณ 200 ปีแล้ว⁴⁶

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในอดีตพิธีเซ่นไหว้ของชาวจีนจะมีการนำหมูซึ่งเป็นเครื่องเซ่นไหว้ผ่านเข้าไปในหมู่บ้านของชาวมุสลิม ทำให้ชาวมุสลิมไม่พอใจ ชาวจีนจึงทำการย้ายสุสานจากในหมู่บ้านมายังบริเวณข้างมัสยิดกรือเซะ เพื่อสะดวกในการประกอบพิธีเซ่นไหว้ของชาวจีน และเพื่อปรับตัวในการอยู่ร่วมกับชาวมุสลิม ยอมรับกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน โดยไม่ต้องละทิ้งความเชื่อและพิธีกรรมของตนเอง แสดงให้เห็นว่า ชาวจีนได้เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับชาวมุสลิม และแก้ปัญหาความไม่พอใจที่เกิดขึ้นได้ โดยไม่มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนอย่างรุนแรง

เรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวและสุสานเจ้าแม่ดังกล่าวเป็นการยืนยันความเชื่อของคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการมาปัตตานีของลิ้มกอเหนี่ยวและการเสียชีวิต ได้มีการฝังศพไว้ที่สุสานริมฝั่งอ่าวปัตตานี ในตำบลตันหยงลูโละ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี ก่อนย้ายมายังข้างมัสยิดกรือเซะ ตรงกับคำกล่าวของ พรชัย ตระกูลวรานนท์ ที่ว่า “เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเป็นเจ้าแม่ท้องถิ่นทางใต้เท่านั้น และมีประวัติผูกพันกับปัตตานี”⁴⁷

อย่างไรก็ดีเรื่องราวเกี่ยวกับมัสยิดกรือเซะ ได้มีการกล่าวถึงในเอกสารบางชิ้น ในรูปแบบที่แตกต่างจากเอกสารของจีน เอกสารดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นเอกสารของมุสลิม ที่สำคัญคือพงศาวดารปัตตานี มัสยิดกรือเซะจัดพิมพ์โดยคณะกรรมการมัสยิดกรือเซะ ลำดับเหตุการณ์สำคัญ ปาตานี: รัฐอิสลามแห่งแรกของเอเชีย และปาตานี ดารุสสลาม ฯลฯ รวมทั้งเอกสารของชาวตะวันตก ซึ่งกล่าวถึงมัสยิดกรือเซะดังนี้ คือ มัสยิดกรือเซะเกิดขึ้นหลังจากปัตตานีได้กลายเป็นรัฐอิสลาม เนื่องจากกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองได้เปลี่ยนศาสนาจากเดิมที่นับถือศาสนาพุทธมาเป็น

⁴⁶ สัมภาษณ์ แวมุสตอบปา ดอลละ, วันที่ 1 กันยายน 2543.

⁴⁷ พรชัย ตระกูลวรานนท์ อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. "เขียนถึงสารคดี." *สารคดี* 11 (สิงหาคม 2538) :74.

ศาสนาอิสลาม ในระยะแรกก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก เพราะในครั้งนั้นพลเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามก็คือพวกที่อาศัยอยู่ภายในเมืองเท่านั้น พวกที่อาศัยอยู่ตามบ้านนอกออกไปยังหาได้นับถือศาสนาตามเจ้าเมืองไม่ ส่วนเจ้าเมืองนั้นการนับถือศาสนาอิสลามก็เพียงแค่เลิกการเคารพเทวรูปและไม่กินเนื้อหมูเท่านั้น ส่วนนอกเหนือจากนั้นก็กิจการอื่นๆ ที่คนนอกศาสนาปฏิบัติกัน พระองค์ก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง⁴⁸ การเปลี่ยนศาสนาเป็นอิสลามของกษัตริย์ปัตตานีองค์แรกนั้น ในพงศาวดารปัตตานีระบุว่า เพียงแต่เลิกการกินเนื้อหมูและไม่ทำการบูชารูปเคารพเท่านั้น นอกจากนั้นแล้วยังปฏิบัติตามประเพณีเดิมทุกประการ⁴⁹ แต่มีการเปลี่ยนชื่อของกษัตริย์เป็นชื่อมุสลิม จากชื่อพญาอินทรีวา เปลี่ยนเป็นสุลต่านอิสมาแอล ชาห์ ซัลลุลลอฮฺ ฟีลฮาล์ม ตั้งชื่อเมืองว่า ปาตานี ดารุสซาลาม อีกทั้งยังเปลี่ยนชื่อพระโอรสและพระธิดาของพระองค์เป็นชื่อมุสลิมด้วย ในสมัยนี้เป็นสมัยเริ่มต้นของราชวงศ์ศรีวังสา ที่ปกครองเมืองปัตตานี

การสร้างมัสยิดกรือเซะเกิดขึ้นเนื่องจาก เช็ค ชะฮิด ผู้รักษาพญาอินทรีวาให้หายป่วยจากโรคผิวน้ำ และให้เปลี่ยนศาสนาได้แนะนำให้สร้างมัสยิดเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นนครรัฐอิสลาม เพราะมัสยิดเป็นสิ่งสำคัญของมุสลิม แสดงให้เห็นถึงการเป็นอิสลามิกชนที่ดี โดยที่ เช็ค ชะฮิด เป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง ตั้งแต่สมัยสุลต่านอิสมาแอล ชาห์ จนมาเสร็จสมบูรณ์ในสมัยสุลต่านมูฏอฟฟิร ชาห์ประมาณ พ.ศ.2100⁵⁰

มัสยิดกรือเซะหรือมัสยิดปินตุกรือบัง เป็นมัสยิดที่สำคัญในสมัยนั้น เป็นอาคารถาวรสร้างด้วยอิฐแดงทึบหลัง ตั้งอยู่ใกล้หน้าพระลาน ซึ่งอยู่ตรงหน้าประตูชัยของพระราชวัง คือ ตำนกนิล มัสยิดมีขนาดกว้าง 15.10 เมตร ยาว 29.60 เมตร สูงจากพื้นถึงยอด 6.5 เมตร เป็นสถาปัตยกรรมอิสลาม ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้* กล่าวไว้ว่า

“มัสยิดกรือเซะมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัสยิดปินตุกรือบัง ชื่อนี้เรียกตามรูปทรงของประตูมัสยิด ซึ่งมีลักษณะเป็นวงโค้งแหลมแบบโคธิคของชาวยุโรป และ

⁴⁸ วัน มะโรนบุตร, เล่าเรื่องเมืองปัตตานี. หน้า 14.

⁴⁹ A. Teeuw and D.K. Wyatt. *Hikavat Patani: The Story of Patani*. p.152.

⁵⁰ มัสยิดกรือเซะ. (ปัตตานี: คณะอนุกรรมการมัสยิดกรือเซะ, 2543). (แผ่นพับ) และ อับดุลลอฮฺ ลออแมน, “มัสยิดกรือเซะ ??? มัสยิดที่นุรนาในอดีต,” อัล-ญิฮาด , หน้า 13-23.

แบบสถาปัตยกรรมของตะวันออกกลาง (คำปิตู แปลว่าประตู กรือบัง แปลว่าช่องประตูที่มีรูปโค้ง) และ "มัสยิดกรือเซะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 15.10 เมตร ยาว 29.60 เมตร สูง 6.50 เมตร เสาทรงกลม เลียนรูปลักษณะแบบเสาโคธิคของยุโรป ช่องประตูหน้าต่างมีทั้งแบบโค้งแหลมและโค้งมนแบบโคธิค"⁵¹

ส่วนอนันต์ วัฒนานิกร เห็นว่า "มัสยิดกรือเซะ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัสยิดปิตูกรือบัง คำแรกเรียกตามนามหมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งมัสยิด คำหลังเรียกตามรูปทรงของประตูมัสยิดซึ่งมีลักษณะเป็นวงโค้งแหลมแบบโคธิคของชาวยุโรปและแบบสถาปัตยกรรมของชาวตะวันออกลาง"⁵²

บทความเรื่อง ปาดานี รัฐอิสลามแห่งแรกของเอเชีย ได้กล่าวว่า สุลต่านมูฏอฟฟิร ชาห์ ได้มอบหมายให้เชค ซะอิด (โต๊ะปาร์ไซ) และเชค ซัยฟูดดิน ควบคุมการก่อสร้างมัสยิดกรือเซะ⁵³

ในลำดับเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับปาดานี ได้กล่าวถึงสุลต่านมูฏอฟฟิร ชาห์ ได้สร้างมัสยิดปิตูกรือบัง หรือมัสยิดกรือเซะ โดยที่

"มัสยิดหลังนี้เป็นงานก่ออิฐถือปูนหลังแรกของปาดานี ดารุสซาลาม ความสวยงามและความเด่นเป็นสง่าของมัสยิดได้ถูกวาดภาพและบันทึกไว้มากมายในหลักฐานต่างๆ ทั้งที่เป็นของชาวต่างชาติ และคนท้องถิ่น มัสยิดกรือเซะ คือสัญลักษณ์ของความสวยงาม ความมั่งคั่ง ความมั่นคงทางการเมืองการทหาร การศาสนา และการเศรษฐกิจ ผู้ที่อยู่เบื้องหลังคอยควบคุมและดูแลงานการก่อสร้างคือ เชค ซาอิด และเชค ซัยฟูดดิน นักการศาสนาและปราชญ์จากเมืองปาไซ"⁵⁴

⁵¹ "กรือเซะ, มัสยิด," สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 1: 55.

⁵² อนันต์ วัฒนานิกร, แลหลังเมืองตานี , หน้า 45.

⁵³ อัสหมัดสมบูรณ บัวหลวง, "ปาดานี: รัฐอิสลามแห่งแรกของเอเชีย," หน้า 4.

⁵⁴ อัสหมัดสมบูรณ บัวหลวง, "ลำดับเหตุการณ์สำคัญ," หน้า 10.

จะเห็นได้ว่าข้อมูลของการสร้างมัสยิดกรือเซะได้กล่าวถึง การสร้างมัสยิดกรือเซะเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นรัฐอิสลาม มีการสร้างอย่างใหญ่โตและสวยงาม รูปทรงมีลักษณะแบบโคธิคของชาวยุโรป และสถาปัตยกรรมของตะวันออกกลาง แต่จากข้อมูลเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมแบบอิสลาม ทำให้เชื่อว่ามัสยิดกรือเซะน่าจะได้รับอิทธิพลจากเปอร์เซีย เนื่องจากมีลักษณะของการก่อสร้างที่แตกต่างจากมัสยิดอื่น ๆ โดยที่ ศิลปะเปอร์เซีย หรือที่เรียกว่า ศิลปะซาราเซนิก (Sarazenic Art) หรือสถาปัตยกรรมแบบเยรูซาเล็ม มีการวางแผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนหลังคาสร้างหลังคาโค้งแบบครึ่งวงกลม (Dome) ประตูและหน้าต่างเป็นแบบโค้งมน คือ ประตูโค้งมนและหน้าต่างโค้งมน (Arch) อันเป็นลักษณะโครงสร้างที่กลมกลืนกัน ทั้งประตู หน้าต่าง และส่วนหลังคา การตกแต่งภายในบ้านนั้นจะประดับด้วยหินและกระเบื้องแบบโมเซอิก (Mosaic) ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีศาสนา ผังตกแต่งด้วยภาพวาดเป็นลวดลายจากธรรมชาติรอบ ๆ มัสยิด (Mosque) มีระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน ระเบียงนิยมโครงสร้างแบบโค้งมน คือ มีเพดานโค้งมน (Barrel Vault) หน้าต่างและประตูนิยมใช้ทั้งโค้งมนและโค้งแหลม (Arch, Vault) ภายในบริเวณระเบียงประกอบด้วยหอคอยสูง 4 หอคอย เป็นรูปทรงกลมสูงชะลูด มีบันไดแบบบันไดเวียนอยู่ภายใน และสามารถเดินขึ้นได้ถึงยอดของหลังคา หลังคาจะเป็นหลังคาแบบโค้งกลม และมีหน้าต่างแบบโค้งมนหรือโค้งแหลมที่ตัวของหอคอย ทั้งนี้เพื่อให้แสงสว่างส่องถึงภายในหอคอย สะดวกและเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย ส่วนอาคารที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาจะไม่มีหอคอยทั้ง 4 สถาปัตยกรรมแบบซาราเซนิกแบบนี้นิยมแพร่หลายมาก ในตะวันออกกลาง แต่ไม่นิยมมากนักในประเทศไทย⁵⁵

มัสยิดกรือเซะได้เกิดขึ้นในปัตตานี ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ศรีวังสา หลังจากสิ้นสุดการปกครองของราชวงศ์ศรีวังสาแล้ว ได้มีผู้ปกครองจากราชวงศ์ปัตตานีต่อมา จนกระทั่งถึงสมัยของอาลอง ยูนุส (พ.ศ. 2269 - 2272) ในสมัยนี้ได้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้น ผู้ปกครองปัตตานีเสียชีวิตทำให้บ้านเมืองขาดผู้ปกครองไป จนกระทั่งใน พ.ศ. 2319 สุลต่านมูฮัมหมัดได้ปกครองปัตตานี

⁵⁵ นันทา โรจนอุดมศาสตร์, "สถาปัตยกรรมแบบอิสลามในประเทศไทย" เอกลักษณะนักษัตริย์ใต้ (ยะลา: ยะลาการพิมพ์, 2520), หน้า 132-135. และสัมภาษณ์ วสุ โปษะนันท์, สถาปนิก 6 ว. ส่วนสงวนรักษา กรมศิลปากร, วันที่ 7 พฤศจิกายน 2543.

ใน พ.ศ. 2328 พระเจ้าปะดุง กษัตริย์พม่ายกทัพใหญ่มายังสยาม (สงครามเก้าทัพ) จนสามารถยึดเมืองนครศรีธรรมราชได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีรับสั่งให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท นำกองทัพสยามลงมาสมทบกับกองทัพนครศรีธรรมราช ขับไล่พม่าแตกไป แล้วเสด็จไปยังสงขลา ส่งสาสน์มายังปัตตานีและเคาะหีให้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้กับสยาม แต่สุลต่านมูฮัมหมัดไม่ยอมเพราะถือว่าเป็นการหมิ่นเกียรติพระองค์ ดังนั้น พระยากลาโหมราชเสนาและพระยาจำแสนยากกร แม่ทัพหน้า จึงคุมกองทัพยกไปตีปัตตานี ปัตตานีขณะนั้นอยู่ในภาวะที่อ่อนแอทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และการทหาร ประกอบกับสุลต่านมูฮัมหมัดถูกระสุนปืนลั่นชีวิตในสนามรบทำให้ปัตตานีพ่ายแพ้ไป

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้ปัตตานีพ่ายแพ้นั้น เป็นเพราะว่าในราชสำนักปัตตานีสุลต่านมูฮัมหมัดได้ให้ความไว้วางใจนายจันทอง เดิมเป็นชาวนครศรีธรรมราชได้เข้ามารับราชการในปัตตานี ได้วางแผนกราบทูลสุลต่านว่าจะรับอาสาเป็นทัพหน้า ให้สุลต่านแต่งตั้งเป็นหัวหน้ากองทัพไปประจำอยู่ที่ป้อมริมฝั่งแม่น้ำ ขอเรือ 1 ลำ มีความกว้าง 5 ศอก สามารถบรรทุกปืนใหญ่ได้สะดวก อีกทั้งยังขอปืนเล็ก กระสุนดินดำ และเสบียงอาหาร เพราะเมื่อนายจันทองยิงเรือของกองทัพสยามจมลงแล้ว จะใช้เรือปากกว้างไปจับพวกสยามได้โดยง่าย

ในตอนกลางคืนนายจันทองได้นำเรือไปยังเรือของสยามและเข้าพบพระยากลาโหม เพื่อเปิดเผยความลับเกี่ยวกับการต่อต้านของชาวปัตตานี ทั้งกำลังอาวุธ คลังแสง และป้อมปราการต่างๆ หลังจากนั้นนายจันทองได้หลบหนีไปที่เมืองสงขลา กองทัพสยามจึงสามารถเอาชนะปัตตานีได้⁵⁶ ในตำนานเมืองตานี ได้กล่าวถึงนายจันทองไว้ว่า

“ครั้งนั้น นายจันทองกับพวกเพื่อนรวม 10 ครั้วเป็นไทย เดิมอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ตกมาอยู่เมืองปัตตานีช้านาน พานุตรภรรยาหนีเข้าไปเมืองสงขลา แจ้งความแก่หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญอยู่) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลาว่า พระยาปัตตานีให้กวาดเอาผู้คนเข้าไปไว้ในค่ายเป็นอันมาก แต่พวกแขกในเมืองปัตตานีเห็นเรือกองทัพไทยไปถึง ก็มีความตกใจกลัว ประชุมพูดกันเป็นหมู่ๆ ว่า ปู่ย่าได้สั่งไว้ว่า

⁵⁶ สรุปรวบรวมจาก อ. บางนรา, ปัตตานี: อดีต-ปัจจุบัน, หน้า 57-59. , อิบรอฮิม ชุกีร์, ประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายูปัตตานี, หน้า 30-31. และ อารีฟิน บินจิ และคนอื่น ๆ, ปัตตานี ดารุสลาม. หน้า 40 - 43.

ไม่ให้สู้รบกับข้าศึกที่ยกมาจากอุดรทิศ ถ้ามาจากทักษิณให้ต่อสู้ บัดนี้ทัพไทยยกมา ทอดอยู่หน้าเมืองแล้ว ให้คิดอ่านพาครอบครัวหนีไปแต่ยาวเถิด ครั้นหลวงสุวรรณคีรี สมบัติได้ทราบความจากนายจันทองดั่งนั้นแล้ว จึงพาตัวนายจันทองเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลกรมพระราชวังบวรให้ทราบ รับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นพระยาปัตตานีก็จะหลบหนีไปเสีย ให้เร่งจัดกองทัพไประดมตีเมืองปัตตานี จับเอาตัวพระยาปัตตานีให้จงได้ แล้วกรมพระราชวังบวรก็เสด็จยกทัพหลวงลงมายังเมืองปัตตานี พวกกองทัพจับเจ้าเมืองปัตตานีได้⁵⁷

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้ไว้ว่า

“สุลต่านเจ้าเมืองตานี ได้ทราบรับสั่งแล้วขัดแข็งอยู่ไม่มาอ่อนน้อม จึงดำรัสให้ กองหน้ายกออกไปตีเมืองตานี ทัพหลวงก็เสด็จยกหนุนไป ด้วยเดชพระบารมี พระราชกฤษฎาธิการบันดาลพวกแขกทั้งปวงให้พ่ายแพ้พลฆ่าหลวงทั้งสิ้น ที่สู้รบปราชัยก็มีบ้าง ที่แตกหนีมิได้ต่อรบก็มีบ้าง ที่มาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ก็มีบ้าง และเมืองตานีนั้นเป็นเมืองใหญ่ ได้ปืนทองใหญ่ในเมือง 2 บอก ทรงพระกรุณาให้เข็นลงในสำเภา และได้เครื่องสรรพศาสตราวุธต่าง ๆ กับทั้งทรัพย์สิ่งของทองเงินเป็นอันมา บรรดาเจ้าเมือง กรมการแขกมลายูทั้งปวงนั้น ที่สู้รบตายในที่รบบ้าง จับได้บ้าง ที่หนีไปได้บ้าง ที่เข้าสวามิภักดิ์โดยดีก็มีได้ลงโทษบ้าง และพระเดชานุภาพก็แผ่ไปไกลในมลายูประเทศทั่วทั้งปวง...สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ จึงดำรัสให้กวาดครอบครัวแขกเชลยที่ ดีทัพจับได้บรรทุกลงเรือรบ กับทั้งทรัพย์สิ่งของเงินทองและเครื่องศาสตราวุธต่าง ๆ ซึ่งได้ในการสงคราม และให้แบ่งครอบครัวแขกไว้สำหรับบ้านเมืองบ้างทุก ๆ เมือง แล้วโปรดตั้งพระจะนะซึ่งมีความชอบในการสงครามครั้งนั้นเป็นเจ้าเมืองอยู่รักษาหัวเมืองตานีซึ่งตีได้นั้น...”⁵⁸

⁵⁷ พระศรีบุรีรัฐ, ตำนานเมืองตานี, หน้า 26.

⁵⁸ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 175-176.

จะเห็นได้ว่า สยามได้ยกกองทัพมายังปัตตานี เมื่อโจมตีปัตตานีสำเร็จ ได้นำเอาปืนใหญ่ กลับเข้ามาไว้ในกรุงเทพฯ (ปัจจุบันอยู่หน้ากระทรวงกลาโหม) แต่มีเอกสารบางชิ้นได้กล่าวถึง เหตุการณ์ครั้งนี้ว่า กองทัพสยามได้ทำการเผาบ้านเมืองและพระราชวังรวมทั้งมัสยิดกรือเซะด้วย แต่จากการที่มีมัสยิดก่อด้วยอิฐจึงเผาไหม้ไม่หมด หลงเหลือบางส่วนอยู่จนถึงปัจจุบัน

ใน ลำดับเหตุการณ์สำคัญ ได้กล่าวว่า

“พ.ศ. 2329 รัชกาลที่ 1 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ส่งกองทัพเข้า โจมตีปัตตานีจนสำเร็จ กองทัพสยามได้ทำการเผาบ้านเมืองปัตตานีจนหมดสิ้น คง เหลือแต่อาคารมัสยิดกรือเซะเพียงแห่งเดียวที่สร้างด้วยอิฐแดงที่ใหม่ไม่หมด และการ กวาดต้อนผู้คนปัตตานีเป็นเชลยจำนวนมาก และปืนใหญ่ศรีปัตตานีถูกกองทัพสยาม นำไปอยู่ที่บางกอก (หน้ากระทรวงกลาโหม) ตั้งแต่เวลานั้นเป็นต้นมา นับเป็นความ พ่ายแพ้ของปัตตานีครั้งแรก”⁵⁹

หลังจากนั้นพระยากลาโหมได้แต่งตั้งชาวปัตตานีคนหนึ่งให้เป็นเจ้าเมืองปกครอง คือ ตนกู ลามิติน ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และจะต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองมายัง กรุงเทพฯ เป็นบรรณาการทุกๆ ปี เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อสยาม แต่ใน พ.ศ. 2332 ตนกู ลามิตินได้ส่งทูตถือสาสน์กลับไปยังเวียดนามเข้าเฝ้าองเชียงสือพร้อมบรรณาการคือ ปืนสั้นมีลวดลาย เคลือบทอง 2 กระบอก ดาบด้ามทองคำ 2 เล่ม และแหวนเพชรหนึ่งวง เพื่อขอให้องเชียงสือโจมตี สยามทางตะวันออก ส่วนปัตตานีจะโจมตีทางใต้ แต่องเชียงสือนำสารดังกล่าวมอบให้สยาม ทำให้พระยากลาโหมได้เดินทางไปยังปัตตานีเพื่อปราบปรามใน พ.ศ. 2334 และได้แต่งตั้ง ดาโต๊ะ บังกาลันเป็นเจ้าเมืองปัตตานี โดยมีลักษณะมาดายัน ขุนนางสยามเป็นผู้ควบคุมดูแลอีก คนหนึ่ง แต่ใน พ.ศ. 2351 ดาโต๊ะ บังกาลันได้เกิดความขัดแย้งกับขุนนางสยาม จึงทำให้พวก ขุนนางสยามต้องหนีไปที่สงขลา เจ้าเมืองสงขลาได้ส่งข่าวไปทางกรุงเทพฯ พระยากลาโหมได้นำ

⁵⁹ อภัยมิตสมบุรณ์ บัวหลวง, “ลำดับเหตุการณ์สำคัญ,” หน้า 12.

ทัพมาปราบปราม การรบครั้งนี้เกิดทั้งทางบกที่บาอูเราะห์ เลอร์มูนี และทางน้ำเกิดที่กรือเซะ จึงมีการจัดการปกครองปัตตานีใหม่ โดยแต่งตั้งปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นเจ้าเมืองปัตตานี⁶⁰

เหตุการณ์เกี่ยวกับการที่เจ้าเมืองปัตตานีได้ขอความร่วมมือจากกษัตริย์เวียดนามให้ส่งกองทัพมาช่วยรบกับสยามได้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ดังนี้

“...เมื่อ ณ เดือน 11 ปีระกา เอกศก ราชอาณาจักรเมืองตานีให้นักกุตาสูง ถือนหนังสือและคุมเอาปืนคร่ำทอง 2 บอก ดาบด้ามทอง 2 เล่ม แหวนทองประดับเพชรเข้ามาให้ ในหนังสือตานีนั้นว่ารายาตานีมีความพยายาทออยู่กับกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา รายาตานีจะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงให้องเชียงสื่อแต่งกองทัพเรือยกเข้ามาช่วยรายาตานีตีกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาด้วย และเมื่อเชียงสื่อเสียบ้านเมืองแก่ไกเชินแล้วหนีเข้ามาอยู่ ณ กรุง ได้ฟังพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังระลึกถึงพระเดชพระคุณอยู่ จึงมิได้รับของที่รายาตานีที่ให้นั้นไว้ แต่ตัวนักกุตาสูงนั้นจะส่งเข้ามาก็เห็นว่าเป็นแต่ นายเรือเล็กน้อย และธรรมเนียมเมืองจีนและเมืองญวน มีกฎหมายห้ามมิให้ทำร้ายแก่ผู้ถือหนังสือเกรงจะเสียประเพณีไป จึงให้พระยาพิมลวารี พระราชมนตรี นำต้นหนังสือรายาตานีเข้ามาทูลเกล้าฯถวาย ได้ทรงทราบแล้วทรงพระดำริว่า รายาตานีนี้เป็นแต่เทือกเถาเจ้าเมืองตานีเก่า มีใจกำเริบโหดนัก ไม่เจียมตัวว่าเป็นผู้น้อย คิดองอาจจะมาตีเมืองใหญ่จะละไว้มิได้ จะไปเที่ยวชักชวนเมืองแขกทั้งปวงพลอยเป็นกบฏขึ้นหมด จึงโปรดให้พระยากลาโหมราชเสนา ซึ่งเป็นบิดาเจ้าพระยายมราช (ทองสุก) เป็นแม่ทัพเรือกับนายทัพนายกองยกออกไปเมืองตานี ได้สู้รบกับพวกรายาตานีเป็นสามารภ รายาตานีสู้มิได้ก็หนีไป กองทัพไล่ติดตามไปจับได้ในกุฎีพระสงฆ์ที่วัดแห่งหนึ่ง พระยากลาโหมให้จ้องจำไว้มั่นคงแล้ว กวาดครอบครัวเมืองตานีกลับเข้ามา มีรับสั่งให้เอาตัวรายาตานีไปจำคุกไว้กว่าจะตาย...”⁶¹

⁶⁰ อารีฟิน บินจิ และคนอื่นๆ, ปาตานี ดารุสลาม, หน้า 52 – 59., อิบรอฮิม ชุกรี, ประวัติราชอาณาจักรมลายูปัตตานี, หน้า 32 – 33. และ อ. บางนรา, ปัตตานี: อดีต - ปัจจุบัน, หน้า 61-67.

⁶¹ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 295-296.

ส่วนในเอกสารของชาวมาเลย์มุสลิมได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงนี้ไว้ว่า

“พ.ศ. 2334 สมัยติงกู ลามิติน ครองราชย์ได้มีความพยายามกอบกู้เอกราชอีกครั้ง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ บ้านเมืองถูกเผาและประชาชนตกเป็นเชลย ต้องถูกกวาดต้อนไปบางกอกอีกครั้งเป็นครั้งที่สอง” และ “พ.ศ. 2353 สมัยดาโต๊ะปังกาลัน เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์กลันตันที่ได้รับการแต่งตั้งจากสยามปกครองปัตตานี ได้กอบกู้เอกราชของปัตตานีอีกครั้ง แต่ไม่สามารถต้านทานกำลังอันมากมายของกองทัพสยามได้ ทำให้ปัตตานีถูกเผาอีกครั้งหนึ่งและประชาชนถูกต้อนไปบางกอกในฐานะของเชลยผู้แพ้สงคราม นับเป็นการเคลื่อนย้ายครั้งที่ 3 ของชาวมลายูปัตตานี”⁶²

ในบทสรุปแห่งกาลเวลาและความจริงได้กล่าวถึงการเผาเมืองปัตตานีไว้ว่า

“เมืองปัตตานีถูกทหารสยามเผาอย่างน้อยๆ 3 ครั้ง คือ พ.ศ. 2329 , 2334 และ พ.ศ. 2353 และไม่มีหลักฐานปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2375 จะมีการเผาเมืองปัตตานีอีกครั้งหรือไม่ แต่มีการสู้รบและปัตตานีแพ้สงคราม มีการกวาดต้อนชาวปัตตานีไปเป็นเชลย 4,000 คน”⁶³

นอกจากเหตุการณ์เผาเมืองปัตตานีอันเป็นมัสยิดที่สวยงามแล้วได้มีการกล่าวถึงความโหดร้ายของสยามอีกด้วยคือ

“ความมั่งคั่งและความมั่นคงของอาคารมัสยิดกือเซะที่สร้างด้วยอิฐแดง เป็นผลงานที่เกิดขึ้นสมัยปัตตานี ภายใต้การปกครองของสุลต่านมูฏอฟฟิร ซาห์ ซึ่งปกครองปัตตานีตั้งแต่ พ.ศ. 2073 ถึง พ.ศ. 2107 บทบาทของมัสยิดได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างสง่างามเป็นเวลาเกือบสองร้อยปี จนมีศึกสงครามและการรุกรานของกองทัพสยามอยู่หลายครั้ง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2147 ถึง พ.ศ. 2335 (อย่างน้อย 5 ครั้ง)

⁶² อัสหมัดสมบูรณ บัวหลวง , "ลำดับเหตุการณ์สำคัญ," หน้า 12-13.

⁶³ อัสหมัดสมบูรณ บัวหลวง, "บทสรุปแห่งกาลเวลาและความจริง," หน้า 17.

หลายครั้งที่ชาวปัตตานีทั้งทหาร ประชาชน และพ่อค้าที่มาอาศัยในปัตตานี สามารถป้องกันเมืองอย่างแข็งขัน มาช่วงระยะหลังความอ่อนแอของเมืองปัตตานีมีมากขึ้น ตลอดจนการมีได้ศึกอยู่ในราชสำนักเป็นชาวสยามลิกอชื่อ นายจันทร์ทอง ตรงกับ สมัยสุลต่านมูฮัมมัด พ.ศ. 2329 ทำให้ปัตตานีพลาตพลังแพ้สงครามในที่สุด โดยปรกตวิสัยในการรบของกองทัพสยามในสมัยนั้น คือ เมื่อรบชนะกับบ้านเมืองใด จะทำการเผาบ้านเผาเมืองให้วอดวาย และกวาดต้อนผู้คนออกไปนอกเมือง ไปอยู่ในบ้านเมืองอื่นทันที ความพ่ายแพ้ของปัตตานีมิได้หมายถึงจะราบคาบเสียทีเดียว ดังปรากฏมีการต่อสู้เพื่อกอบกู้บ้านเมืองกลับคืนหลายครั้ง สำเร็จบ้างและพ่ายแพ้บ้าง เป็นธรรมดา หลังจากปี 2329 แล้ว ปัตตานียังต้องมีศึกสงครามอีก 2 ครั้ง คือ ใน พ.ศ. 2334 และ 2335 การชนะของกองทัพสยามนั้น หมายถึงความเสียหายแก่บ้านเมืองปัตตานี และราชธานีกรือเซะด้วย ตำนานกนิลที่ว่าสวयงามสร้างด้วยไม้อัน วิจิตรตระการตาก็ถูกเผาในกองเพลิงโดยสิ้นซาก⁶⁴

ในเอกสารเกี่ยวกับมัสยิดกรือเซะได้กล่าวถึงการเผา มัสยิดกรือเซะว่า

“พ.ศ. 2329 สมัยสุลต่านมูฮัมมัดแห่งราชวงศ์กลันตัน ปัตตานีต้องสูญเสียเมืองแก่สยาม บ้านเมืองถูกเผาผลาญจนวอดวาย ประชาชนตายเป็นเบือบ้าง หนีทัน ลี้ภัยไปยังต่างแดนบ้าง ถูกจับเป็นเชลย ถูกกวาดต้อนไปอยู่แดนไกลถึงบางกอก ถึงแม้จะมีการกอบกู้เอกราช แต่ก็ล้มเหลวทั้ง 2 ครั้ง จนทำให้บ้านเมืองถูกเผาซ้ำอีก 2 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2334 และ พ.ศ. 2353 ร่องรอยของการเผาผลาญคงเหลือแต่ มัสยิดกรือเซะเท่านั้นที่เพลิงเผาไม่หมด พระราชดำหนักอิสลามตานานิลัม และบ้านเรือนในเมืองกรือเซะที่สร้างด้วยไม้ถูกเผาจนสิ้นไม้เหลือซาก⁶⁵

จะเห็นได้ว่าเอกสารของชาวมาเลย์มุสลิม ได้กล่าวถึงการเผา มัสยิดกรือเซะ ของชาวสยาม ในรัชกาลที่ 1 ซึ่งแสดงถึงความโหดร้ายของการเผาบ้านเมืองและกวาดต้อนเชลยจากปัตตานีกลับไปยังสยาม ซึ่งในเหตุการณ์เผาปัตตานีนี้ยังไม่พบเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้

⁶⁴ อีหมัดสมบูรณ บัวหลวง, “กรือเซะ: มรดกจากบรรพชน,” หน้า 6.

⁶⁵ มัสยิดกรือเซะ (แผ่นพับ)

เรื่องราวของมัสยิดกรือเซะได้มีอยู่ทั้งในเรื่องราวของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว และเรื่องราวของความรุ่งเรืองของปัตตานีในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของศาสนาอิสลาม จึงทำให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องราวประวัติความเป็นมาของมัสยิดหลายประการ แต่ข้อถกเถียงประการหนึ่งที่มีผู้ให้ความสนใจกันมากคือ มัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จหรือไม่ ถ้าสร้างไม่เสร็จมีเหตุผลใด เรื่องราวของมัสยิดกรือเซะที่อยู่ในเรื่องของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวนั้น ส่วนใหญ่มักกล่าวกันว่าลิ้มโต๊ะเคี่ยม พี่ชายของลิ้มกอเหนี่ยวเป็นผู้สร้างมัสยิดกรือเซะ แต่สร้างไม่เสร็จเพราะถูกคำสาปแช่งของลิ้มกอเหนี่ยว⁶⁶ ซึ่งคนที่เชื่อถือและศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมักจะเชื่อว่าเป็นความจริง แต่บางคนก็พยายามคิดหาเหตุผลโดยใช้แนวทางแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาอธิบายถึงการที่มัสยิดกรือเซะถูกฟ้าผ่าว่าอาจเป็นเพราะได้ดินบริเวณนั้นมีแร่ธาตุโลหะอะไรบางอย่าง ที่ง่ายต่อการถูกฟ้าผ่า⁶⁷ หรือต้องมีตัวนำกระแสไฟฟ้า ทำให้เกิดฟ้าผ่าบ่อย ๆ บริเวณกรือเซะ⁶⁸ แต่ก็ยังคงมีความเชื่ออิงอยู่กับเรื่องของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวซึ่งมีผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ดังนี้

สุพร ขุทตะกะพันธ์ กล่าวว่า การที่มัสยิดกรือเซะสร้างไม่สำเร็จ เป็นเพราะเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้สาปแช่งไว้ ถ้าสร้างวันใดจะมีสิ่งที่ไม่ดีเกิดขึ้น ไม่มีทางสร้างสำเร็จได้เลย⁶⁹

พิชัย คงเหมือนเพชร กล่าวว่า เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้สาปแช่งให้ฟ้าผ่ามัสยิดกรือเซะห้ามรื้อ ห้ามต่อเติม ให้อยู่ในลักษณะนั้น ไม่สามารถแก้คำสาปได้ เพราะเจ้าแม่ได้ลั่นวาจาไว้เป็นวาจาสิทธิ์⁷⁰

⁶⁶ ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, เรื่องเมืองไทย, หน้า 366., สรสิริ งามเอก, พญาครุฑ, หน้า 32. , สนแก้ตัน , Face. หน้า 137. , ปัตตานี งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ , หน้า 12. และ"กรือเซะ,มัสยิด," สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 1: 56.

⁶⁷ สัมภาษณ์ ประยูรเดช คณานุรักษ์, กรรมการมูลนิธิศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว, วันที่ 2 กันยายน 2543.

⁶⁸ สัมภาษณ์ โยตง ระเด่นอาหมัด, วันที่ 4 กันยายน 2543.

⁶⁹ สัมภาษณ์ สุพร ขุทตะกะพันธ์, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

⁷⁰ สัมภาษณ์ พิชัย คงเหมือนเพชร, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

สองศรี กาญจนะ เห็นว่า การที่มีมัสยิดกรือเซะสร้างไม่สำเร็จเพราะต้องคำสาปของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ถ้าสร้างเสร็จให้ถูกฟ้าผ่า ให้สร้างไม่เสร็จตลอดไป เมื่อมีคนมาสร้างต่อก็จะถูกฟ้าผ่า⁷¹

เสาวภา มุขมี กล่าวไว้ว่า ปู่ย่าตายายได้เล่าให้ฟังว่า เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวสาปแช่งไม่ให้สร้างมัสยิดกรือเซะสำเร็จ สร้างขึ้นเมื่อไรก็ถูกฟ้าผ่า ไม่มีใครสร้างสำเร็จ หลังจากนั้นก็ไม่มีการสร้างมัสยิดอีก⁷²

สมศักดิ์ จุฑงคะ ได้กล่าวว่า มัสยิดกรือเซะ สร้างไม่สำเร็จเพราะเป็นคำสาปของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ถ้ามีการก่อสร้างเพิ่มเติมจะทำให้ฟ้าผ่า แต่ถ้าคงสภาพเดิมไว้จะไม่มีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้น⁷³

ส่วนมัสยิดกรือเซะที่อยู่ในเรื่องราวของความรุ่งเรืองของปัตตานีในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของศาสนาอิสลามนั้น ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาอิสลาม ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างมากที่จังหวัดปัตตานี กษัตริย์ผู้ปกครองปัตตานีได้เปลี่ยนศาสนาและได้ให้เชิดชะฮิด ผู้มาเผยแผ่ศาสนาอิสลามเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างจนกระทั่งสร้างเสร็จในสมัยต่อมาคือ สุลต่านมูฏออฟฟาร์ ซาห์ (พ.ศ.2073 – 2107) การที่กล่าวว่ามัสยิดสร้างเสร็จแล้วนั้น เพราะมีบันทึกของชาวต่างชาติที่เขียนถึงโบสถ์ของชาวมุสลิมซึ่งสร้างจากอิฐสีแดง จึงสามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นมัสยิดกรือเซะ ใน พ.ศ.2146 ซีฮาน (J.J. Sheehah) ชาวฮอลันดาที่เดินทางมายังปัตตานีสมัย ราชายาฮียา (พ.ศ. 2127 – 2159) ได้บรรยายถึงมัสยิดกรือเซะว่าเป็นตึกสง่างาม โอ่โง่ง สร้างจากอิฐสีแดง ชาวจีนเป็นผู้สร้าง ด้านในเคลือบกะไหล่อย่างหรูหรา และประดับประดาด้วยเสาที่ทำด้วยรูปสลักที่หายาก ด้านในที่ติดกับกำแพงคือ มิมบับ และสลักและเคลือบกะไหล่ทองทั้งหมด

⁷¹ สัมภาษณ์ สองศรี กาญจนะ, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

⁷² สัมภาษณ์ เสาวภา มุขมี, วันที่ 28 สิงหาคม 2543.

⁷³ สัมภาษณ์ สมศักดิ์ จุฑงคะ, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

ทางขึ้นบันได 4 ชั้น บรรดาอุลามะฮ์เท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้ขึ้นไปเทศนาได้⁷⁴ นอกจากนี้ชาวฮอลันดาแล้ว ยังมีชาวอังกฤษที่เดินทางมายังปัตตานีได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับปัตตานีและมีภาพวาดของมัสยิดกรือเซะในบันทึกอีกด้วย

เรือ เดอะ โกลบ (The Globe) ได้ออกเดินทางจากท่าเรือลอนดอนในวันที่ 5 มกราคม พ.ศ.2154 โดยการนำของกัปตันแอนโทนี ฮิปปอน (Anthony Hippon) ได้มาถึงปัตตานีในวันที่ 22 มิถุนายน 2154 กัปตันแอนโทนี และคณะได้นำพระราชสาสน์ของพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งอังกฤษและของกษัตริย์สวีเดนแก่ราชาฮิยา เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ.2154 เมื่อได้รับอนุญาตให้ตั้งสถานีการค้า ก็ได้ทำการก่อสร้างโกดังเก็บสินค้าเสร็จใน 1 เดือนต่อมา และได้เริ่มต้นทำการค้าโดยมี ปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) เป็นหัวหน้าสถานีการค้า⁷⁵ และเขายังเป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงอีกด้วย เขาได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การเมืองและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัตตานีขณะนั้น ในบันทึกของเขามีภาพวาดของศิลปินชาวฮอลันดาที่มาอาศัยอยู่ในปัตตานีในช่วงนั้น ได้วาดภาพมัสยิดกรือเซะที่มีหอคอยด้านหน้าทั้งสองด้าน ส่วนของหอคอยด้านหลังยังสร้างไม่เสร็จ ยอดของหอคอยเหล่านั้นเป็นโดมเล็ก ๆ ตามแบบมอญ โคล คล้ายกับโดมทัชมาฮาล ทางเข้าประตูกลางส่วนบน ประตูจะเป็นหน้าจั่วโค้ง สองข้างประตูมีหน้าต่างโค้งข้างบนจะเห็นโพรงกำแพงประดับเสริมเป็นแถวเลียนแบบหน้าต่าง มีโดมใหญ่ตรงกลางมัสยิด⁷⁶

และจากบันทึกของจอห์น นิวฮอฟฟ์ ซึ่งใน พ.ศ.2196 ได้เดินทางมายังปัตตานี ได้กล่าวถึงสภาพบ้านเมือง พระราชวัง และมัสยิดที่เมืองปัตตานีในสมัยนั้นว่า

“สภาพบ้านเรือนทั่วไปสร้างด้วยไม้และไม้ไผ่ ใช้ฝีมือการสร้างอย่างประณีตสวยงาม ตัวเมืองและชานเมืองมีบ้านเรือนติดต่อกันเป็นแนวยาว ด้านหลังของเมือง

⁷⁴ Blusse',L., "Paradise Lost: A 17 th Century Account of Pattani" in Historical documents and literary evidence International Conference on Thai Studies (Bangkok, August, 1984), p.6. และอับดุลลอฮ์ ลอฮแมน, "มัสยิดกรือเซะ??? มัสยิดที่นุรหฺราในอดีต," อัล-ญีฮาด, หน้า 63.

⁷⁵ อ. บางนรา, ปัตตานี: อดีต - ปัจจุบัน, หน้า 33 - 34. และอ. ลอฮแมน และอารีฟิน บินจี, ลังกาสุกะ ปาตานี ดารุสสลาม, หน้า 77 - 78.

⁷⁶ อัสหมัดสมบูรณ บัวหลวง, "กรือเซะ สมรภูมิแห่งเกียรติยศ," หน้า 3.

มีบ้านเรือนแยกกันเป็นสองฝั่ง เนื่องจากมีแม่น้ำไหลผ่านพระราชวังของพระราชาและ
ตำหนักต่าง ๆ ในพระราชวังก็สร้างอย่างสวยงาม โบสถ์ของศาสนาอิสลามสร้าง
ด้วยอิฐ ภายในมีการประดับประดาอย่างหรูหราตกแต่งด้วยลวดลายสลัก และเขียน
ตกแต่งด้วยนิ้วมือ"⁷⁷

จากบันทึกต่าง ๆ เหล่านี้จะเห็นได้ว่ามัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จ และมีความสวยงาม
มีการประดับประดาตกแต่งด้วยของมีค่าเป็นอย่างมาก นอกจากนี้หลักฐานที่ยืนยันว่า
มัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จคือมัสยิดดาโต๊ะ ซึ่งตั้งอยู่บนแหลมฝั่งตรงข้ามเมืองปัตตานี กล่าวกันว่า
เป็นช่างคนเดียวกันสร้าง และมีลักษณะโครงสร้างที่คล้ายกัน มัสยิดดาโต๊ะได้มีการบูรณะซ่อมแซม
หลายครั้ง แต่การที่มัสยิดกรือเซะมีสภาพเหมือนสร้างไม่เสร็จนั้นเป็นเพราะมัสยิดกรือเซะตั้งอยู่ใน
บริเวณที่มีศึกสงครามเกิดขึ้นหลายครั้ง โดยสงครามแต่ละครั้งได้ทำความเสียหายให้กับ
เมืองปัตตานีและมัสยิดกรือเซะเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสงครามกับสยาม ใน พ.ศ.2329, 2334
และ พ.ศ.2353 มัสยิดกรือเซะได้ถูกเผาทำลายไป จนเหลือแต่เพียงโครงสร้างที่เหลืออยู่ใน
ปัจจุบัน⁷⁸

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ปรากฏดังนี้

มะกาแม ดอเอ็ง เห็นว่า การที่มัสยิดกรือเซะสร้างไม่สำเร็จเป็นเพราะเกิดสงคราม มัสยิด
ถูกเผาถึง 3 ครั้ง มีคนจากเมืองอื่นมารุกรานเมืองปัตตานี ปัตตานีแพ้สงคราม⁷⁹

แวดาโอะ แวดือระะ กล่าวว่า มัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จ แต่ถูกเผาล้างเมือง
เพราะแพ้สงคราม⁸⁰

⁷⁷ ครอบชัย หัตถา, ปัตตานี: การค้าและการเมืองการปกครองในอดีต. หน้า 133., อ.บางนรา, ปัตตานี:
อดีต – ปัจจุบัน. หน้า 61., อัยหมัดสมบุญ บัวหลวง, "ลำดับเหตุการณ์สำคัญ," หน้า 12. และสัมภาษณ์
อำนาจ แก้วบริสุทธิ์, วันที่ 4 กันยายน 2543.

⁷⁸ อารีฟิน บินจิ และคนอื่น ๆ, ปัตตานี ดารุสสลาม. หน้า 44.

⁷⁹ สัมภาษณ์ มะกาแม ดอเอ็ง, วันที่ 5 กันยายน 2543.

⁸⁰ สัมภาษณ์ แวดาโอะ แวดือระะ, วันที่ 5 กันยายน 2543.

อำนาจ สมบัติยานุชิต เห็นว่า มัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จเพราะในเอกสารของชาวฮอลันดามีรูปภาพที่แสดงให้เห็นว่ามัสยิดสร้างเสร็จ แต่ที่มัสยิดกรือเซะมีสภาพเหมือนสร้างไม่สำเร็จนั้นเป็นเพราะสงครามกลางเมือง ซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นสงครามที่เกิดขึ้นในปัตตานี หรือสงครามระหว่างปัตตานีกับสยาม⁸¹

นอกจากคำอธิบายที่แตกต่างกันของมัสยิดกรือเซะ ดังได้กล่าวมาแล้ว ยังมีคำอธิบายที่น่าสนใจอีกหลายสาเหตุ เช่น มัสยิดกรือเซะสร้างไม่เสร็จเพราะสมัยนั้นยังไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยในการก่อสร้าง⁸² หรือเป็นเพราะมีปัญหาทางด้านสถาปัตยกรรม⁸³ เป็นปัญหาด้านโครงสร้างและวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างที่ประกอบด้วยน้ำตาลและทรายไม่ได้ใช้ปูน ซึ่งวิธีการสร้างและวัสดุที่ใช้จะต่างจากมัสยิดอื่นในสมัยนั้น⁸⁴ ในส่วนของโครงสร้างมัสยิดไม่แข็งแรง ไม่มีเหล็กกัน ต่อโดมขึ้นไปก็พังลงมา⁸⁵

แวร์อุมาร์ แวดอเลาะ ให้ความเห็นเกี่ยวกับการที่มัสยิดสร้างไม่เสร็จเป็นเพราะว่าคนในสมัยนั้นอาจไม่มีความรู้ในการก่อสร้างจึงทำให้มัสยิดกรือเซะสร้างไม่เสร็จ อีกทั้งชุมชนเองอยู่ลึกเข้าไปในหมู่บ้าน ที่กรือเซะจึงไม่มีใครดูแล เพราะอยู่ห่างไกลชุมชน และมีสงครามเกิดขึ้น⁸⁶ แต่ มะกูเซ็ง เจ๊ะโซะ เห็นว่าการที่มัสยิดกรือเซะสร้างไม่เสร็จเพราะว่าการสร้างมัสยิดต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก ในสมัยก่อนไม่มีทุนในการสร้าง⁸⁷ ส่วนซาร่าห์ บินเยาะ เห็นว่ามัสยิดกรือเซะสร้างเป็นมัสยิดใหญ่เกินงบประมาณในการสร้าง เชื่อว่าก็สร้างเสร็จแต่ขาดการทำนุบำรุง⁸⁸ แต่ปิยะ กิจถาวร เห็นว่าการที่มัสยิดกรือเซะสร้างไม่เสร็จเกิดจากโครงสร้างสถาปัตยกรรม โดมของมัสยิดกรือเซะ

⁸¹ สัมภาษณ์ อำนาจ สมบัติยานุชิต, วันที่ 12 กันยายน 2543.

⁸² สัมภาษณ์ มนตรา อรรถอนุชิต, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

⁸³ สัมภาษณ์ โมฮัมหมัด กูเตดาเก็ง, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

⁸⁴ สัมภาษณ์ จ.ส.ต. วรายุทธ เบ็ญฮาวัน, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

⁸⁵ สัมภาษณ์ เจ๊ะอุเซ็ง เบญจมะ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

⁸⁶ สัมภาษณ์ แวอุมาร์ แวดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543.

⁸⁷ สัมภาษณ์ มะกูเซ็ง เจ๊ะโซะ, เจ้าหน้าที่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี, วันที่ 6 กันยายน 2543.

⁸⁸ สัมภาษณ์ ซาร่าห์ บินเยาะ, นักประชาสัมพันธ์ 6, วันที่ 21 กันยายน 2543.

เป็นโดมที่ใหญ่มาก สมัยก่อนไม่มีเหล็กไม่มีคาน ใช้การก่ออิฐในการเรียงตัว เมื่อเกิดพายุหนักจึงพังลงมา⁸⁹

วสุ โปษยะนนทน ให้ความเห็นเกี่ยวกับมัสยิดกรือเซะว่า การที่มัสยิดกรือเซะจะสร้างต่อเติมให้สมบูรณ์จากโครงสร้างเดิมไม่สามารถจะทำได้ ทำให้ตัวมัสยิดแอ่นเพราะปกติถ้าจะคลุมด้วยโดม จะต้องมีพื้นที่เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส เพื่อให้หน้าหนักของโดมอาคารกระจายออกไปอย่างทั่วถึงในทุกๆ ด้านเท่าๆ กัน แต่ที่นี้ดูเหมือนจะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส แต่จริงๆ แล้วเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าจากโดมซึ่งเป็นรูปกลมแล้วมาเป็นสี่เหลี่ยมจะต้องมีการถ่ายน้ำหนักจากส่วนต่อส่วนกลมมาสู่สี่เหลี่ยมจะต้องมีสามเหลี่ยมเล็กๆ ในส่วนนี้จะเห็นร่องรอยอยู่ด้านหนึ่งซึ่งก่อสร้างอย่างเบี๊ยะๆ วิเคราะห์ได้อีกอย่างหนึ่งคือ ฝีมือช่างที่สร้างต้องไม่ใช่ช่างที่ชำนาญการก่อสร้างแบบนี้ และโครงสร้างแบบนี้ไม่ใช่ของพื้นถิ่น อาจจะเป็นของเปอร์เซียหรืออื่นๆ ที่ได้รับวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาขณะนั้น อาจไม่ใช่ฟ้าผ่า แต่สร้างไม่ได้เองเพราะว่าโครงสร้างผนังบางเกินไป ถึงแม้มัสยิดกรือเซะจะสร้างเสร็จแต่ก็คงพังในที่สุด⁹⁰

หะยีนิและ นิเซ็ง เห็นว่ามัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จแล้วแต่ถูกอัลลอฮ์ลงโทษไฟไหม้หมด ในสมัยก่อนไม่มีปูนไม่มีหิน ใช้ไม้ในการก่อสร้าง หลังคาทำด้วยใบจาก ใบมะพร้าว จึงถูกไฟไหม้หมด มัสยิดจึงทิ้งร้างเกือบ 200 ปีมีต้นไม้ขึ้นภายในมัสยิด⁹¹ แต่มุฮามัดยาก็ หะยีหามะเห็นว่ามัสยิด กรือเซะสร้างเสร็จแล้ว เพราะมัสยิดกรือเซะสร้างแบบอาหรับ ที่อาหรับไม่มีหลังคา⁹²

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ามีหลายเหตุผลที่กล่าวถึงการสร้างมัสยิดกรือเซะว่าสร้างเสร็จหรือไม่สำเร็จที่แตกต่างกันออกไป แต่จากข้อมูลต่างๆ ที่ได้รวบรวมมาทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าเรื่องราวที่น่าเชื่อถือเกี่ยวกับมัสยิดกรือเซะคือ มัสยิดกรือเซะสร้างเสร็จตั้งแต่สมัยสุลต่านมูฏออฟฟิรซ่าน เพราะมีบันทึกของชาวต่างชาติที่กล่าวถึงลักษณะและรูปทรงของมัสยิดกรือเซะ ซึ่งสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว แต่คงมีการชำรุดทรุดโทรมหรือ

⁸⁹ สัมภาษณ์ ปิยะ กิจถาวร, วันที่ 23 กันยายน 2543.

⁹⁰ สัมภาษณ์ วสุ โปษยะนนทน, วันที่ 7 พฤศจิกายน 2543.

⁹¹ สัมภาษณ์ หะยีนิและ นิเซ็ง, วันที่ 23 กันยายน 2543.

⁹² สัมภาษณ์ มุฮามัดยาก็ หะยีหามะ, โต๊ะอินหม่าม, วันที่ 5 กันยายน 2543.

พังทลายลงมาเพราะปัญหาด้านโครงสร้างซึ่งไม่สมดุลกัน จึงทำให้ไม่สามารถถ่วงน้ำหนักไว้ได้ ดังที่นักโบราณคดีได้สันนิษฐานว่า

“จากการวิเคราะห์โครงสร้างและแบบแปลนเมือง สันนิษฐานว่า มัสยิดหลังนี้น่าจะสร้างให้มีหลังคาเป็นรูปโดมครึ่งวงกลม แต่สาเหตุที่มีลักษณะเช่นที่เห็นในปัจจุบันนั้น ไม่น่าจะเป็นเหตุผลของตำนานที่ว่าสร้างไม่เสร็จ แต่เป็นเหตุผลทางเทคนิคก่อสร้าง ด้วยการสร้างโดมสูงนั้นจำเป็นต้องมีฐานหรือผนังรับน้ำหนักโดมที่หนา คือหนาไม่น้อยกว่า 1.50 เมตร มิเช่นนั้นก็จะไม่สามารถรับน้ำหนักได้ ทำให้ผนังและโดมปริแตกออก และจากลักษณะของผนังและโดมของมัสยิดนี้จะสังเกตเห็นว่า ช่างมีความพยายามที่จะก่อผนังให้หนาประการหนึ่ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการรับน้ำหนัก อีกประการหนึ่งคือ ตัวโดม ซึ่งก่ออิฐหันด้านยาวออกและก่อเหลี่ยมขึ้นไปชนกันที่กึ่งกลาง เมื่อพิจารณาถึงแรงหรือน้ำหนักที่กดลง และถ่ายสู่อิฐก้อนด้านล่าง จะเห็นว่าอิฐก้อนล่างจะไม่สามารถรับแรงที่ถ่ายลงได้ เพราะน้ำหนักที่กดลงในแนวตั้ง จะกดเลยอิฐที่อยู่ด้านหลัง ทำให้อิฐก้อนต่อก่อนไม่สามารถรับน้ำหนักได้ และหักพังในที่สุด⁹³

อีกทั้งช่างก่อสร้างเองอาจไม่ชำนาญงานมัสยิดจึงไม่สมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายของชาวมาเลย์มุสลิมในท้องถิ่นซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ในนั้นเชื่อว่า “เหตุที่การก่อสร้างมัสยิดไม่สามารถกระทำได้เสร็จสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นเพราะ ฐานที่ตั้งของมัสยิดนั้นเล็กเกินไปไม่ได้สัดส่วนกับส่วนยอดของโดม ประกอบกับความรู้ทางการช่างยังไม่เจริญ การก่อสร้างโดมที่สร้างโดยไม่มีคานรองรับ เมื่อสร้างไปได้ถึงจุดหนึ่งจึงหักพังลงมา เนื่องจากทานน้ำหนักของยอดโดมไม่ไหวนั่นเอง”⁹⁴

⁹³ สัมภาษณ์ ภัคพดี อยู่คงดี, นักโบราณคดี โครงการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี, วันที่ 24 มิถุนายน 2536 อ้างถึงใน ชูตินธรา วัฒนกุล, “กรือเซะ: ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปฐมปรานียายและพิธีกรรม”, หน้า 83-84.

⁹⁴ สัมภาษณ์ เจ๊ะสุการ์นอ เบญจมะ, วันที่ 19 มิถุนายน 2536 อ้างถึงใน ชูตินธรา วัฒนกุล, “กรือเซะ : ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปฐมปรานียายและพิธีกรรม”, หน้า 83.

ส่วนในกรณีของลี้มโต๊ะเคี่ยมได้มาก่อสร้างมัสยิดกรือเซะนั้น น่าจะเป็นการซ่อมแซมหรือบูรณะมัสยิดมากกว่า⁹⁵

แม้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับสุสานลี้มกอเหนี่ยว อันเกี่ยวข้องกับมัสยิดกรือเซะ จะมีหลายลักษณะแต่จากความเชื่อของชาวจีนและชาวมุสลิมบางส่วน ให้ความเชื่อถือและยอมรับในตำนานคำสาปแช่งของลี้มกอเหนี่ยวเป็นอย่างมาก ดังนั้นจึงจะใช้ตำนานนี้มาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีน และชาวมุสลิมในปัตตานี

จากตำนานเกี่ยวกับเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว ทำให้เห็นความแตกต่างของวิถีชีวิตของลี้มโต๊ะเคี่ยมซึ่งเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม ทำให้แนวทางในการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปตามหลักของศาสนา ซึ่งแตกต่างจากลี้มกอเหนี่ยวที่สามารถดำรงรักษาความเป็นจีนในชุมชนมุสลิมได้ จึงทำให้ชาวจีนโพ้นทะเลยอมรับเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวเป็นสัญลักษณ์ของการดำรงรักษาความเป็นจีนไว้ เช่นเดียวกับที่ วิลเลียม สกินเนอร์ กล่าวว่า ชาวจีนนับถือลี้มกอเหนี่ยวหรือลีนุกูเหนี่ยวที่พยายามชักชวนให้พี่ชายกลับเมืองจีน ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความรักชาติจีนอย่างแรงกล้า⁹⁶ เมื่อลี้มกอเหนี่ยวสิ้นชีวิต ลี้มโต๊ะเคี่ยมได้สร้างสุสานให้กับลี้มกอเหนี่ยว ดังนั้นสุสานจึงกลายมาเป็นภาพตัวแทนของลี้มกอเหนี่ยว การปฏิบัติต่อสุสานจึงเป็นการแสดงออก ซึ่งความคิดความเชื่อในรูปแบบของชาวจีน ที่มีต่อลี้มกอเหนี่ยวเป็นการแสดงถึง ลักษณะของความเป็นจีน ที่ได้รับการยอมรับและดำรงอยู่ในสังคม

สุสานลี้มกอเหนี่ยว หรือฮวงซุ้ยเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวตั้งอยู่บริเวณบ้านกรือเซะ ตำบลตันหยงลุโละ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี ริมถนนสายปัตตานี-นราธิวาส ห่างจากตัวเมืองประมาณ 7 กิโลเมตร⁹⁷ เป็นเนินดินขนาดใหญ่ล้อมรอบเนินดินขนาดเล็ก ซึ่งชาวจีนเชื่อว่าเป็นหลุม

⁹⁵ สัมภาษณ์ แวมุสตอปา ดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543., สัมภาษณ์ อำนาจ แก้วบริสุทธิ์, วันที่ 4 กันยายน 2543. และมะกะแมม ดอเฮ็ง, วันที่ 5 กันยายน 2543.

⁹⁶ Skinner, G. William, cited in Chaiwat Satha-anand, "Kru-ze : A Theatre for Renegotiating Muslim Identity," *Sojourn* 8: 205.

⁹⁷ ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, *เรื่องเมืองไทย*, หน้า 364, สนแก้ตัน, "มัสยิดกรือเซะกับคำสาปของสาวพรหมจรรย์ตระกูลลี้ม," *Face*, หน้า 135 และ *ปัตตานี* (ผ่านพับ).

ผังศพของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ด้านหน้ามีแผ่นหินจารึกเป็นภาษาจีน มีอักษรจีน 3 แถว แถวแรกทางขวามือ คือชื่อมูลนิธิผู้สร้างสุสาน ตรงกลาง คือชื่อเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว แถวซ้าย คือชื่อหลานชายของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ด้านข้างหล่อเป็นปูนทาสีเหลืองและรอบๆ เนินดินเป็นขอบปูนทาสีแดง ด้านหน้าหลุมผังศพจะมีกระถางปักธูปและเทียนวางอยู่ ถัดออกมาเป็นโต๊ะสำหรับวางเครื่องเซ่นไหว้ ทั้งของคาวของหวานและผลไม้ ด้านข้างมีตะเกียงน้ำมันสำหรับใช้จุดธูปเทียนสักการะ ในบริเวณสุสานลิ้มกอเหนี่ยวจะมีเนินดินขนาดเล็กอีกที่หนึ่ง อยู่ทางด้านซ้ายของหลุมผังศพเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ซึ่งเป็นที่สถิตของเจ้าที่เจ้าทาง มีกระถางธูปและเทียนรวมทั้งโต๊ะวางเครื่องเซ่นไหว้ เช่นเดียวกับหลุมผังศพเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ส่วนทางด้านขวา เยื้องมาทางด้านหลังเป็นเตาเผากระดาษเงินกระดาษทอง ที่ใช้ในการเซ่นไหว้ของชาวจีน และบริเวณใกล้ๆ กับเตาเผากระดาษนี้ จะเป็นปล่องสำหรับจุดประทัด ภายในบริเวณสุสาน จะมีการตกแต่งด้วยต้นไม้หลายชนิด มีศาลาและโต๊ะหินไว้สำหรับผู้เดินทางมากราบไหว้ นั่งพักผ่อน ซึ่งสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในบริเวณสุสานนี้จะเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน ประดับด้วยลวดลายมังกร ดอกไม้และใบไม้ สุสานและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในสุสานจะใช้สีแดง สีเหลือง และสีเขียวเป็นหลัก เพราะชาวจีนถือว่าสีต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งมงคลตามความเชื่อของชาวจีนที่ว่า สีแดงเป็นสีแห่งธาตุไฟ แสดงถึงความมียศศักดิ์ โชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ สีเหลืองเป็นสีแห่งธาตุดิน แสดงถึงความมีอำนาจ นิยมใช้กับพระมหากษัตริย์ สีเขียวเป็นสีแห่งธาตุไม้ แสดงถึงความสง่างาม⁹⁸ จากลักษณะของตัวสุสาน สิ่งก่อสร้างภายในสุสาน และสีที่ใช้ แสดงออกซึ่งความคิดและความเชื่อของชาวจีนอย่างเด่นชัด ดังนั้นเมื่อมองภาพสุสานจึงทำให้มองเห็นเป็นสัญลักษณ์ของชาวจีนได้เป็นอย่างดี

อาจกล่าวได้ว่า ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวและการสร้างมัสยิดหรือเซะของลิ้มโต๊ะเคี่ยม แสดงภาพตัวแทนอำนาจเชิงสัญลักษณ์ระหว่างชุมชนชาวจีนและชุมชนชาวมุสลิมที่น่าสนใจ 4 ประการคือ

ประการแรก เรื่องราวของสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว เป็นภาพตัวแทนอัตลักษณ์ชาวจีนโพ้นทะเลในปัตตานี นับตั้งแต่ความเป็นสุสานซึ่งผูกพันกับการปฏิบัติพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายตามคำสอนของขงจื้อ ข้อเรียกร้องของลิ้มกอเหนี่ยวให้ลิ้มโต๊ะเคี่ยมเดินทางกลับไปเมืองจีนเพื่อ

⁹⁸ พรพรรณ จันทโรจนานนท์, "ศาลเจ้าจีน วัดจีน และบ้านคนบ่ดีจีนในกรุงเทพฯ" ศิลปวัฒนธรรม 7 (พฤศจิกายน 2528) : 124-133.

ทำหน้าที่ลูกชายที่ดีฟังกตัญญูต่อมารดาตามคำสอนของขงจื้อ และการประท้วงตอบโต้การไม่ยอมเดินทางกลับจีนของลิ้มโต๊ะเคี่ยมที่เป็นโจรสลัดผู้ทำผิดกฎหมายจีน ลิ้มกอเหนี่ยวจึงทำอัตวินิบาตกรรม ซึ่งเป็นเรื่องราวที่แสดงอัตลักษณ์ชาวจีนโพ้นทะเลผู้ยึดมั่นในการปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ถูกต้องตามคำสอนของขงจื้อ

ประการที่สอง เรื่องราวของลิ้มโต๊ะเคี่ยมเป็นภาพตัวแทนของชาวจีน ที่ยอมเปลี่ยนอัตลักษณ์ตนเองด้วยการเปลี่ยนศาสนาเป็นมุสลิม เลือกที่จะตั้งรกรากที่ปัตตานี แต่งงานรับราชการกับชาวมุสลิม กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนมุสลิมที่มีชาวมาเลย์เป็นจำนวนมากที่สุด ซึ่งทำให้ลิ้มโต๊ะเคี่ยม เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนจีนถึง 2 ด้านด้วยกัน กล่าวคือ ด้านแรก ลิ้มโต๊ะเคี่ยมเป็นผู้หันหลังให้กับอัตลักษณ์ชาวจีนที่ดี แล้วก้าวไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนมุสลิมที่ปัตตานี แต่เขายังคงผูกพันโดยสายเลือดกับลิ้มกอเหนี่ยว โดยทำสุสานให้ลิ้มกอเหนี่ยว แต่อีกด้านหนึ่งลิ้มโต๊ะเคี่ยมได้กลายเป็นภาพตัวแทนความเป็นบรรพบุรุษของมุสลิมเชื้อสายจีนในปัตตานี ดังนั้นเรื่องราวของสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จึงเป็นภาพตัวแทนของการแบ่งแยกอัตลักษณ์ของชุมชนจีนในปัตตานีเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่รักษาอัตลักษณ์จีนไว้ กับกลุ่มที่ยอมรับอัตลักษณ์ใหม่โดยเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม แต่ทั้งสองกลุ่มมีรากเหง้าที่ผูกพันร่วมกันโดยเป็นสายเลือดเดียวกัน

ประการที่สาม จากมุมมองของชุมชนจีนในปัตตานี ที่เรื่องราวของสุสาน เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวแพร่หลาย แสดงภาพตัวแทนการทำผิดจารีตประเพณีของลิ้มโต๊ะเคี่ยม และคำสาบแช่งของลิ้มกอเหนี่ยว มีผลทำให้ลิ้มโต๊ะเคี่ยมไม่สามารถสร้างมัสยิดหรือเซะได้สำเร็จโดยถูกฟ้าผ่า เรื่องราวนี้แสดงให้เห็นภาพตัวแทนที่อัตลักษณ์จีนมีความศักดิ์สิทธิ์เหนือศาสนสถานของชุมชนมุสลิมซึ่งน่าจะมีเชื้อสายจีนมากกว่ามาเลย์ ทั้งนี้เพราะลิ้มโต๊ะเคี่ยมเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มมุสลิมเชื้อสายจีน ฟ้าผ่าในตำนานจึงแสดงภาพสะท้อนของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ลงโทษชาวจีนที่ทำผิดประเพณี โดยต่อมอลิ้มโต๊ะเคี่ยมก็ประสบอุบัติเหตุตายไป แต่ผลทางอ้อมคือ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของลิ้มกอเหนี่ยวผู้เป็นภาพตัวแทนอัตลักษณ์จีนได้แสดงอำนาจที่เหนือกว่าศาสนสถานอันเป็นอัตลักษณ์ของชาวมุสลิมด้วยเช่นกัน

ประการที่สี่ คือเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวซึ่งเริ่มต้นจากชาวจีนที่มีความกตัญญูสูงในสายตาของชุมชนจีนในปัตตานี ต่อมาเริ่มมีกิตติศัพท์ของการช่วยเหลือชาวเรือ

ในแถบนั้น กล่าวกันว่าเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้แสดงความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวเรือ และประชาชนผู้ศรัทธาไปมาในแถบนั้นเสมอ ซึ่งต่อมามีผู้ไปบนบานขอให้หายจากการเจ็บป่วย ขอให้เจ้าแม่ช่วยเหลือให้พ้นจากความเดือดร้อนต่างๆ ขอให้การค้าเจริญรุ่งเรือง ปรากฏว่าเมื่อบนบานแล้วก็บังเกิดผลตามความปรารถนา ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้งจนทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวแพร่กระจายออกไป

พิธีกรรมเกี่ยวกับสุสานลิ้มกอเหนี่ยวในการสร้างความศรัทธาเชื่อมั่นและสำนึกของความเป็นจีน

พิธีกรรมในสุสานลิ้มกอเหนี่ยวมีความสำคัญในการแสดงออกถึงความเป็นจีนได้ อีกทั้งพิธีกรรมจะทำให้เรื่องเล่าของลิ้มกอเหนี่ยวมีความสมจริง และสนับสนุนอิทธิทธิปาฏิหาริย์ของลิ้มกอเหนี่ยว

พิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมที่สามารถบ่งชี้ความเจริญ ความเชื่อในประวัติศาสตร์โดยมนุษย์เป็นผู้กระทำ การมีพิธีกรรมที่ถูกต้องจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงสังคมที่มีระเบียบและเป็นการสืบทอดขนบจารีตและอารยธรรม พิธีกรรมเกิดขึ้นจากความคิดความเชื่อ ทำให้เกิดการให้ความหมายกับตัวพิธีกรรม และเป็นการแสดงออกซึ่งสัญลักษณ์ที่พิธีกรรมมีต่อสิ่งนั้น ในการประกอบพิธีกรรมจะมีจุดมุ่งหมาย ซึ่งทำให้เกิดกระบวนการประกอบพิธีกรรมขึ้น เมื่อกระบวนการประกอบพิธีได้ถูกถ่ายทอดโดยการปฏิบัติสู่คนแต่ละรุ่นต่อ ๆ มา ทำให้เกิดการยอมรับพิธีกรรมนั้น ว่าถูกต้องเหมาะสม และถือปฏิบัติต่อ ๆ กันไป พิธีกรรมจึงกลายเป็นการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้⁹⁹

⁹⁹ จงหยั ย อมรพัฒน์กุล, "กว่าตั้ง: การศึกษาเชิงพิธีกรรมวิเคราะห์ ศึกษากรณีหมู่บ้านเข้า ห้วยแม่ซ่าย อ.เมือง จ.เชียงราย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 2., และนพนธ์ สัมมา และคณะ. พิธีกรรมกับการสื่อสารทางสังคม (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534), หน้า 13.

จากการให้ความหมายของพิธีกรรมข้างต้น พิธีกรรมของสุสานลี้มกอเหนี่ยวก็เป็นการแสดงออกซึ่งความคิดความเชื่อของชาวจีนที่มีต่อตัวพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในสุสานลี้มกอเหนี่ยว คือพิธีกรรมในวันเซ็งเม้ง ซึ่งเป็นงานฉลองวันพิธีไหว้ศพเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว

เซ็งเม้งเป็นเทศกาลไหว้บรรพบุรุษของคนจีนในเดือน 3 เซ็งเม้งหรือซิงหมิง แปลตามตัวอักษรว่า ไส้กระดาษ เพราะบรรยากาศมีแต่ความรื่นเริงแจ่มใส มีการไปเคารพสุสานบรรพชนเพื่อนำของไปเซ่นไหว้ และไปเยี่ยมหลุมศพของบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นโอกาสอันดีที่สมาชิกภายในครอบครัวจะมารวมกัน นับได้ว่าเป็นวันรวมญาติมิตรหรือ วันครอบครัวอีกวันหนึ่งของคนจีน¹⁰⁰

เมื่อไปถึงสุสานจะมีการทำความสะอาดหลุมศพของบรรพบุรุษ ตกแต่งประดับประดาด้วยกระดาษสี เช่นไหว้บรรพบุรุษ มีการจุดธูปเทียน เผากระดาษเงินกระดาษทองและเสื้อผ้าที่ทำจากกระดาษเผาฝากไปให้บรรพบุรุษไว้ใช้ในโลกอื่นด้วย ระวังรอให้บรรพบุรุษดื่มกินอาหารสมาชิกที่มาก็จะเดินชมทิวทัศน์รอบข้าง เมื่อเซ่นไหว้เสร็จจะเก็บอาหารกลับไปกิน หรือกินกันบริเวณหลุมฝังศพ วันเซ็งเม้งถือเป็นวันแสดงความกตัญญูของบรรดาชาวจีน เพราะได้รวมพี่น้องเพื่อมาเคารพหลุมศพ

วันเซ็งเม้งของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ตามปฏิทินจันทรคติของจีน ชาวจีนจะเดินทางไปยังสุสานเพื่อทำพิธีสักการะบูชา ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาจะนำเครื่องเซ่นไหว้อันได้แก่ ข้าวปลาอาหาร หมู เป็ด ไก่ แพะ ผลไม้ และกระดาษเงินกระดาษทองไปกราบไหว้เจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว และมีการแห่เจ้าแม่ไปที่กรือเซะ ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิเทพปุษนิยสถานซึ่งเป็นผู้ดูแลศาลเจ้าและสุสาน มีการร่วมมือกันทำความสะอาดสุสานของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว หลังจากจุดธูปเทียนกราบไหว้บูชาเจ้าแม่เรียบร้อยแล้วจะมีการเผากระดาษเงินกระดาษทองที่จัดเตรียมไว้ การเซ่นไหว้นี้เป็นการระลึกถึงเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว เพื่อแสดงความเคารพและศรัทธาที่มีอยู่ มีความเชื่อว่าเจ้าแม่จะช่วยปกป้องคุ้มครองรักษา ตลอดจนบันดาลความสุขความเจริญให้เกิดขึ้นกับผู้มีความศรัทธาและครอบครัว

การประกอบพิธีกรรมในวันเซ็งเม้งจึงมีความหมายในการแสดงออกซึ่งความเคารพศรัทธาที่ชาวจีนมีต่อเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว ยอมรับในเรื่องราวของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว พิธีกรรมช่วยให้

¹⁰⁰ วันทิพย์ สิ้นสูงสุด, จีน-เทศกาลและวันสำคัญ, หน้า 166.

เรื่องราวเกี่ยวกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมีความสมจริงมากขึ้น รวมทั้งยังทำให้เรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเพิ่มความน่าเชื่อถือมากขึ้นอีกด้วย นอกจากพิธีกรรมที่ประกอบในสุสานแล้ว ยังมีพิธีกรรมของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่กระทำกันบริเวณศาลเจ้าเล่งจูเกียงหรือศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวอีกด้วย ในความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของลิ้มกอเหนี่ยว ศาลเจ้ากับสุสานไม่อาจแยกออกจากกันได้ มีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เมื่อลิ้มกอเหนี่ยวสิ้นชีวิต พี่ชายได้สร้างสุสานให้ และมีผู้ศรัทธาในตัวลิ้มกอเหนี่ยวนำกิ่งมะม่วงหิมพานต์ ที่ลิ้มกอเหนี่ยวผูกคอตตามมาแกะสลักเป็นรูปลิ้มกอเหนี่ยวแล้วสร้างศาลไว้ที่กรือเซะ แต่ต่อมาพระจีนคณานุรักษ์ (ตันจูล่าย ตันสกุลคณานุรักษ์) เห็นว่า เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวนั้นเป็นที่เคารพสักการะของคนทั่วไป ศาลที่ประดิษฐานเจ้าแม่ที่กรือเซะอยู่ห่างไกล จึงได้ทำการบูรณะศาลเจ้าชุกที่ที่ตั้งอยู่ที่ถนนอาเนาะรูอำเภอเมืองปัตตานี แล้วอัญเชิญเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมาที่นี้ ตั้งชื่อว่าศาลเจ้าเล่งจูเกียง หรือศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว เพื่อสะดวกในการเดินทางและประกอบพิธีต่าง ๆ แต่ก็ยังมีการประกอบพิธีกรรมที่สุสานอยู่เสมอ

การประกอบพิธีกรรมที่ศาลเจ้า เป็นพิธีสำคัญและได้รับการประชาสัมพันธ์เป็นอย่างมาก คือ พิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ซึ่งจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนอ้ายตามจันทรคติของจีน คือหลังจากวันตรุษจีน 14 วัน ตรงกับจันทรคติของไทย คือวันเพ็ญ เดือน 3 พิธีสมโภชจะเริ่มตั้งแต่ 6 นาฬิกา มีการอัญเชิญองค์เจ้าแม่จากศาลเจ้า องค์ประธานพระหมอ พร้อมด้วยเทพเจ้าและพระหลายรูปที่ประดิษฐานอยู่ในศาลเจ้าออกมาแห่แหนไปตามถนนต่าง ๆ รอบเมืองเพื่อให้คนสักการะบูชา ในขบวนดังกล่าวมีการเชิดสิงโต แห่ธงทิวมีดนตรีบรรเลงตลอดทาง ประชาชนที่อยู่เรียงรายตามสองฟากถนนที่ขบวนแห่เดินผ่านจัดโต๊ะสักการะบูชา จุดธูปกราบไหว้บูชาเกี่ยวคานหามของขบวนแห่เจ้าแม่ ผู้ที่ศรัทธาจะแย่งชิงกันหามเกี่ยวเพราะเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวจะได้รับความเป็นสิริมงคล

เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณสะพานเดชาอนุชิต จะประกอบพิธีลุยน้ำ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการระลึกถึงการเดินข้ามน้ำข้ามทะเลมาเมืองปัตตานีอย่างยากลำบากของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวในอดีต หลังจากเสร็จสิ้นพิธีลุยน้ำแล้วขบวนจะเดินทางกลับไปยังศาลเจ้าเพื่อประกอบพิธีลุยไฟ ที่บริเวณลานกว้างซึ่งปัจจุบันได้มีการสร้างอัมมจันทร์สำหรับผู้เข้าร่วมประกอบพิธีได้นั่งชม พิธีลุยไฟสร้างความศรัทธาให้กับผู้ที่เข้ามาร่วมชมงานเป็นประจำทุกปี กลางคืนจะมีงานมหรสพสมโภชตลอดงาน เช่น อุปรากรจีน มโนราห์ รำวง ภาพยนตร์ เป็นต้น ในสมัยก่อนจะมีพิธีทรงเจ้า คนทรง

จะประกอบพิธีโดยการนำมีดมากรีดลิ้นและนำเลือดมาเขียนยันต์ลงบนหน้าผากของคนหามเกี่ยว แล้วให้คนที่ลงยันต์แล้วเดินลุยลงไปบนมีดดาบอันคมกริบ โดยไม่ได้รับอันตราย เป็นการแสดงถึง อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แต่ปัจจุบันทางราชการได้สั่งให้ยกเลิกพิธีนี้¹⁰¹

พิธีการสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวนี้ ได้มีชาวจีนเข้าร่วมพิธีกันมากนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อถือศรัทธาที่มีต่อลิ้มกอเหนี่ยวแล้ว ยังเป็นการให้ความหมายของพิธีกรรมที่สำคัญ คือเป็นการแสดงออกซึ่งสัญลักษณ์ของความเป็นจีน และการดำรงอัตลักษณ์จีนเอาไว้ และยังเป็นการสื่อสารกับชาวจีนคนอื่น ๆ ถึงการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจีนที่แสดงออก โดยการประกอบพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว นอกจากนั้นการที่ชาวจีนจากมาเลเซีย สิงคโปร์ ได้เดินทางมาเข้าร่วมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความพยายามแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ของตนเองโดยผ่านพิธีกรรมและความเชื่อ เนื่องจากเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในมาเลเซีย เมื่อ พ.ศ. 2512 ทำให้ชาวจีนในมาเลเซียถูกกดดันเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนามากขึ้น มีการแสดงออกในรูปของการเรียกร้องทางศาสนาของชาวจีนในมาเลเซีย การที่ชาวจีนในมาเลเซียเข้าร่วมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว แสดงให้เห็นถึงความเคารพนับถือ ที่มีต่อเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวและความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ที่มีต่อคำสาปแช่งมัสยิดกรือเซะ ได้แสดงถึงการระบายความกดดันที่ชาวจีนในมาเลเซียได้รับ พิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่มีความสำคัญในปัตตานี จึงสามารถทำให้อัตลักษณ์ของชาวจีนเข้มแข็งมากขึ้น ดังที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ กล่าวไว้ว่า

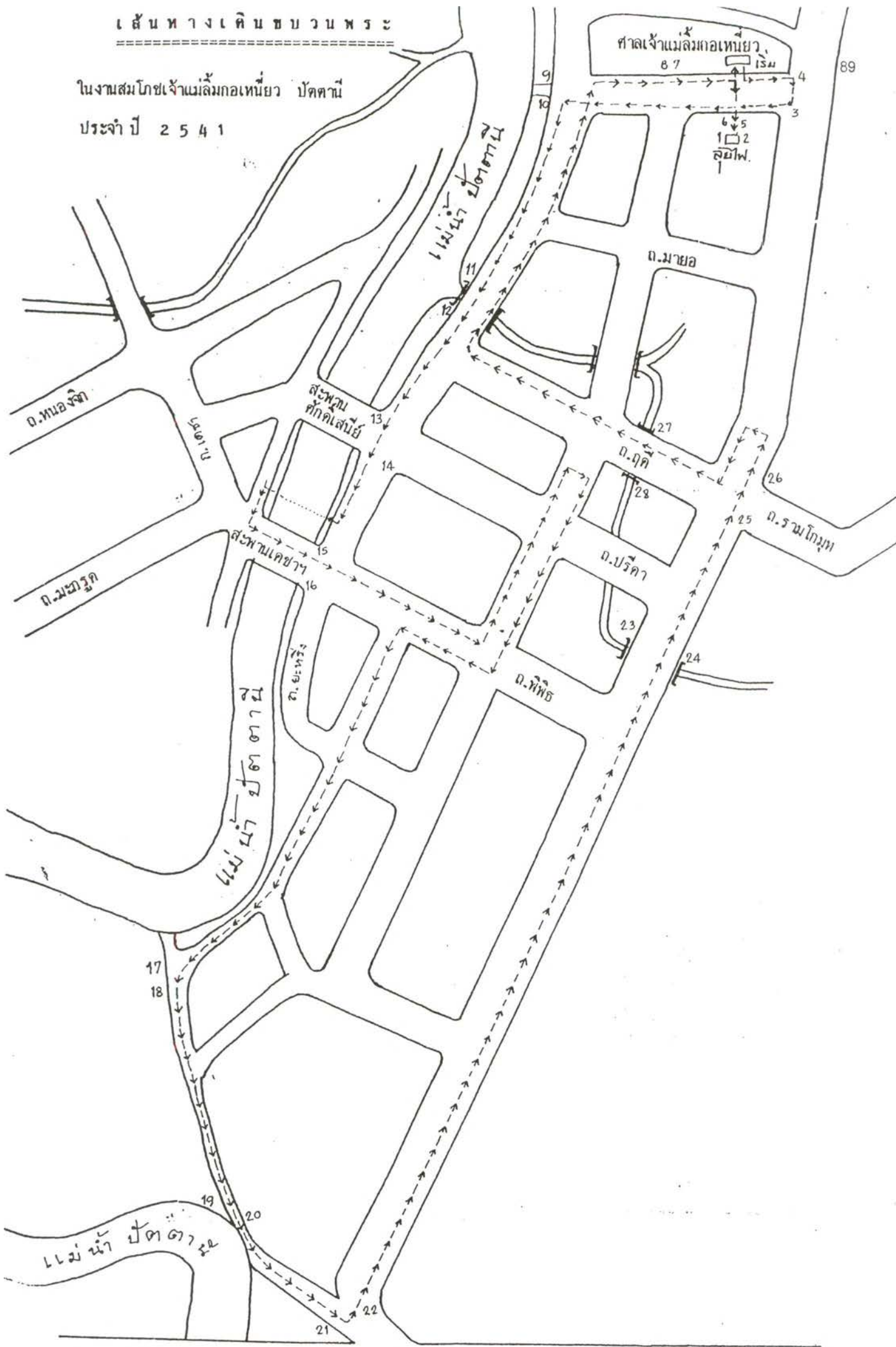
“ชาวมลายูเชื่อสายจีนนั้นไม่พอใจต่อผลกระทบทางการเมืองและทางเชื้อชาติของกระแสฟื้นฟูอิสลามภายในประเทศ เนื่องจากพวกเขา รู้สึกว่าอัตลักษณ์ของพวกเขา นั้นสามารถถูกทำให้เข้มแข็งขึ้นได้โดยการยืนยันความเชื่อทางศาสนา ดังนั้นการมากราบไหว้ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จึงเป็นการแสดงออกอย่างสำคัญถึงการยึดถือในความหมายเรื่องคำสาปแช่งของเจ้าแม่เกี่ยวกับมัสยิดกรือเซะ”¹⁰²

¹⁰¹ เคียม สงสิทธิเสถียร, “ตำนานเจ้าแม่หลิมกอเหนี่ยว,” ใน *ลุ่มน้ำตานี* หน้า 58-59. และ ศาลเจ้าเล่งจูเกียง, *ที่ระลึกงานสมโภชศาลเจ้าเล่งจูเกียง จ.ปัตตานี* หน้า 38.

¹⁰² Chaiwat Satha-anand, “Kru-ze : A Theatre for Renegotiating Muslim Identity,” *Sojourn* 8: 210.

เส้นทางเดินขบวนพระ

ในงานสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ปัตตานี
ประจำปี 2541

นอกจากการเข้าร่วมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจะเป็นการทำให้อัตลักษณ์ของชาวจีนเข้มแข็งมากขึ้นโดยผ่านความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่มีต่อมัสยิดกรือเซะแล้ว ยังเป็นการแสดงออกอย่างซึ่งความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่มีต่อเหตุการณ์อื่น ๆ อีกด้วย เช่นเมื่อใครมีเรื่องเดือดร้อนแล้วไปบนบานให้เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวช่วยเหลือ ก็จะได้รับความสำเร็จสมปรารถนา ทั้งในเรื่องของการแต่งงานมาขอให้แต่งงานขอให้ได้นี้สินค้ำ และบนบานขอให้สอบเข้าโรงเรียนนายร้อยได้ บางคนก็นิยมมาขอบุตร หรือหากป่วยไข้ไม่สบายก็จะอธิษฐานขอพรให้หายเจ็บป่วย ฯลฯ คำขอพรที่สมปรารถนาเป็นการตอกย้ำถึงเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ และกิตติศัพท์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จึงทำให้นุคคลที่ต้องการให้เจ้าแม่ช่วยเหลือเดินทางมากราบไหว้บูชา ความศรัทธาและเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้รับการบอกเล่าจากปากต่อปากออกไป จึงมีผู้นิยมไปกราบไหว้ขอโชคลาภ ขอให้การค้าเจริญรุ่งเรือง แม้กระทั่งนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเลี้ยงเยี่ยมชีบางคนนำเลขเยี่ยมชีไปซื้อสลากกินแบ่งรัฐบาลก็จะถูกรางวัลจึงกลับมาสักการะบูชาใหม่¹⁰³ จึงมีการบอกเล่าต่อๆ กันไปถึงการให้โชคให้ลาภของเจ้าแม่

ในเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาและเชื่อถือได้ให้สัมภาษณ์ทั้งจากประสบการณ์ตรงและจากคำบอกเล่าต่อกันมา ทำให้ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์คนกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

ชาวจีน

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้ช่วยเหลือชาวประมง แปลงร่างให้เห็น คนจึงนับถือบูชา บนบานอะไรก็สมปรารถนา ขอให้การค้าเจริญมากขึ้นก็สมปรารถนา เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมีอิทธิฤทธิ์ คนมากราบไหว้บูชามากโดยเฉพาะนักท่องเที่ยว¹⁰⁴

¹⁰³ สัมภาษณ์ สมชาย นามีกุล, วันที่ 28 สิงหาคม 2543., สัมภาษณ์ ประยูรเดช คณานุรักษ์, วันที่ 2 กันยายน 2543. และสัมภาษณ์ ไชลิ่ง แซ่ลิ้, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ อัมพร แซ่ลิ้ม, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมีความศักดิ์สิทธิ์ ลุงป่วยเป็นอัมพฤกษ์ นี้กว่าจะไม่หายแล้วแต่ได้บนบานกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวว่าถ้าไม่หายก็ขอให้ตายไปเพื่อจะได้ไม่ทรมาน แต่เจ้าแม่บันดาลให้พบคนเอาสูตรยารักษาอัมพฤกษ์มาให้ลุงจึงหายป่วย¹⁰⁵

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวศักดิ์สิทธิ์มาก มีคนมากกราบไหว้จำนวนมาก แม้กระทั่งชาวต่างประเทศ มาอธิษฐานแล้วสมความปรารถนา มีการบอกเล่าปากต่อปากออกไป จึงทำให้มีผู้เดินทางมาสักการะ ผู้มีความทุกข์ยากลำบากมาขอให้เจ้าแม่ช่วย ทั้งการขอลูก และขอให้ขายที่ดินได้¹⁰⁶

ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ยังได้รับการยอมรับจากชาวต่างประเทศทั้งชาวมลายูและสิงคโปร์ สาเหตุมาจากการเกิดเหตุการณ์เครื่องบินโบอิง 737 ตกที่ภูเก็ต มีคนตายเป็นจำนวนมาก ในจำนวนนั้นมีคณะนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากต่างประเทศได้ไปนมัสการบูชาที่สุสานก่อนขึ้นเครื่องเดินทาง แต่หัวหน้าคณะและลูกชายได้ขอไปสักการะที่ศาลเจ้าเล่งจูเกียงก่อนทำให้เดินทางไปขึ้นเครื่องไม่ทันทำให้รอดตายมาอย่างปาฏิหาริย์และคิดกันว่าเพราะเจ้าแม่ช่วยถ่วงเวลาเอาไว้ จึงไม่เสียชีวิต¹⁰⁷

ชาวไทยพุทธ

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวศักดิ์สิทธิ์เพราะเจ้าแม่ช่วยให้ค้าขายได้ เช่น บอกกล่าวกับเจ้าแม่ว่าวันนี้ขอให้ขายของได้ 10,000 บาท เพราะมีความจำเป็นต้องใช้เงินก็ได้ตามที่ขอเอาไว้ จึงจุดประทัดถวาย¹⁰⁸

เชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเพราะเมื่อบนบานขอให้ผ่านการเกณฑ์ทหาร ก็สมความปรารถนา เมื่อเข้าร่วมในพิธีลุยไฟขณะมีเทศกาลสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว

¹⁰⁵ สัมภาษณ์ พิสนธ์ ละอองจินดา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ เจริญ พรศिला, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ สมพร วัฒนายากร, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ วรณิศา สุทธิโพธิ์, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

เจ้าแม่ก็คุ้มครองทำให้ลุยไฟแล้วไม่ร้อน และบุคคลต่าง ๆ ได้มาบนบานขอให้เจ้าแม่ช่วยเหลือ¹⁰⁹

ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมีความศักดิ์สิทธิ์เพราะเคยเห็นโต๊ะครูชัก เนื่องจากห้ามไม่ให้เด็ก ๆ ชาวมุสลิมเข้ามาเล่นในบริเวณสุสาน นอกจากนั้นยังเคยเห็นเพื่อนที่เดินทางมาจากประเทศมาเลเซียเมื่อไปกราบไหว้ขอพรก็จะถูกรางวัลได้รับพรจากเจ้าแม่ ส่วนคนไหนเป็นหนี้ถูกโกงเงินเมื่อมาขอพรก็จะได้รับเงินคืนสมปรารถนาและนำเงินมาทำบุญกับศาลเจ้า¹¹⁰

เจ้าแม่มาแสดงอิทธิฤทธิ์โดยการเข้าทรงภรรยาของตนในคณะที่ห้องลูกคนแรกทำให้ภรรยาของเขาสามารถพูดภาษาจีนได้¹¹¹

เชื่อบ้างว่าเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวศักดิ์สิทธิ์ เมื่อมาทำงานที่สถานีอนามัยตำบลตันหยงลูโละ ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเคยฝากตัวกับเจ้าแม่และได้ฟังคำบอกเล่าจากเพื่อน ๆ ที่มีประสบการณ์ตรงซึ่งเคยเห็นเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว¹¹²

เวลาจัดงานมงคล เช่น งานสูหนัดหรือมาโชะยาวิและงานแต่งงานชาวบ้านนิยมนำเครื่องเช่นไหว้อาหารคาวหวานไปกราบไหว้บูชาบวงสรวงเจ้าแม่ด้วย มิฉะนั้นอาจเกิดเหตุร้าย ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงงานสูหนัดครั้งหนึ่งที่ไม่มีการกล่าวขานเรียกชื่อลิ้มกอเหนี่ยวทำให้เลือดที่เกิดจากการขลิบปลายอวัยวะเพศไม่หยุดไหล หรือหากเป็นงานแต่งงานหากไม่บอกกล่าวญาติมิตรที่มาร่วมงานจะเป็นลมหมดสติต้องให้คู่บ่าวสาวมาขอขมาเจ้าแม่ก่อน มิฉะนั้นอาจมีอันเป็นไป บางคนถือ

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ พิชัย คงเหมือนเพชร, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹¹⁰ สัมภาษณ์ แวดอเลาะ ะยะฮือเฮาะ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

¹¹¹ สัมภาษณ์ ะยะฮือและ นิเซ็ง, วันที่ 23 กันยายน 2543.

¹¹² สัมภาษณ์ ไยตง ะระเด็นอาหมัด, วันที่ 4 กันยายน 2543.

ว่าถ้าเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยจะต้องไปดูการแห่เจ้าแม่แล้วผู้ป่วยจะหายเป็นปกติ¹¹³

เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจึงได้รับการยอมรับในเรื่องอิทธิฤทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างมาก คนที่เชื่อถือและศรัทธาก็เดินทางมาสักการะบูชามากขึ้นเรื่อยๆ รวมถึงดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปทางภาคใต้หากมีโอกาสก็จะต้องเดินทางไปกราบไหว้บูชา นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่นิยมเดินทางเข้ามาส่วนใหญ่เป็นชาวจีนจากประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์ ฮองกง ฯลฯ โดยเฉพาะคนจีนที่เดินทางมาจากประเทศมาเลเซียให้ความเคารพและศรัทธาต่อองค์เจ้าแม่เป็นจำนวนมาก และนิยมมากราบไหว้กัน ในวันชาติมาเลเซียที่เป็นวันหยุดติดต่อกันหลายวันจะมีนักท่องเที่ยวชาวมาเลเซียเดินทางมามากเป็นพิเศษ¹¹⁴

นอกจากชาวจีน ชาวไทยพุทธ และชาวมุสลิมเชื้อสายจีนแล้วยังมีชาวมาเลย์มุสลิมที่เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จะมาขอพรและเมื่อประสบความสำเร็จก็นำเครื่องเซ่นไหว้มาขอบคุณเจ้าแม่¹¹⁵ ชาวมุสลิมบางคนให้สัมภาษณ์ว่า เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านให้ความเคารพ คนในอดีตเชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์เพราะคนสมัยก่อนมีอิทธิฤทธิ์ เช่น ไต่บันแยสามารถหายตัวได้¹¹⁶ และบางคนก็กล่าวว่า แรก ๆ เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว แต่ภายหลังไม่ค่อยแน่ใจเพราะต้องเชื่อในองค์อัลลอฮ์เท่านั้น ประกอบกับช่วงหลังได้มีการศึกษาถึงประวัติของมัสยิดหรือชะวาสร้างไม่เสร็จด้วยสาเหตุอื่น ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวลดน้อยลงไป¹¹⁷

¹¹³ สัมภาษณ์ ชาร์ห์ บินเยาะ, วันที่ 21 กันยายน 2543., สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองปัตตานี, "เอกสารการประชุมคณะกรรมการจัดงานเทศกาลสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ประจำปี 2537, ครั้งที่ 3/2537," 15 กุมภาพันธ์ 2537, หน้า 27-28. และชุตินธรา วัฒนกุล, "กรือเซะ: ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ปรัมปรานิยายและพิธีกรรม", หน้า 103-104.

¹¹⁴ สัมภาษณ์ จันทรจิรา แวแยนา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹¹⁵ สัมภาษณ์ พิสนเทศ ละออจินดา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543. และสัมภาษณ์ ชาวมุสลิมผู้ไม่ต้องการเปิดเผยชื่อ

¹¹⁶ สัมภาษณ์ แวมุสตอป้า ดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543.

¹¹⁷ สัมภาษณ์ ส.ต.ต. นเรศ หมัดบินเฮด, ผู้บังคับหน่วยงานป้องกันและปราบปราม, วันที่ 1 กันยายน 2543.

จะเห็นได้ว่าการสัมภาษณ์ ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวอิงอยู่กับอำนาจ คำสาปแช่งที่มีเหนือมัสยิดหรือเซะ จึงทำให้สามารถกล่าวได้ว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวผู้เป็นภาพตัวแทนอัตลักษณ์จีน ได้แสดงอำนาจที่เหนือกว่าศาสนสถานอันเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวมุสลิม ที่มองจากสายตาของชาวจีนและชาวมุสลิมในอดีต แต่เมื่อมีการศึกษาเกี่ยวกับมัสยิดหรือเซะมากขึ้นทำให้มุมมองของชาวมุสลิมเปลี่ยนไป ทำให้ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวลดน้อยลง แต่ยังมีผู้เชื่อถืออยู่บ้าง ดังจะเห็นจากพิธีกรรมบางอย่างของชาวมุสลิมที่มีต่อเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว อันเป็นพิธีกรรมที่ชาวมุสลิมกระทำโดยไม่เปิดเผย แต่ถึงแม้ว่า ชาวมุสลิมจะไม่ได้เชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเพราะศาสนาอิสลามไม่ให้เชื่อในสิ่งอื่น แต่ถ้าใครเชื่อก็ไม่ลบหลู่¹¹⁸ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพิธีกรรมสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ทำให้เกิดความศรัทธา เชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมากขึ้น

นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมในวันคล้ายวันเกิดเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวที่ชาวจีนในปัตตานียังให้ความสำคัญอีกวันหนึ่ง คือวันที่ 27 เดือน 7 ตามจันทรคติของจีน¹¹⁹ พิธีเริ่มต้นขึ้นในตอนเช้าด้วยการเซ่นไหว้บูชาเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว สิ่งของที่นำมาเซ่นไหว้มีเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีพิธีทำนํ้ามนต์โดยใช้เทียนที่ได้จากการเซ่นไหว้เจ้าแม่มาหยดลงในน้ำ ผู้ที่ทำนํ้ามนต์นี้เป็นคนเดียวกับผู้ที่ทำพิธีเสี่ยงทายเชิญเจ้าแม่ออกจากศาลเจ้า ในช่วงเช้ามีผู้คนนำอาหารเครื่องเซ่นมากราบไหว้เจ้าแม่เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ในงานพิธียังมีการทำบุญ บริจาคทาน และมีมหรสพมาแสดงในช่วงเย็น ส่วนใหญ่จะเป็นจ๊วและภาพยนตร์ งานนี้จะมีการเฉลิมฉลองนานถึง 7 วัน แต่ในบางครั้งอาจเพิ่มเป็น 10 วัน ในกรณีที่มีผู้นำจ๊วมาแสดงเป็นจำนวนมากไม่สามารถแสดงได้หมดภายใน 7 วัน มีการแจกข้าวสาร น้ำตาลให้กับประชาชนที่มายังศาลเจ้า โดยผู้ที่รับแจกต้องนำตะเปียนบ้านมาเป็นหลักฐาน นอกจากนี้ยังมีการจัดงานทำบุญเทศกาล (ในปัตตานีเรียกว่า ซิงเปอร์ต) ในวันที่ 7 อันเป็นวันสุดท้ายของงานพิธี) เพื่อเป็นการบริจาคสิ่งของให้กับผู้ยากไร้ สิ่งของที่มีจะเป็น ข้าวสาร น้ำตาล ผลไม้และเงินที่มาจาก การบริจาค โดยเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิเทพปุษนียสถาน จะนำอ่างพลาสติกใบขนาดปานกลางไปแจกจ่ายให้กับชาวบ้านที่อยู่อาศัยในบริเวณโดยรอบของศาลเจ้า จากนั้นชาวบ้านก็นำอาหารแห้ง ผลไม้ ข้าวสาร ใส่ในอ่างพลาสติกกลับมาให้กับทางมูลนิธิ เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิจะนำส่งของทั้งหมดที่ได้จากการบริจาคทางไปไว้บนห้างสูง ซึ่ง

¹¹⁸ สัมภาษณ์ จ.ส.ต.วรายุทธ เบ็ญฮาวัน, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

¹¹⁹ สนแก้วนัน, "มัสยิดหรือเซะกับคำสาปของสาวพรหมจรรย์ตระกูลลิ้ม," Face, หน้า 139.

สร้างขึ้นมาสำหรับใช้ในงานเทศกาลโดยเฉพาะ เมื่อถึงเวลาที่กำหนดไว้คือประมาณ 16.00 น. เจ้าหน้าที่จะขึ้นไปยืนอยู่บนห้างแล้วโยนไม้ตีลงมาให้ผู้คนที่มาชุมนุมกันมากมายบริเวณหน้าศาลเจ้า ที่ไม้ตีจะมีหมายเลขกำกับไว้ให้ผู้ที่ย่างกันรับไม้ตีได้นำไปแลกสิ่งของ นอกจากนี้ยังมีใบตองสานเป็นก้อนสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ภายในบรรจุเงินหรือข้อความว่าได้รับของบริจาคอะไรบ้างเช่นเดียวกับไม้ตี แต่เป็นของที่ทางมูลนิธิเป็นผู้จัดให้ ส่วนไม้ตีนั้นเป็นสิ่งของที่ชาวบ้านนำมาบริจาค ผู้คนที่มาบริจาคส่วนใหญ่เป็นชาวประมง ผู้มีรายได้น้อย ตลอดจนผู้ที่ต้องการความสนุกสนานในการแข่งชิงไม้ตีก็มาร่วมในงานนี้ด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ที่มารับแจกของส่วนใหญ่จะเป็นชาวมุสลิม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จึงมีการเข้าร่วมกิจกรรมนี้ หรืออาจเป็นการแสดงออกถึงการยอมรับคนจีนเพราะมีการยอมรับความช่วยเหลือจากมูลนิธิของชาวจีน อีกทั้งชาวมุสลิมอาจเป็นผู้มีรายได้น้อย มีปัญหาทางเศรษฐกิจซึ่งตรงกับความเห็นของเจ้าหน้าที่ของศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ที่ให้ความเห็นว่า ในงานเทศกาลเทศกาลเดิมที่มุสลิมจะไม่รับของจากศาลเจ้าแต่ในช่วงระยะหลัง 4-5 ปีที่ผ่านมา จำนวนชาวมุสลิมที่มารับของแจกจะมากขึ้นทุกปีทั้งนี้เจ้าหน้าที่ศาลเจ้าตั้งข้อสังเกตว่า อาจเป็นเพราะช่วงหลังที่เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำชาวมุสลิมปัจจุบันยากจนลงจึงมารับของแจกเพิ่มมากขึ้น¹²⁰ นอกจากนี้ในตอนกลางคืนยังมีการจัดงานมหรสพสมโภชที่น่าสังเกตคือการละเล่นยังคงเป็นอุปรากรจีน หรือ งิ้ว แต่ปัจจุบันได้มีการแปลเนื้อร้องจากที่เป็นภาษาจีนให้เป็นภาษาไทยเพื่อให้คนดูเข้าใจ แต่ยังคงใช้เครื่องแต่งกาย ท่วงทำนอง การรำร่า ตามแบบของจีน แสดงให้เห็นถึงจำนวนผู้ใช้ภาษาจีนในปัตตานีลดน้อยลงและเป็นการประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัยของคณะอุปรากรจีน

นอกจากพิธีกรรมเกี่ยวกับลิ้มกอเหนี่ยวจะทำให้ตำนานเกี่ยวกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวมีความสมจริงและช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือศรัทธาเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวแล้ว การเข้าร่วมพิธีกรรมของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวยังเป็นการแสดงถึงการรักษาอัตลักษณ์จีนเอาไว้ รวมทั้งเป็นการสร้างสำนึกของความเป็นจีนที่แสดงผ่านพิธีกรรมนี้

¹²⁰ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

สำนึกของความเป็นจีนได้ถูกแสดงออกผ่านความคิดความเชื่อและการปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาโดยการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับสุสานและศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ซึ่งการประกอบพิธีกรรมเหล่านี้ได้สร้างความรู้สึกมั่นคงและการเป็นพวกเดียวกันของชุมชนชาวจีน ชาวจีนโพ้นทะเลส่วนใหญ่ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอื่นมักจะอยู่รวมกันเป็นชุมชน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีการประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เช่นเดียวกับชาวจีนที่มาตั้งถิ่นฐานในปัตตานี ที่อยู่รวมกันเป็นชุมชน มีการสร้างศูนย์รวมความศรัทธาที่ยึดเหนี่ยวร่วมกัน จากการที่เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวยึดมั่นในความกตัญญูอันเป็นคุณธรรมสำคัญของชาวจีนจึงทำให้ชาวจีนในปัตตานีเลือกเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเป็นศูนย์รวมจิตใจ¹²¹ ดังนั้นสุสานลิ้มกอเหนี่ยวและพิธีกรรมเกี่ยวกับลิ้มกอเหนี่ยวจึงเป็นการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมในการเป็นภาพตัวแทนของความเป็นจีน

จากการที่ชาวจีนโพ้นทะเลต้องละทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนเพื่อมาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าในชีวิตในดินแดนใหม่ เมื่อประสบความสำเร็จก็มีการส่งเงินกลับไปยังประเทศจีน หรือบางคนก็เดินทางกลับไปยังประเทศจีน แต่มีชาวจีนจำนวนมากที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในดินแดนที่ตนเข้ามาประกอบอาชีพและแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ โดยไม่ได้เดินทางกลับไปยังประเทศจีน บางครั้งก็ได้ติดต่อให้ครอบครัวของตนที่เมืองจีนเดินทางมาสมทบ แม้ว่าคนจีนเหล่านี้ต้องปรับตัวให้เข้ากับดินแดนที่ตนมาอยู่อาศัย แต่ยังคงต้องการรักษาอัตลักษณ์ความเป็นจีนเอาไว้จึงได้แสดงออกด้วยการประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุสานลิ้มกอเหนี่ยวเพราะชาวจีนถือว่า ลิ้มกอเหนี่ยวมีความกตัญญูซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดีของชาวจีน นอกจากนั้นยังถือว่าลิ้มกอเหนี่ยวเป็นเหมือนบรรพบุรุษของตนที่เดินทางออกจากแผ่นดินเกิดมาอาศัยอยู่ในดินแดนอื่นและยังคงรักษาความเป็นจีนไว้ได้ ชาวจีนเชื่อถือในการบูชาบรรพบุรุษ ดังนั้นเมื่อถือว่าเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเป็นเสมือนบรรพบุรุษ การได้มากราบไหว้และเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ในสุสานและศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ทำให้ได้แสดงออกถึงความกตัญญูและสัญลักษณ์แห่งความเป็นจีน โดยเฉพาะเมื่อมีผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเป็นจำนวนมากทำให้เกิดความมั่นคงในอัตลักษณ์แห่งตนมากขึ้น พิธีกรรมนี้ได้มีการสืบทอดต่อกันมา เพื่อรักษาขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมจีนของตนไว้จึงเป็นการสร้างสำนึกของความเป็นจีนให้คงอยู่และถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นการเชื่อมโยงปัจจุบันกับรากฐานทางวัฒนธรรมจีนในอดีตของตนเอง ในอดีตเมื่อมีการตายเกิดขึ้น ชาวจีนก็จะส่งศพกลับไปฝังยังเมืองจีนแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของชาวจีนที่มีต่อแผ่นดินเกิด แต่ต่อมาเมื่อการส่งศพกลับไปยังเมืองจีนไม่สะดวกเนื่องจากปัญหาการเดินทาง

¹²¹ สัมภาษณ์ ปิยะ กิจถาวร, วันที่ 23 กันยายน 2543.

และข้อจำกัดอื่น ๆ จึงทำให้มีการสร้างสุสานและฝังศพกันในดินแดนที่ตนอพยพมาอยู่อาศัย แม้ว่าชาวจีนจะไม่สามารถส่งศพกลับไปประกอบพิธีกรรมและฝังยังแผ่นดินเกิดได้ แต่ชาวจีนยังคงรักษาวัฒนธรรม ความคิดความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายอันเกี่ยวข้องกับสุสานไว้ และได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจากสมัยบรรพบุรุษ ดังนั้นพิธีกรรมที่ชาวจีนปฏิบัติต่อสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจึงเปรียบเสมือนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และเชื่อมโยงกับบ้านเกิดเมืองนอนของตน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับพิธีกรรมของลิ้มกอเหนี่ยว แสดงให้เห็นว่า การประกอบพิธีกรรมเป็นประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา อีกทั้งเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวยังเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจเมื่อเกิดความทุกข์ การอธิษฐานขอพรและการบนบานให้เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวช่วยเหลือทำให้เกิดกำลังใจ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวเกิดจากความเชื่อถือศรัทธาและความเชื่อมั่นของบุคคล¹²²

พิธีกรรมเกี่ยวกับลิ้มกอเหนี่ยว โดยเฉพาะพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้ทำให้ชาวจีนสามารถยืนยันอัตลักษณ์จีนของตนได้ และชาวมาเลย์มุสลิมส่วนใหญ่ได้ให้ทรรศนะต่อพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวว่า เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจให้ดีขึ้น และเป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของปัตตานี อีกทั้งยังเคยไปร่วมชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวด้วย เพราะเห็นว่าไม่ขัดกับหลักศาสนาอิสลาม เป็นเพียงการไปเที่ยวชมเท่านั้น ไม่ได้ศรัทธาและไม่ได้กราบไหว้สักการะ แต่ยังมีชาวมาเลย์มุสลิมบางคนเห็นว่า การไปชมหรือเข้าร่วมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวขัดกับหลักศาสนาอิสลามเพราะต่างศาสนากันและเป็นการส่งเสริมศาสนาอื่น

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ปรากฏดังนี้

มนตรา อรรถอนุชิต เห็นว่า การไปชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวไม่ขัดกับหลักศาสนาอิสลามเพราะไม่ได้ศรัทธา ไม่เชื่อเรื่องปาฏิหาริย์เพราะคิดว่าเป็นความจริง¹²³

¹²² สัมภาษณ์ ส่องศรี กาญจนะ, วันที่ 30 สิงหาคม 2543., สัมภาษณ์ ประยูรเดช คณานุรักษ์, วันที่ 2 กันยายน 2543., สัมภาษณ์ สุพร ขุททะกะพันธ์, วันที่ 29 สิงหาคม 2543. และสัมภาษณ์ บุญยืน เพชรสุวรรณ, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹²³ สัมภาษณ์ มนตรา อรรถอนุชิต, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

มุฮามมัดยาก็ หนีฮามะ เห็นว่า การไปชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวไม่ขัดกับหลักศาสนาเพราะไม่ได้ศรัทธา เป็นการไปศึกษาและหาประสบการณ์¹²⁴

จ.ส.ต.วราวุธ เบ็ญฮาวัน กล่าวว่า การไปชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวนั้นไม่ขัดกับหลักศาสนาเพราะไม่ได้ศรัทธาในเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว เป็นเพียงการไปชมพิธีสมโภชเท่านั้น และศาสนาอิสลามได้ให้อิสระเปิดกว้างกับคนทุกคนทุกเชื้อชาติ สามารถศึกษาศาสนา ภาษาต่าง ๆ ได้ แต่ต้องยึดมั่นในองค์อัลลอฮ์เท่านั้น¹²⁵

จันทร์จิรา แวแยนา เห็นว่าการไปชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวไม่ขัดกับหลักศาสนาอิสลามเพราะเป็นการไปชมเพื่อความสนุกสนานเท่านั้น¹²⁶

เวดาโอะ แวดือระ กล่าวว่า การไปชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวขัดกับหลักศาสนาอิสลามเพราะเป็นการส่งเสริมศาสนาอื่นเท่ากับเป็นบาปและเป็นการยกย่องสิ่งอื่นที่ไม่ใช่อัลลอฮ์¹²⁷

เวดือราแม มะมิงจี เห็นว่า การไปชมและเข้าร่วมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวขัดกับหลักศาสนา เพราะศาสนาอิสลามห้ามการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีลุยไฟ¹²⁸

อานาจ แก้วบริสุทธิ เห็นว่า การไปชมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ไม่ขัดกับหลักศาสนา แต่ถ้าเข้าร่วมพิธีกรรมจะขัดกับหลักศาสนา¹²⁹

จากข้อมูลของชาวมาเลย์มุสลิมแสดงให้เห็นว่า ชาวมาเลย์มุสลิมสามารถยอมรับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวจีนได้ เพราะเป็นการสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับ

¹²⁴ สัมภาษณ์ มุฮามมัดยาก็ หนีฮามะ, วันที่ 5 กันยายน 2543.

¹²⁵ สัมภาษณ์ จ.ส.ต.วราวุธ เบ็ญฮาวัน, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

¹²⁶ สัมภาษณ์ จันทร์จิรา แวแยนา, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

¹²⁷ สัมภาษณ์ เวดาโอะ แวดือระ, วันที่ 5 กันยายน 2543.

¹²⁸ สัมภาษณ์ เวดือราแม มะมิงจี, วันที่ 6 กันยายน 2543.

¹²⁹ สัมภาษณ์ อานาจ แก้วบริสุทธิ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

ปัตตานี และให้อิสระแก่กลุ่มคนที่นับถือศาสนาต่างจากตนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของตนได้

การที่เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้รับความเชื่อถือศรัทธาจากประชาชนมากขึ้น ทำให้มีผู้คนนำเงินมาทำบุญบริจาคให้กับศาลเจ้าแม่เป็นจำนวนมากจึงเกิดการตั้งมูลนิธิเทพปุษนียสถาน(เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว) โดยมูลนิธินี้จัดตั้งขึ้นเพื่อรับผิดชอบดูแลสุสานและศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว เพราะมีผู้บริจาคทรัพย์ให้กับศาลเจ้าในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีรายได้จากการจำหน่ายวัตถุมงคล จึงต้องมีมูลนิธิเข้ามาดูแลตรงจุดนี้

มูลนิธิเทพปุษนียสถานได้เริ่มจัดตั้งเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ.2527 มีวัตถุประสงค์ ดังนี้¹³⁰

1. จัดพิธีและงานประจำปีตามประเพณี
2. ร่วมมือกับองค์กรอื่นเพื่อบรรเทาทุกข์ผู้ประสบภัยพิบัติ
3. ร่วมมือกับองค์กรอื่น ๆ เพื่อสาธารณประโยชน์
4. ร่วมมือกับรัฐบาล หน่วยงานราชการ และองค์กรต่าง ๆ เพื่อประสานการดำเนินงานร่วมกัน
5. ไม่ดำเนินกิจการเกี่ยวกับการเมืองแต่อย่างใด

มูลนิธิเทพปุษนียสถานได้เข้ามาดูแลรับผิดชอบการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 ดูแลเรื่องการจัดขบวนแห่ การจัดงานต่างๆโดยได้ประสานงานกับหน่วยงานราชการ จังหวัดและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีรวมถึงผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานีได้ให้เกียรติมาเป็นประธานการจัดงานสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวด้วย¹³¹

ในประเพณีการจัดงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวนี้ จะมีมูลนิธิเทพปุษนียสถานเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ค่าใช้จ่ายจากการจัดงานจะมาจากรายรับจากการบริจาคจากประชาชนและองค์กรเอกชนต่างๆ ซึ่งต้องมีกรรมการผู้ดูแล ทางมูลนิธิจึงต้องทำหน้าที่รับผิดชอบ และนำเงินไปบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในการช่วยเหลือสังคม รวมถึง

¹³⁰ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองปัตตานี, “เอกสารการประชุม คณะกรรมการจัดงานเทศกาลสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ประจำปี 2537, ครั้งที่ 3/2537,” หน้า 30.

¹³¹ สัมภาษณ์ สมพร วัฒนายากร, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

การสงเคราะห์ผู้ยากจน อย่างการสนับสนุนให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนที่เรียนดี ที่มีฐานะยากจน การช่วยเหลือดังกล่าวไม่ได้จำกัดเชื้อชาติและศาสนา งานสังคมสงเคราะห์ที่ทางมูลนิธิได้ทำมา มีอาทิเช่น การมอบเงินช่วยเหลือสถานสงเคราะห์เด็กจังหวัดปัตตานี บริจาคเงินสร้างอาคารผู้ป่วยในโรงพยาบาลปัตตานี 4 ชั้น 28 ห้อง พร้อมอุปกรณ์ห้องพิเศษ สร้างห้องสมุดให้โรงเรียนเมืองปัตตานี อำเภอเมืองปัตตานีเมื่อปี 2541 สร้างอาคารโรงเรียนให้กับโรงเรียนจ้อยฮั่ว อ.เมือง จ.ปัตตานี สร้างศาลาการเปรียญวัดนิกรชนาราม อ.เมือง จ.ปัตตานี ความช่วยเหลือดังกล่าวยังมีให้กับจังหวัดใกล้เคียงอีกด้วย อาทิเช่น การบริจาคเครื่องมือแพทย์ให้กับโรงพยาบาลสงขลานครินทร์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา รวมถึงการแจกจ่ายเครื่องอุปโภคบริโภคให้กับประชาชนที่ประสบปัญหาจากการเกิดอุทกภัยหรือความเดือดร้อนต่างๆ ฯลฯ นอกจากนี้ในทุกปีทางมูลนิธิได้นำเงินที่ประชาชนบริจาคส่วนหนึ่งทูลเกล้าถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี¹³²

นอกจากนี้ทางมูลนิธิเทพปุษนิยสถานยังนำเงินบริจาคที่มาจากความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว มาสร้างและบูรณะถาวรวัตถุแก่ศาลเจ้า ดังต่อไปนี้¹³³

1. ก่อสร้างอาคารศาลาสันติสุข มีมูลค่าประมาณหนึ่งล้านบาท เมื่อ พ.ศ.2510
2. ก่อสร้างอัมมจันทร์หน้าศาลเจ้า เพื่อให้ประชาชนชมการประกอบพิธีกรรมต่างๆของศาลเจ้าใน พ.ศ.2515
3. บูรณะอาคารศาลเจ้าและศาลร่มเกล้า ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาศาลเจ้ามีมูลค่าประมาณสามแสนบาทใน พ.ศ.2519
4. ก่อสร้างอาคารมูลนิธิเทพปุษนิยสถาน มีมูลค่าทั้งที่ดินและสิ่งก่อสร้างประมาณสองล้านบาท เมื่อพ.ศ.2529
5. ซ่อมแซมสุสานเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ที่บ้านกรือเซะ ตำบลตันหยงลูโละ ปัตตานีประมาณสามหมื่นบาทถ้วน

¹³² ศาลเจ้าเล่งจูเกียง, ที่ระลึกงานสมโภชศาลเจ้าเล่งจูเกียง จ.ปัตตานี, หน้า 16-23.

¹³³ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองปัตตานี, "เอกสารการประชุม คณะกรรมการจัดงานเทศกาลสมโภชเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ประจำปี 2537, ครั้งที่ 3/2537," หน้า 29.

6.ก่อสร้างอาคารเฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษามหาราชินี เป็นอาคาร 2 ชั้น กว้าง 20 เมตร ยาว 15 เมตร มูลค่า 4 ล้านบาท เมื่อ พ.ศ.2535 โดยรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย นาย เจริญจิตต์ ณ สงขลา มาเป็นประธานในพิธีเปิด เมื่อวันที่ 7 กันยายน 2534

7.ก่อสร้างโรงเรียนหลังศาลเจ้าแม่ สภาอาคาร 2 ชั้น กว้าง 15 เมตร ยาว 20 เมตร รวมมูลค่าก่อสร้างและที่ดินประมาณ 5 ล้านบาท

มูลนิธิเทพปุษนิยสถานได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยและอำนวยความสะดวกให้กับผู้ที่มากราบไหว้ยังสุสานและศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว อีกทั้งยังทำการดูแลรักษาและทำความสะอาดบริเวณอาคารต่าง ๆ ด้วยเพราะมีจำนวนนักท่องเที่ยวได้เดินทางมาพักระหว่างที่มาสักการะเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก

จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมได้ทำให้ความเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวกระจายออกไปยังกลุ่มคนต่างๆทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ อีกทั้งศาลเจ้าและมูลนิธิได้มีการประชาสัมพันธ์ในลักษณะของความเชื่อและความศรัทธาในเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ทำให้มีผู้เดินทางมาสักการะบูชาเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้นการที่มูลนิธิเทพปุษนิยสถานสร้างสาธารณประโยชน์และให้ความช่วยเหลือกับบุคคลต่าง ๆ ในสังคมทั้งการบริจาคสงเคราะห์ผู้ยากไร้ให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่างๆทำให้ชื่อเสียงของมูลนิธิปุษนิยสถาน (เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว) ขยายออกไปในวงกว้าง มีผู้บริจาคให้การสนับสนุนทั้งเงินและสิ่งของต่างๆ ชาวจีนจากต่างประเทศก็เดินทางมาสักการะบูชาและทำบุญมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้มูลนิธินำเงินไปบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ช่วยเหลือสังคม

นอกจากตำนานสุสานลิ้มกอเหนี่ยวและพิธีกรรมเกี่ยวกับลิ้มกอเหนี่ยวได้เป็นภาพตัวแทนของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ระหว่างชาวจีนกับชาวมุสลิม รวมทั้งการแสดงออกซึ่งความศรัทธาเชื่อมั่น และสำนึกของความเป็นจีนแล้ว องค์กรหน่วยงานที่สำคัญ คือ มูลนิธิเทพปุษนิยสถานได้เข้ามามีส่วนในการดูแลจัดพิธีกรรมต่าง ๆ และยังช่วยในการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวออกไป อีกทั้งบทบาทของมูลนิธิปุษนิยสถานในการให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือ และพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ในปัตตานี ทำให้เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง จึงได้นำสุสานลิ้มกอเหนี่ยวมาพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนกับชุมชนชาวมุสลิมในปัตตานี

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวจีนกับชุมชนชาวมาเลย์มุสลิมผ่านสุสานลิ้มกอเหนี่ยว

ชาวมาเลย์มุสลิมและชาวจีนได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในปัตตานีบริเวณกรือเซะ-บานามาตั้งแต่อดีต ระยะเวลาเป็นชุมชนเล็ก ๆ แต่จากการเป็นเมืองท่าค้าขายจึงทำให้มีคนจำนวนมากเข้ามาอยู่อาศัย จึงกลายเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้น มีการอยู่อาศัยปะปนกันระหว่างชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิม โดยมุสลิมจะตั้งบ้านเรือนตามริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนชาวจีนจะตั้งบ้านเรือนทางตะวันออกเฉียงใต้ของพระราชวังกรือเซะ ซึ่งตามแผนที่ของเวเน บุกัส¹³⁴ จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีตลาดเพื่อทำการค้าขาย ในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนจะต้องมีการติดต่อสื่อสาร ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แม้ว่าชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมจะเป็นกลุ่มที่มีความแตกต่างกันทางเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรม โดยที่ชาวจีนนั้นมีลักษณะทางวัฒนธรรมที่เปิดกว้าง แต่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้ ขณะที่ชาวมาเลย์มุสลิมมีลักษณะวัฒนธรรมแข็งเป็นสังคมปิด ปฏิเสธที่จะยอมรับวัฒนธรรมของชนกลุ่มอื่นที่แตกต่างจากตน นอกจากนี้จะเปลี่ยนศาสนาและประพฤติปฏิบัติตามวัฒนธรรมของชาวมาเลย์มุสลิมเท่านั้น จึงจะได้รับการยอมรับ แต่ในปัตตานีมีความแตกต่างจากดินแดนอื่น ๆ คือชาวจีนสามารถอยู่ร่วมกับชาวมาเลย์มุสลิมได้เป็นอย่างดี มีการผสมผสานกันโดยการแต่งงาน ทำให้เกิดชาวมุสลิมเชื้อสายจีนขึ้น การที่ชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมสามารถอยู่ร่วมกันได้น่าจะเป็นเพราะว่าชาวจีนมีลักษณะของการปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ง่ายจึงไม่มีปัญหาในการอยู่ร่วมกับคนกลุ่มอื่น ๆ ที่ต่างจากตน และการที่ชาวจีนมีความสามารถในการประกอบการค้าทำให้ชาวจีนมีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างมากในปัตตานี กิจการต่าง ๆ ทั้งการทำเหมืองแร่ การประมง สอนยาง อุตสาหกรรมรถยนต์ และการเป็นตัวแทนจำหน่ายสุราและบุหรี่ของรัฐบาล อยู่ในการดูแลดำเนินงานของชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ ส่วนชาวมาเลย์มุสลิมมักจะเป็นแรงงานรับจ้างให้กับกิจการต่าง ๆ ของชาวจีน ซึ่งทำให้ชาวจีนกับชาวมาเลย์มุสลิมมีความสัมพันธ์กันในทางเศรษฐกิจอีกด้วย ดังที่ ชูตินธรา วัฒนกุล กล่าวถึง เหตุผลของการติดต่อสัมพันธ์กันทางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมว่า “เนื่องจากทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์มีการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ชาวจีนส่วนใหญ่มักจะประกอบอาชีพค้าขาย ในขณะที่ชาวมาเลย์มุสลิมประกอบอาชีพกสิกรรม การทำประมง ลักษณะเช่นนี้มีส่วนช่วยทำให้เกิดการประสานประโยชน์ เกิดการติดต่อสัมพันธ์ขึ้นระดับหนึ่ง เช่น ตามหมู่บ้านชาวมาเลย์มุสลิมบริเวณชายฝั่งทะเล ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาท

¹³⁴ ดูรายละเอียดใน อับดุลลอฮ์ ลออแมน, "มัสญิดกรือเซะ??? มัสญิดที่นรหฺวาในอดีต," อัล - ญิฮาด.

สำคัญในฐานะนายทุนเจ้าของแพปลา พวกเขาเรียกชาวจีนเหล่านี้ว่า “เก๋ากั” หรือในเขตอำเภอเมือง จะพบว่าร้านค้าส่วนใหญ่มีชาวจีนเป็นผู้ประกอบการ ส่วนชาวมาเลย์มุสลิมนิยมที่จะทำการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ในตลาด สินค้าส่วนใหญ่ที่นำมาวางขายจะเป็นผลผลิตที่ได้จากภาคเกษตรกรรม เช่น ผัก ผลไม้ เป็นต้น”¹³⁵

นอกจากนั้นการอยู่ร่วมกันของชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิม น่าจะถูกเชื่อมโยงโดยชาวมุสลิมเชื้อสายจีนที่มีลักษณะผสมทั้งจากชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิม ซึ่งได้รับการยอมรับกันในปัตตานีว่า เป็นกลุ่มที่สืบเชื้อสายมาจากลัมโต๊ะเคียม แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของชาวมุสลิมเชื้อสายจีน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ลัมโต๊ะเคียมเป็นบรรพบุรุษของชาวมุสลิมเชื้อสายจีนในปัตตานี และเป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนอัตลักษณ์ไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาวมาเลย์มุสลิม แต่ยังคงผูกพันกับชาวจีนอยู่ ดังนั้นชาวมุสลิมเชื้อสายจีนจึงมีความเกี่ยวข้องทั้งกับชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิม ทำให้เกิดการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันได้ ดังที่ชุตินธรา วัฒนกุลกล่าวไว้ว่า

“ชาวมุสลิมเชื้อสายจีน ในหมู่บ้านกรือเซะเป็นกลุ่มชนที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวมาเลย์มุสลิมและชาวจีน โดยมีลัมเต้าเคียนเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของบรรพบุรุษ ชนกลุ่มนี้เป็นกลไกสำคัญเปรียบเสมือนเป็นกันชนและเป็นกลุ่มเชื่อมโยงระหว่างชาวมาเลย์มุสลิมและชาวจีน จากเรื่องราวในปรัมปรา นิยาย การแต่งงานของลัมเต้าเคียนและธิดาเจ้าเมืองปัตตานี เป็นการสร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงสองกลุ่มชาติพันธุ์ให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิดเป็นเสมือนกลุ่มเครือญาติ”¹³⁶

การที่กล่าวว่าชาวมาเลย์มุสลิมมีลักษณะวัฒนธรรมแข็งเป็นสังคมปิดนั้น เป็นเพราะว่าวัฒนธรรมของชาวมาเลย์มุสลิม มีผลมาจากศาสนาอิสลามซึ่งยึดมั่น ศรัทธาในพระเจ้า คือพระอัลลอฮ์องค์เดียวเท่านั้น และมีการปฏิบัติตนตามบทบัญญัติในคัมภีร์อัล-กุรอาน อันครอบคลุมทุก ๆ ด้านในการดำเนินชีวิต ทำให้ชาวมาเลย์มุสลิมปฏิบัติตามหลักศาสนาอย่างเคร่งครัด เป็นวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ไม่มีการผสมผสานกับวัฒนธรรมอื่น จึงทำให้แตกต่างจาก

¹³⁵ ชุตินธรา วัฒนกุล, “กรือเซะ: ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปรัมปรา นิยายและพิธีกรรม”, หน้า 113.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

ศาสนาอื่นอย่างเห็นได้ชัด จนกล่าวกันว่าวัฒนธรรมอิสลามเป็นวัฒนธรรมแข็ง¹³⁷ และคนต่างศาสนาได้มองว่า สังคมของชาวมุสลิมเป็นสังคมปิดเพราะมีการปิดกั้นตนเองจากสังคมและวัฒนธรรมอื่น ไม่สามารถผสมกลมกลืนกันได้ ดังที่อิหมรอน มะลูลีม กล่าวไว้ว่า ชาวมุสลิมมักจะรู้สึกที่ไม่จำเป็นที่พวกเขาจะต้องขยายวงสังคมของพวกเขาออกไป แม้ว่าชาวมุสลิมมุสลิมจะมีการติดต่อกับข้าราชการและรัฐและพ่อค้าชาวจีนในชีวิตประจำวัน ก็ต่อเมื่อมีความจำเป็นเกี่ยวกับงานทางราชการและการค้าเท่านั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเป็นไปได้ยาก การกล่าวว่าสังคมมุสลิมค่อนข้างเป็นสังคมปิด เพราะมีการแบ่งแยกด้วยภาษา การติดต่อสื่อสารที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการแบ่งแยกและอาจมีอคติต่อกันได้ ปัจจัยทางศาสนาเป็นทั้งส่วนประกอบที่เข้มแข็งที่สุดในเอกลักษณ์ของชาวมุสลิม และเป็นองค์ประกอบที่แยกพวกเขาออกจากประชากรส่วนใหญ่ ด้วยสังคมของพวกเขาออกจะหลีกเลี่ยงคนแปลกหน้าโดยเฉพาะผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม การแต่งงานข้ามเผ่าหรือข้ามศาสนามีอยู่น้อยมาก¹³⁸ แต่ยังมีชาวมุสลิมที่ไม่เห็นด้วยกับการปิดกั้นตนเองของชาวมุสลิมบางกลุ่มในสังคม จนทำให้ถูกมองว่าเป็นสังคมปิด โดยมีความเห็นว่า

“อีกพวกหนึ่งเป็นสังคมที่ถูกปิดตาย ไม่ว่าจะเพื่อนบ้านร้านช่องจะทำอะไร โดยเฉพาะถ้าเป็นชนต่างศาสนาด้วยแล้ว พวกนี้จะไม่ยุ่งกรายเข้าร่วมเป็นอันขาด เพราะถูกสั่งสอนมาให้คบแต่มุสลิม จะร่วมทำอะไรกับชนต่างศาสนาเป็นอันผิดหมด ไม่ว่าจะสิ่งนั้นจะเป็นการสร้างสรรค์สังคมหรือไม่ก็ตาม จนทำให้ชนต่างศาสนา มองสังคมมุสลิมเป็นสังคมที่เห็นแก่ตัวเห็นแก่ได้ ทั้ง ๆ ที่ อัลกุรอ่าน ก็ได้ห้ามเรื่องการคบกับชนต่างศาสนา ที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยกับอิสลาม ดังบทบัญญัติจาก อัล-กุรอ่าน สุเราะฮ์ อัล-มมตะหิเนฮ์ อายะฮ์ ที่ 8 ว่า 60: 8 “อัลลอฮ์ มิได้ทรงห้ามผู้เจ้า(มิให้คบเป็นมิตร) กับบรรดาผู้ที่มีได้รุกรานเจ้าในเรื่องศาสนา และมิได้ขับไล่ผู้

¹³⁷ อิหมรอน มะลูลีม, วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับมุสลิมในประเทศไทย: กรณีศึกษา กลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้. หน้า24-28. และสัมภาษณ์ พีรยศ ราฮิมมูลา, ผู้อำนวยการโครงการจัดตั้งสถาบันสมุทรวรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา, ที่ปรึกษาของฝ่ายการเมืองการปกครองของศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, วันที่ 22 กันยายน 2543.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า36.

เจ้าออกจากแหล่งอาศัยของสุเจ้า ที่สุเจ้าจะเอ็นดูพวกเขา และได้ปฏิบัติโดยยุติธรรมต่อพวกเขา แท้จริง! อัลลอฮ์ ทรงรักผู้ที่มีความยุติธรรม”¹³⁹

จากทัศนคติข้างต้นทำให้เห็นได้ว่า ชาวมาเลย์มุสลิมสามารถยอมรับและอยู่ร่วมกับคนต่างศาสนาได้ โดยเฉพาะในปัตตานีที่มีชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน

ในอดีต 4 ชั่วคนมาแล้ว ตั้งแต่ชาวจีนที่เข้ามาตั้งรกราก ประกอบกิจการการค้าและอยู่อาศัยในปัตตานี ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนกับชาวมาเลย์มุสลิมเป็นไปได้ด้วยดี สามารถอยู่รวมกันได้อย่างสงบสุขเพราะมีการเรียนรู้ซึ่งกันและกันโดยชาวจีนจะเรียนรู้ในการติดต่อสื่อสารด้วยการพูดภาษามลายูเพื่อให้สามารถติดต่อสื่อสารและทำความเข้าใจกับชาวมาเลย์มุสลิมได้ ชาวจีนรุ่นก่อนๆ สามารถพูดภาษามลายูได้เกือบทุกคน สามารถพูดคุยกอบหา เป็นเพื่อนกับชาวมาเลย์มุสลิมได้ ไม่มีการแบ่งแยกเป็นพวกเป็นเหล่ากัน ลักษณะนิสัยของชาวจีนที่รู้จักปรับตัว เข้ากับคนได้ง่าย ทำให้การปรับเปลี่ยนตัวเองที่จะดำรงชีวิตอยู่ในกลุ่มชาวมาเลย์เป็นไปได้ด้วยดี มีการศึกษาและทำความเข้าใจถึงข้อปฏิบัติและหลักการต่างๆ ของศาสนาอิสลาม เพื่อเรียนรู้และสามารถปฏิบัติตัวกับชาวมาเลย์มุสลิมได้อย่างถูกต้อง มีการทำความเข้าใจถึงข้อห้ามทางศาสนาของชาวมาเลย์ ทำให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปได้ง่าย ปราศจากปัญหาและอุปสรรคที่จะแยกสองชุมชนออกจากกัน

การอยู่ร่วมกันของคนทั้งสองกลุ่ม มีการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในฐานะเพื่อนบ้าน มีการแบ่งปันสิ่งของต่างๆ ร่วมกันในเทศกาลสำคัญต่างๆ เช่น ตรุษจีน ชาวจีนจะทำการไหว้เจ้าและบรรพบุรุษ ชาวจีนมักจะนำอาหารและผลไม้ไปแจกจ่ายให้เพื่อนบ้าน แต่เพื่อนบ้านที่เป็นชาวมาเลย์มุสลิม ชาวจีนจะให้ผลไม้ที่ยังไม่ได้ผ่านการบูชาหรือทำพิธีกรรมต่างๆ ตามธรรมเนียมจีน เพราะเข้าใจว่าชาวมาเลย์มุสลิมมีข้อจำกัดในการรับประทานอาหารเพราะตามหลักศาสนาแล้วชาวมาเลย์มุสลิมไม่สามารถบริโภคเนื้อสัตว์ที่ตายเองหรือเนื้อสัตว์ที่ไม่ได้รับการเชือดอย่างถูกต้อง ไม่บริโภคเนื้อสัตว์ที่มีเขี้ยวและสัตว์ที่โอบเชี้ยวอาหาร เพราะเนื้อสัตว์เหล่านี้ อาจจะมีพิษหรือมีเชื้อโรคอันทำให้ร่างกายเจ็บป่วยได้¹⁴⁰ ดังนั้นอาหารที่มอบให้กับชาวมาเลย์มุสลิมจึงมักจะเป็นผลไม้

¹³⁹ วัลดูน, “ขบวนการนอกทาง” อัล-ญิฮาด 10 (มิถุนายน 2517): 30-34.

¹⁴⁰ โมห์มัด อับดุลกาเดร์, ความเข้าใจเบื้องต้นเรื่อง ศาสนาอิสลามและชาวไทยมุสลิมใน 4 จังหวัดภาคใต้. หน้า 51-54.

เป็นส่วนใหญ่ เมื่อถึงเทศกาลสำคัญของชาวมุสลิม เช่น วันอาชูรอ ชาวจีนก็สามารถนำข้าวของไปช่วยในการทำนมได้ ชาวจีนในอดีตน่าจะเห็นว่า คนจีนสามารถอยู่ร่วมกันชาวมุสลิมได้ มีการทำการค้าร่วมกัน มีการปรับตัวเข้าหากัน ชาวมุสลิมสามารถพูดภาษาไทยได้ มีการทักทายติดต่อสื่อสารกันเข้าใจ¹⁴¹

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนกับชาวมุสลิม มีการพูดคุยสนทนากัน คนจีนรุ่นเก่าจะพูดภาษายาวีได้ทั้งๆ ที่ไม่เคยเรียน ใช้การติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันทำให้พูดได้ ความสัมพันธ์ที่มีมาต่อกันจะดีมาก มีการปรับตัวเข้าหากัน ชาวมุสลิมเองก็พยายามพูดภาษาไทยเพื่อสื่อสารทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน¹⁴² ในส่วนของชาวมุสลิมเองก็ยอมรับถึงการอยู่ร่วมกันกับชาวจีนได้เป็นอย่างดี เห็นว่าชาวจีนมีความสามารถทางการค้า เมื่อได้ทำงานร่วมกับชาวจีนแล้วเห็นว่าชาวจีนมีความรับผิดชอบ ซื่อตรงต่อการทำการค้า สะดวกใจที่จะติดต่อการค้าด้วย

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ได้มีความเห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนกับชาวมุสลิมดังนี้

ชาวจีนกับชาวมุสลิมจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ชาวจีนจะเอาขนมขงไปให้ชาวมุสลิมในเทศกาลตรุษจีน เมื่อถึงวันฮารีรายอชาวมุสลิมจะเอาข้าวต้มมัดไปให้ชาวจีนไม่มีปัญหาต่อกัน เพราะมีการเรียนรู้โดยประสบการณ์ ต้องมีการสร้างความเข้าใจเพื่ออยู่ร่วมกัน¹⁴³

ชาวจีนบางคนมีนิสัยจู้จี้จุกจิก แต่บางคนขยันทำงาน เก่งด้านการค้าขายอะไหล่รถยนต์ระดับยนต์ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เช่นตรุษจีนจะนำผลไม้ที่ยังไม่ได้กราบไหว้มาให้รับประทาน เพราะทราบว่าชาวมุสลิมไม่รับประทานของที่ผ่านการกราบไหว้แล้ว ชาวจีนเข้าใจธรรมเนียมของชาวมุสลิม มีการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่ออยู่ร่วมกันในชุมชน และมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันในวันตรุษจีนกับฮารีรายอ¹⁴⁴

¹⁴¹ สัมภาษณ์ ไชลิ่ง แซ่ลี, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

¹⁴² สัมภาษณ์ พิสนเทศ ละอองจินดา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹⁴³ สัมภาษณ์ พีรยศ ราฮิมมุลลา, วันที่ 22 กันยายน 2543.

¹⁴⁴ สัมภาษณ์ มนตรา อรรถอนุชิต, วันที่ 29 สิงหาคม 2543.

ชาวจีนในชุมชนจะทำการค้ามีการติดต่อกับชาวมาเลย์มุสลิม เมื่อมีงานสำคัญภายในชุมชน ชาวจีนจะไปร่วมงานและให้เงินช่วยทำบุญ ชาวจีนที่รู้จักและอยู่อาศัยมาเก่าแก่ จะสนิทสนมกันมาก ให้ความเคารพนับถือเหมือนญาติผู้ใหญ่ ชาวจีนสามารถอยู่ร่วมกับชาวมาเลย์มุสลิมได้เป็นอย่างดี ไม่มีปัญหาต่อกัน¹⁴⁵

ชาวจีนมักอยู่ในเมืองรอบนอกเป็นชุมชนชาวมาเลย์มุสลิม ชาวจีนเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจ ให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ และให้ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจ ให้โอกาสทางเศรษฐกิจและคำปรึกษาแก่ชาวมาเลย์มุสลิม มุลนิธิเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวได้ให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ¹⁴⁶

ชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมมีมนุษยสัมพันธ์ดี เป็นเพื่อนกับชาวมาเลย์มุสลิม มีการไปเที่ยวด้วยกัน ส่วนชาวจีนมีความขยันขันแข็ง ใจกว้างชอบช่วยเหลือคนอื่น แต่บางคนก็ใจแคบ ซึ่งทั้งชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมก็มีทั้งคนดีและคนไม่ดี¹⁴⁷

ชาวจีนมีความสนิทสนมกับชาวมาเลย์มุสลิม แม้ว่าจะต่างศาสนากันก็ไม่มีความรังเกียจ เพราะเห็นว่าศาสนาทุกศาสนาสอนให้คนเป็นคนดี มีการพูดคุยสื่อสารกันโดยใช้ภาษามาเลย์ ชาวมาเลย์มุสลิมบางคนขยัน บางคนขี้เกียจ จึงมีการช่วยแนะนำให้ขยันทำงาน และรู้จักชาวจีนเป็นส่วนน้อย ไม่ค่อยได้ติดต่อกัน เนื่องจากชาวจีนขยันทำงาน ไม่ค่อยมีเวลาว่าง พันผ่อนน้อย เอาการเอางาน มักเป็นเจ้าของกิจการค้าขาย¹⁴⁸

ชาวจีนกับชาวมาเลย์มุสลิมสามารถอยู่ร่วมกันได้ ถึงแม้ว่าการมองจากสายตาของคนภายนอกจะเห็นว่าขัดแย้งกัน แต่ชาวจีนกับชาวมาเลย์มุสลิมสามารถอยู่กันมาได้โดยไม่มีปัญหา¹⁴⁹

¹⁴⁵ สัมภาษณ์ ชาร์ห์ บินเยาะ, วันที่ 21 กันยายน 2543.

¹⁴⁶ สัมภาษณ์ แวดือราแม มะมิงจิ, วันที่ 6 กันยายน 2543.

¹⁴⁷ สัมภาษณ์ พิชัย คงเหมือนเพชร, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹⁴⁸ สัมภาษณ์ สมชาย นามีกุล, วันที่ 28 สิงหาคม 2543.

¹⁴⁹ สัมภาษณ์ ปิยะ กิจถาวร, วันที่ 23 กันยายน 2543.

ชาวจีนมีบทบาทในการสร้างเศรษฐกิจ ชัยชนะแห่ง เก็บหอมรอมริบเป็นเจ้าของกิจการต่างๆในปัตตานีตั้งแต่โบราณ เช่น เจ้าของเรือประมง เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรม มีการขยายกิจการใหญ่โต เป็นผู้นำเศรษฐกิจของปัตตานี แต่ชาวจีนก็ยอมรับชาวมุสลิมที่มีความสามารถ ชัยชนะแห่ง รับผิดชอบ เข้ามาทำงานในกิจการที่ชาวจีนเป็นเจ้าของ แต่ชาวมุสลิมที่ไม่ขยัน และไม่ได้รับการยอมรับจากชาวจีนก็จะมีอคติต่อชาวจีน จึงนำไปสู่ความขัดแย้ง ซึ่งเป็นความขัดแย้งเพียงเล็กน้อยเท่านั้น¹⁵⁰

ชาวจีนกับชาวมุสลิมสามารถประสานความสัมพันธ์กันได้ดีเพราะมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน เกิดความเป็นมิตรกัน แม้ว่าจะมีความขัดแย้งกันในความรู้สึกแต่ถ้าไม่ได้รับการกระตุ้นก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข¹⁵¹ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แสดงให้เห็นว่าชาวจีนมีบทบาททางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ชาวจีนเป็นผู้พัฒนาเศรษฐกิจของปัตตานี ทำให้ชาวมุสลิมได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วย ชาวจีนกับชาวมุสลิมจึงสามารถอยู่ด้วยกันได้ แม้ว่าจะมีข้อขัดแย้งกันบ้างแต่ก็เป็นการขัดแย้งในเรื่องเล็กน้อยเท่านั้น

จากการที่ชาวมุสลิมมีลักษณะทางสังคม ภาษา วัฒนธรรม และการปฏิบัติตนที่ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆในปัตตานี จึงทำให้คนกลุ่มอื่นเกิดทัศนคติที่มีต่อชาวมุสลิมว่า ชาวมุสลิม พยายามแบ่งแยกตนเองออกจากคนกลุ่มอื่น นิยมแต่กลุ่มของตน มีปัญหาในการติดต่อสื่อสารกับคนนอกศาสนา เพราะไม่นิยมพูดภาษาไทย ใช้แต่ภาษามลายูเท่านั้น¹⁵²

นอกจากนั้นข้าราชการบางคนยังมีทัศนคติต่อชาวมุสลิมว่า พวกมุสลิมโง่เขลา ขาดการศึกษา ไม่มองสถานการณ์ระยะยาว ใช้ชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่ายๆ ชอบความสบาย มีแนวโน้มติดยาเสพติด เลื่องงาน ไม่สู้งานหนัก และเห็นว่าข้าราชการเป็นผู้สร้างเงื่อนงำให้กับประชาชน

¹⁵⁰ สัมภาษณ์ ไพบุลย์ บุญแก้วสุข, ผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานี, วันที่ 7 กันยายน 2543.

¹⁵¹ สัมภาษณ์ ครองชัย หัตถดา, อาจารย์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, วันที่ 20 กันยายน 2543.

¹⁵² สัมภาษณ์ บุญยืน เพชรสุวรรณ, วันที่ 30 สิงหาคม 2543., สัมภาษณ์ ยงยุทธ จินดาวงศ์, วันที่ 20 กันยายน 2543., สัมภาษณ์ ยุวดี อุปชิตกุล, วันที่ 30 สิงหาคม 2543. และสัมภาษณ์ อนันต์ วัฒนานิก, อดีตศึกษานิเทศก์อำเภอยะรัง, วันที่ 9 กันยายน 2543.

นอกจากนั้นยังเห็นว่ามุสลิมพยายามแบ่งแยก นิยมแต่พรรคพวกของตน เป็นพวกล้าหลัง ไม่เปิดรับความเจริญ¹⁵³

จะเห็นได้ว่าทัศนคติเหล่านี้เป็นไปในทางลบ โดยเฉพาะทัศนคติที่ข้าราชการบางคนมีต่อชาวมุสลิม จึงทำให้เกิดข้อสังเกตที่ว่า ทัศนคติเช่นนี้เกิดจากลักษณะของชาวมุสลิมที่ไม่ยอมเปิดรับและติดต่อสื่อสารกับคนกลุ่มอื่น หรือเกิดจากอคติของข้าราชการที่มีต่อชาวมุสลิม โดยเปรียบเทียบกับชาวจีน ซึ่งมีความแตกต่างออกไป เพราะชาวจีนจะรู้จักปรับตัว อ่อนน้อมเข้าหาผู้มีอำนาจ มีการให้ความร่วมมือกับรัฐเป็นอย่างดี ไม่สร้างเงื่อนไข หรือข้อแม้ให้รัฐบาล แต่ในความเห็นของข้าราชการ ชาวมุสลิมเป็นไปในลักษณะที่ว่าชาวมุสลิมจะไม่ค่อยทราบบทเกี่ยวกับการติดต่อกับทางราชการ เนื่องจากไม่รู้หนังสือ เกิดปัญหาด้านภาษา และการติดต่อสื่อสาร ข้าราชการไม่ค่อยให้ความสนใจกับชาวบ้าน มีการวางเงื่อนไขต่อชาวบ้าน ดังนั้นข้าราชการจึงต้องมีการปรับตัว¹⁵⁴ ทัศนคติต่างๆที่เกิดขึ้นเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งที่เกิดจากความเข้าใจกันระหว่างรัฐและชาวมุสลิมมากกว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวจีนกับชาวมุสลิม ดังจะเห็นได้จากข้อมูลสัมภาษณ์คือ

ชาวจีนกับชาวมุสลิมเดิมอยู่กันได้ด้วยดี ไม่ได้มีความขัดแย้ง ต่อมาดูเหมือนว่าความขัดแย้งมาจากภายนอกเข้าไปทำให้เกิดความขัดแย้ง โดยเฉพาะที่กรือเซะ ชาวจีนได้เข้าไปใช้พื้นที่เพื่อสักการะบูชาเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว อยู่เป็นระยะเวลานานแล้ว และไม่เคยมีปัญหาเกิดขึ้นแต่มาในระยะหลัง การเมืองเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ทำให้สังคมท้องถิ่นดูเหมือนจะไม่ค่อยเข้าใจกัน ทั้งที่เดิมไม่เคยปรากฏเช่นนี้¹⁵⁵

ความแตกต่างของวิถีชีวิตและศาสนาของชาวจีนกับชาวมุสลิมไม่ได้ทำให้เกิดความขัดแย้ง แต่มีความร่วมมือกัน อย่างไรก็ตามเมื่อมีการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้เกิดปัญหาความไม่

¹⁵³ สัมภาษณ์ ข้าราชการฝ่ายปกครอง และข้าราชการตำรวจ ซึ่งไม่อนุญาตให้เปิดเผยชื่อ วันที่ 6 กันยายน 2543. และวันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹⁵⁴ สัมภาษณ์ ชาร่าห์ บินเยาะ, วันที่ 21 กันยายน 2543. และ สัมภาษณ์ นิอาเริน่า ยิ่งสมาน, วันที่ 21 กันยายน 2543.

¹⁵⁵ สัมภาษณ์ สมบูรณ์ ธนะสุข, ผู้อำนวยการสถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา, วันที่ 22 กันยายน 2543.

เข้าใจกัน เพราะมีผู้หวังผลทางด้านการเมือง หรือผลประโยชน์อื่นๆ ในพื้นที่นี้ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานราชการกับชาวมุสลิม โดยเห็นว่าเป็นการสร้างเงื่อนไขของทางราชการ จึงเกิดปัญหาในการทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน รัฐเห็นว่าเป็นการสร้างเงื่อนไขของทางราชการ จึงเห็นว่ารรัฐเป็นผู้ขู่เข็ญประชาชน ชาวจีนและชาวมุสลิมอยู่กันด้วยความเอื้ออาทร แต่มีการนำความแตกต่างระหว่างสองกลุ่มมาสร้างสถานการณ์ ชาวมุสลิมเองรักความสงบ แต่เมื่อรัฐได้สร้างเงื่อนไขขึ้นจึงเกิดความระแวงต่อกัน ชาวจีนและชาวมุสลิมแตกต่างกันทางด้านศาสนาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ส่วนตัวไม่มีปัญหาต่อกัน เป็นเพื่อนกันได้ โดยไม่นำเรื่องศาสนามาเป็นอุปสรรค¹⁵⁶

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าชุมชนชาวจีนและชุมชนชาวมุสลิม มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน มีการให้ความช่วยเหลือ แบ่งปันกัน และยอมรับในการอยู่ร่วมกันได้ แต่นอกจากชาวจีนและชาวมุสลิมแล้ว ยังมีชุมชนชาวมุสลิมเชื้อสายจีนอีกกลุ่มหนึ่ง ที่อาศัยอยู่ในปัตตานี ซึ่งไม่อาจมองข้ามความสัมพันธ์ทั้งชาวจีนและชาวมุสลิมที่มีต่อชาวมุสลิมเชื้อสายจีนไปได้ เพราะชาวมุสลิมเชื้อสายจีนเป็นสัญลักษณ์ของการผสมผสานระหว่างสองชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในปัตตานี

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนกับชาวมุสลิมเชื้อสายจีนนั้น มีความสัมพันธ์อันดี มีการอยู่ร่วมกันในหมู่บ้าน ชาวจีนบางคนยังสามารถพูดภาษาจีนได้ และมีการประกอบพิธีกรรมภายในหมู่บ้าน ความแตกต่างที่เกิดขึ้น คือการนับถือศาสนาที่แตกต่างกันเท่านั้น จึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกัน อีกทั้งชาวมุสลิมเชื้อสายจีนเอง ก็ถือว่าตนสืบเชื้อสายมาจากลิ้มโต๊ะเคียม จึงมีเชื้อสายจีนอยู่ด้วย¹⁵⁷ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมกับชาวมุสลิมเชื้อสายจีนนั้น เป็นไปได้ด้วยดี อยู่ร่วมกันโดยมีศาสนาอิสลามเป็นหลักปฏิบัติเช่นเดียวกัน ชาวจีนมุสลิมจะปฏิบัติศาสนกิจเช่นเดียวกับชาวมุสลิมทั่วไป และสามารถประกอบพิธีทางศาสนาพร้อมกัน ทำพิธีฝังศพในกุโบร์เดียวกันได้ นอกจากนั้นยังมีการแต่งงานระหว่างชาวมุสลิม และชาวมุสลิมอีก

¹⁵⁶ สัมภาษณ์ พิทักษ์ ก่อเกียรติพิทักษ์, วันที่ 19 กันยายน 2543.

¹⁵⁷ สัมภาษณ์ แวมุสตอปา ดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543., สัมภาษณ์ แวมูมาร์ แวดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543., สัมภาษณ์ อานาจ แก้วบริสุทธิ์, วันที่ 4 กันยายน 2543. และสัมภาษณ์ เจ๊ะอุเซ็น เบญจมะ, วันที่ 4 กันยายน 2543.

ด้วย¹⁵⁸ แต่ในปัจจุบันชาวมุสลิมเชื้อสายจีนไม่นิยมสมรสกับคนนอกกลุ่ม เพื่อต้องการรักษาอัตลักษณ์ในกลุ่มชาติพันธุ์ของตน¹⁵⁹

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ได้มีทัศนคติต่อชาวมุสลิมเชื้อสายจีนดังนี้

ชาวมุสลิมเชื้อสายจีนบางคนยังคงไหว้เจ้า ทำขนมแข่ง ขนมเทียนกันอยู่ แม้ว่าในชุมชนจะมีหลายเชื้อชาติทั้งไทย จีนและมุสลิม แต่ก็อยู่กันแบบพี่น้อง เครือญาติเดียวกันไม่แตกต่างกัน¹⁶⁰

ชาวมุสลิมเชื้อสายจีนปฏิบัติศาสนกิจเช่นเดียวกับชาวมุสลิม แต่มีการปฏิบัติตนเคร่งครัดกว่า บางคนไม่สามารถพูดภาษาจีนได้ เพราะอาจไม่ได้นำไปใช้จนกระทั่งลืม ในเวลาปกติจะใช้ภาษามลายู และภาษาไทยเท่านั้น ชาวมุสลิมพยายามระมัดระวังช่วยเหลือผู้เปลี่ยนศาสนา เช่นเดียวกับเด็กอ่อนที่เพิ่งคลอด¹⁶¹

จะเห็นได้ว่าชาวมุสลิมเชื้อสายจีนได้ปฏิบัติตนเช่นชาวมุสลิมทั่วไป แม้ว่าจะมีบางคนที่ยังคงปฏิบัติตามวัฒนธรรมจีนอยู่ แต่ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งอันกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวมุสลิมและชาวมุสลิมเชื้อสายจีนแต่อย่างใด มีเพียงชาวมุสลิมบางคนเท่านั้นที่เห็นว่าชาวจีนแม้จะเปลี่ยนศาสนาก็ยังคงเป็นคนนอก¹⁶² ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความรู้สึกแบ่งแยกเป็นพวกเขาพวกเขาของชาวมุสลิมยังคงดำรงอยู่

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าตำนานและสุสานลี้มกอเหนี่ยวเป็นภาพตัวแทนของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชาวจีนที่เหนือกว่าชาวมุสลิม แต่ในรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างสองชุมชนนั้น

¹⁵⁸ สัมภาษณ์ แวดอเลาะ นะยีสอเฮาะ, วันที่ 4 กันยายน 2543. และสัมภาษณ์ นะยีนีและ นิเซ็ง, วันที่ 23 กันยายน 2543.

¹⁵⁹ ชูตินธรา วัฒนกุล, "กรือเซะ: ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปริมปราณิยายและพิธีกรรม" หน้า 51. และนิคม สุวรรณรุ่งเรือง, "ชนชั้นนำและโครงสร้างอำนาจของชุมชนชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า330.

¹⁶⁰ สัมภาษณ์ อนุชา สุทธิมาศ, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

¹⁶¹ สัมภาษณ์ จันทร์จิรา แวแยนา, วันที่ 30 สิงหาคม 2543.

¹⁶² สัมภาษณ์ โมฮัมหมัด กูเดตาเก็ง, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

สุสานลี้มกอเหนี่ยวได้กลายเป็นสถานที่สร้างผลประโยชน์ทางการค้าให้กับชาวมุสลิม โดยชาวมุสลิมจะเปิดร้านขายสินค้าต่างๆให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาสักการะสุสานลี้มกอเหนี่ยว โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวจีนที่เดินทางมาจากประเทศมาเลเซีย เมื่อมาการสักการะจะแวะซื้อของแห้ง เช่น ปลาหมึกแห้ง กุ้งแห้ง เม็ดมะม่วงหิมพานต์ ถั่วต่างๆ ฯลฯ รวมทั้งเสื้อผ้าและผ้าทอพื้นเมือง ทำให้เกิดการสร้างรายได้ให้แก่ชาวมุสลิม

นอกจากนั้นชาวมุสลิมบริเวณสุสานลี้มกอเหนี่ยวยังเปิดร้านขายอาหาร เครื่องดื่มให้กับนักท่องเที่ยว โดยที่ชาวมุสลิมได้รับผลประโยชน์จากการที่นักท่องเที่ยวเดินทางมายังสุสาน จึงทำให้ชาวมุสลิมยอมรับเรื่องราวเกี่ยวกับสุสานได้ เพราะมีผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างสุสานและชาวมุสลิม นอกจากนั้นพิธีสมโภชเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวที่จัดขึ้นทุกปี ยังเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ และเป็นการกระจายรายได้สู่คนในชุมชน ดังที่มีผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า “พิธีสมโภชเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวทำให้การค้าขายในเมืองดีขึ้น เศรษฐกิจดี โรงแรมมีคนมาพักแรมมาก รวมทั้งร้านค้าบริเวณกรือเซะก็ขายของได้มาก”¹⁶³

นอกจากนั้นยังมีกรณีที่น่าสนใจคือ กรณีของชาวมุสลิมที่ทำงานที่ศาลเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวซึ่งมีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวว่าได้เดินทางมายังปัตตานี ส่วนเรื่องของการสร้างมัสยิดกรือเซะนั้นได้กล่าวว่า พี่ชายเจ้าแม่เป็นผู้สร้างมัสยิดกรือเซะ และเห็นว่า มัสยิดกรือเซะสร้างไม่สำเร็จ เป็นเพราะคำสาปของเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว ถ้ามีการสร้างเพิ่มเติม ฟ้าจะผ่า และตนเองเชื่อถือในคำสาปที่มีต่อมัสยิดกรือเซะ เพราะมีหลักฐานยืนยันอยู่ว่า มัสยิดกรือเซะสร้างไม่เสร็จ ดังนั้นจึงเห็นว่าเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวมีความศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าถ้าคนนับถือเจ้าแม่ก็ศักดิ์สิทธิ์ คนไม่นับถือก็ไม่ศักดิ์สิทธิ์ จากการที่ทำงานในศาลเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวจึงทำให้เคยเข้าร่วมพิธีสมโภชเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยว และเห็นว่าพิธีสมโภชนี้ไม่ได้ผิดหลักศาสนา อีกทั้งพิธีสมโภชเจ้าแม่ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น การเข้าร่วมพิธีสมโภชไม่ได้ขัดต่อหลักศาสนา เพราะมีความเชื่อถือในตัวเจ้าแม่และเป็นการทำงานตามหน้าที่¹⁶⁴ จากกรณีของชาวมุสลิมที่ทำงานในศาลเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวทำให้เห็นถึงความแตกต่างทางความเชื่อที่มีต่อเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวอย่างชัดเจนและแสดง

¹⁶³ สัมภาษณ์แวอุมาร์ แวดอเลาะ, วันที่ 1 กันยายน 2543 นอกจากนี้ผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่นๆ ก็มีความเห็นในแนวทางเดียวกัน เช่น สัมภาษณ์จันทร์จิรา แวแยนา วันที่ 30 สิงหาคม 2543, มะกาแม ดอเฮ็ง วันที่ 5 กันยายน 2543.

¹⁶⁴ สัมภาษณ์ สมศักดิ์ จุฑงคะ, วันที่ 31 สิงหาคม 2543.

ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีของชาวมาเลย์มุสลิมผู้ที่มีต่อชาวจีน เพราะได้ทำงานอยู่ท่ามกลางชาวจีนที่เชื่อถือและเดินทางมาสักการะเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวรวมทั้งทำงานร่วมกับชาวจีนคนอื่น ๆ ในศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวจึงมีการติดต่อพูดคุยกัน นอกจากนั้นชาวมาเลย์มุสลิมผู้นี้ยังได้อยู่ในชุมชนชาวมาเลย์มุสลิม มีการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนและยังให้ความช่วยเหลือกับคนในชุมชน โดยไม่ได้แปลกแยกออกจากชุมชนชาวมาเลย์มุสลิมแต่อย่างใด ดังนั้นกรณีของชาวมาเลย์มุสลิมนี้จะเป็นการยืนยันได้ว่า ชาวจีนและชาวมาเลย์มุสลิมมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน สามารถอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

ในปัตตานีนอกจากชุมชนจีนและชุมชนมุสลิมแล้วยังมีกลุ่มคนไทยพุทธอยู่ร่วมกันอีกด้วย ซึ่งทุกกลุ่มสามารถอยู่ร่วมกันได้ เข้าใจซึ่งกันและกัน

พริยศ ราฮิมมูลา กล่าวถึงชุมชนในปัตตานีว่า

“คนมุสลิมกับคนไทยพุทธอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจไม่มีปัญหา เจ้าเมืองปัตตานีในอดีตได้มอบหมายภารกิจสำคัญให้ชาวจีนตลอดมา คือการดูแลเมืองท่าเป็นนายด่านทำหน้าที่เก็บภาษีการค้า เพราะชาวจีนมีความชำนาญกว่าชาวมลายู เช่นตระกูลคณานุรักษ์, วัฒนายากร ปัตตานีเป็นกรณีศึกษาที่ดีที่สุดถ้าเราจะมองในความแตกต่างและความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีสัญลักษณ์ 3 สัญลักษณ์คือ เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว วัดช้างให้ มัสยิดกรือเซะ กลุ่มชาติพันธุ์อยู่กันอย่างพี่น้องมีความสนิทสนมกันดี เวลาปฏิบัติงานมุสลิมไปช่วย เวลามุสลิมมีงานเจ้าอาวาสซื้อเนื้อวัวให้เชือด มีความเข้าใจกันในเรื่องอาหารการกิน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เทศกาลตรุษจีนชาวจีนจะมีการเอาขนมเซ่งไปให้ชาวมุสลิม งานวันฮารีรายอคนมุสลิมเอาข้าวต้มมัดไปให้คนจีน ไม่มีปัญหากัน มีการเรียนรู้โดยประสบการณ์ ต้องมีการสร้างความเข้าใจเพื่ออยู่ร่วมกัน¹⁶⁵

สมชาย พูลพิพัฒน์ เห็นว่า คนทั้งสามกลุ่มคือคนจีน คนมุสลิม และคนไทย ต่างคนต่างอยู่แต่อยู่กันได้ด้วยวัฒนธรรม ต่างคนต่างมีวัฒนธรรมที่เป็นกรอบของตนเอง แต่วัฒนธรรมสามารถ

¹⁶⁵ สัมภาษณ์ พริยศ ราฮิมมูลา, วันที่ 22 กันยายน 2543.

ปรับเข้าหากันได้ มีความเข้าใจร่วมกัน วัฒนธรรมจะเป็นตัวเชื่อม ภาษา ความเป็นอยู่ อาหารการกิน ปรับเข้ากันได้ มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมมาสู่ให้แก่ไทย โดยเฉพาะทางด้านศิลปะ¹⁶⁶

ตำนานและสุสานลี้มกอเหนี่ยว จึงเป็นการมองจากสายตาชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลในปัตตานี ผ่านเรื่องราวของพี่น้องสองคนผู้เลือกทางเดินชีวิตที่แตกต่างกัน แสดงภาพตัวแทนอัตลักษณ์ของความเป็นจีนโพ้นทะเลและความเป็นมุสลิมทั้งเชื้อสายจีนกับมาเลย์มุสลิมในปัตตานี จากเรื่องราวของสุสานลี้มกอเหนี่ยวและลี้มโต๊ะเคี่ยมที่เกี่ยวข้องกันทำให้เกิดการโยงภาพความสัมพันธ์กันของชุมชนชาวจีนโพ้นทะเล และชุมชนชาวมุสลิมเชื้อสายจีนกับชาวมลายูมุสลิมในปัตตานี ซึ่งความสัมพันธ์ของผู้คนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในปัตตานีทั้งสองชุมชนเป็นไปด้วยดี มีการให้ความช่วยเหลือ ทำความเข้าใจ และอยู่ร่วมกันภายในท้องถิ่น ในขณะที่ภาพตัวแทนของตำนานและสุสานเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างชาวจีนที่รักษาอัตลักษณ์จีนของกลุ่มตนไว้กับชาวมุสลิมเชื้อสายจีน เช่นเดียวกับการแสดงภาพตัวแทนของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชุมชนจีนโพ้นทะเลที่เหนือกว่าชุมชนมุสลิมทั้งเชื้อสายจีนและมาเลย์มุสลิมด้วยความศักดิ์สิทธิ์ คือ การเกิดฟ้าผ่าลงไปแล้วคามัสยิดที่ลี้มโต๊ะเคี่ยมเป็นผู้สร้างไม่เสร็จ

แต่เมื่อรัฐบาลได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับมัสยิดกรือเซะและสุสานลี้มกอเหนี่ยว เนื่องจากมีการขึ้นทะเบียนบริเวณมัสยิดกรือเซะเป็นโบราณสถานและสุสานลี้มกอเหนี่ยวให้เป็นเขตของโบราณสถาน หน่วยงานของรัฐคือ กรมศิลปากรได้เข้ามาบูรณะและทำนุบำรุงโบราณสถานให้ดีขึ้น จึงทำให้เกิดการเข้าไปใช้ประโยชน์ภายในโบราณสถานมัสยิดกรือเซะ ต่อมาเมื่อมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลจึงทำให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เข้ามาช่วยในการโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวศาลเจ้าแม่ลี้มกอเหนี่ยวและมัสยิดกรือเซะ ทำให้มีผู้รู้จักสถานที่นี้มากขึ้น มีการกล่าวถึงประวัติของสถานที่ที่เกี่ยวข้องกัน ในระยะหลังต่อมาได้มีกลุ่มชาวมุสลิมนำเรื่องของการขึ้นทะเบียนมัสยิดกรือเซะเป็นโบราณสถานมาใช้ในการเรียกร้องต่อรัฐบาล โดยหวังผลทางการเมืองจึงทำให้รัฐบาลต้องดำเนินการแก้ไขสถานการณ์ เพื่อไม่ให้กระทบต่อสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของชุมชนจีนและชุมชนมุสลิมในปัตตานี

¹⁶⁶ สัมภาษณ์ สมชาย พูลพิพัฒน์, หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, วันที่ 22 กันยายน 2543.